

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

Bakalářská práce

2023

Kateřina Sklenková

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

***Zákon o přerušení těhotenství z roku 1972
v kontextu rodinné a ženské politiky NDR***

Bakalářská práce

Autorka práce: Kateřina Sklenková

Studijní program: Česko-německá studia

Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Kunštát, PhD.

Rok obhajoby: 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 1. května 2023

Kateřina Sklenková

Bibliografický záznam

Sklenková, Kateřina. *Zákon o přerušení těhotenství z roku 1972 v kontextu rodinné a ženské politiky NDR*. Praha, 2023. 76 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Miroslav Kunštát, PhD.

Rozsah práce: 91 042 znaků včetně mezer

Abstrakt

Bakalářská práce se zaměřuje na *Zákon o přerušení těhotenství* z roku 1972, který byl jako jediný zákon Východního Německa přijat nejednohlasně. Dával ženám možnost ukončit těhotenství během jeho prvních 12 týdnů bez jakýchkoli indikací. Ve společnosti byly na tuto praxi ambivalentní názory. Církev po četných protestech získala výjimku a interrupce mohla být na základě víry zamítnuta. Na vlně odporu, která se zvedla, když začalo být patrné, že v procesu sjednocování Německa budou umělé terminace těhotenství opět kriminalizované, lze vidět, že *Zákon* byl obecně vnímán pozitivně. *Zákon* je v práci zasazen do kontextu historického a kontextu další rodinné a emancipační politiky režimu. Tento text zodpovídá otázku, jak bylo možné, že v NDR platila takto liberální norma. Vysvětluje, že faktorů bylo vícero. Předně to byl sám socialistický režim, který měl být v duchu marxistické revoluce vědecký a rovnoprávný. Dále tlak zevnitř státu, kde restriktivní politiku kritizovala široká veřejnost zaštitěna profesionálními kruhy. Režim tak dostal možnost podpořit svou legitimitu tím, že jim vyhoví. Rozhodující pro načasování byl tlak zvenčí – jednak z východního bloku, kde byly interrupce již liberálně regulované, jednak od Západu, který hrozil svými novelizacemi předčít NDR v liberálnosti a emancipovanosti.

Abstract

The Bachelor's thesis focuses on the *Interruption of Pregnancy Law* of 1972, which was the only law in East Germany that was passed unanimously. It gave women the option to terminate a pregnancy during its first 12 weeks without any indication. There were ambivalent views in society about this practice. After numerous protests, the churches were granted an exemption and abortion could be denied on the basis of faith. In the wave of resistance that rose when it became apparent that artificial terminations of pregnancy would be criminalised again in the process of German unification, it can be seen that the *Law* was generally viewed positively. The thesis places the *Law* in its historical context and in the context of the regime's other family and emancipation policies. This text answers the question of how it was possible that such a liberal norm was in place in the GDR. It explains that there were multiple factors. First, it was the socialist regime itself, which was supposed to be scientific and egalitarian in the spirit of the Marxist revolution. Then there was pressure from within the state, where the restrictive policy was criticised by the general public, backed

by professional circles. This gave the regime the opportunity to bolster its legitimacy by complying with them. Crucial for the timing was pressure from outside – firstly from the Eastern bloc, where abortion was already liberally regulated. Secondly, from the West, which threatened to surpass the GDR in liberality and emancipation with its own reforms.

Klíčová slova

interrupce, NDR, SED, rovnoprávnost, umělá terminace těhotenství, Zákon o přerušení těhotenství 1972, reprodukční spravedlnost, rodinná politika, ženská politika

Keywords

abortion, GDR, SED, equality, artificial termination of pregnancy, 1972 Interruption of Pregnancy Law, reproductive justice, family policy, women's policy

Title

The 1972 Interruption of Pregnancy Law in the context of the family and women's policy of the GDR.

Poděkování

Děkuji vedoucímu této práce PhDr. Miroslavu Kunštátovi, PhD. za trpělivé konzultování.
Za milující podporu a péči děkuji mému manželovi, rodině, přátelům a uskupení RegeTeam.
Text věnuji Janince.

Obsah

Úvod.....	2
Cíl práce a hypotéza.....	5
Metoda zkoumání a struktura práce.....	6
Zhodnocení literatury.....	8
1 Interrupční politika.....	12
1.1 Klasifikace regulací o umělém přerušeni těhotenství.....	13
2 Vývoj regulace interrupcí v prostoru východního Německa.....	14
2.1 Zákon o ochraně matky a dítěte a právech ženy.....	17
3 Zákon o přerušeni těhotenství z roku 1972.....	21
3.1 Cesta k zákonu.....	21
3.1.1 Jednání.....	26
3.2 Znění zákona.....	28
3.3 Praxe.....	30
3.4 Zhodnocení <i>Zákona o přerušeni těhotenství</i>	31
3.4.1 Dobová kritika.....	31
3.4.2 Zákon očima dnešní reprodukční spravedlnosti.....	34
4 Vztah socialistického režimu SED k ženám.....	38
4.1 Socialistická emancipace shora.....	38
4.2 Rodinná politika NDR jako ženská politika.....	44
4.2.1 Skloubení zaměstnání a mateřství.....	44
4.2.2 Práce v domácnosti a péče o děti.....	49
4.3 SED jako strana žen?.....	51
Závěr.....	54
Seznam zkratk.....	60
Použitá literatura.....	61
Primární literatura.....	61
Sekundární literatura.....	61

Úvod

Uplynulo již více než 50 let od března roku 1972, kdy Lidová sněmovna Německé demokratické republiky schválila *Zákon o přerušení těhotenství (Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft)*, jenž se do dějin této země zapsal jako jediný zákon, který nebyl schválen jednohlasně. Okolnost, že byla taková forma nesouhlasu či dokonce vzdoru tolerována totalitním režimem SED, *Sjednocené socialistické strany Německa*, poukazuje na mimořádně vznětlivou povahu celé problematiky.¹ Ve světovém měřítku se tou dobou jednalo o zákon, který těhotným dával nebývalou svobodu rozhodnutí.²

Centrálním pojmem celé práce je interrupce, tedy umělá terminace těhotenství, umělý potrat či latinsky abortus. Jedná se o indukované (uměle vyvolané) ukončení těhotenství.³ Ze zkušeností po celém světě vidíme, že přísnost zákonů či legální status umělých terminací těhotenství nemají vliv na to, jestli těhotné osoby budou vyhledávat umělý potrat ani na dlouhodobou četnost praxe. Zato mají přímý vliv na to, jestli bude proveden bezpečně. Čili se ukazuje, že dekriminlizace těchto zákroků vede ke snížení rizik a úmrtnosti těhotných.⁴

Bezpečnou interrupci definuje *Světová zdravotnická organizace* jako interrupci provedenou, osobou s odpovídajícími dovednostmi, metodou vyhovující stáří těhotenství a v hygienicky bezpečném prostředí.⁵ Pokud jsou tyto podmínky dodrženy, nejsou umělé aborty riskantním úkonem. Výskyt komplikací je vzácný obzvláště v prvních měsících těhotenství.⁶ Pozorovány byly hlavně přechodné následky zákroku na duševní zdraví a

¹ Angela Merkel, „Die Diskussion um das Abtreibungsrecht“, *Transit*, č. Heft 03 (1992): 143, https://files.iwm.at/timeline/Transit_03_Merkel.pdf.

² Grit Lemke, „Selbstbestimmung der DDR-Frau: Als die Abtreibung legal wurde“, *Mitteldeutscher Rundfunk online*, 9. březen 2022, <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/politik-gesellschaft/gesundheit/schwangerschaftsabbruch-ddr-100.html>.

³ Zdeňka Juránková, ed., „Abortus“, in *Velký lékařský slovník online* (Maxdorf, s.r.o.), viděno 14. březen 2023, <https://lekarske.slovniki.cz/lexikon-pojem/abortus-2>.

⁴ Emma T. Budde, *Abtreibungspolitik in Deutschland: Ein Überblick*, essentials (Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2015), 7, <https://doi.org/10.1007/978-3-658-09724-0>; Danny Osborne et al., „Abortion Attitudes: An Overview of Demographic and Ideological Differences“, *Political Psychology* 43, č. S1 (listopad 2022): 39, <https://doi.org/10.1111/pops.12803>; World Health Organisation, ed., *Abortion Care Guideline* (Geneva: World Health Organisation, 2022), 2, 22–23, <https://www.who.int/publications/i/item/9789240039483>.

⁵ World Health Organisation, *Abortion Care Guideline*, XIX, 2.

⁶ H. Trent Mackay, „Contraception, Sterilization, and Abortion“, in *Manual of Obstetrics*, ed. Arthur T. Evans, 7., Spiral Manual (Lippincott Williams & Wilkins), 122–23, viděno 22. únor 2023, <https://books.google.cz/books?id=NWKW3KZv9roC>; World Health Organisation, *Abortion Care Guideline*, XX, 2; „Abortion – Risks“, *National Health Service UK Online*, 24. duben 2020, <https://www.nhs.uk/conditions/abortion/risks/>.

pohodu.⁷ Interrupce bývají prováděny operačním zákrokem (používaných metod je přitom vícero). V posledních desetiletích je navíc prováděna indukce potratu pomocí medikace.⁸ Celosvětově končí zhruba 3 z 10 těhotenství uměle vyvolaným potratem.⁹

SED se sama prezentovala jako tzv. *Frauenpartei*, tedy strana pro ženy, která dokázala zajistit zrovnoprávnění žen a mužů a která vytvářela dobré podmínky pro matky.¹⁰ NDR tak nahlížela i svou ženskou a rodinnou politiku, pod kterou zákon z roku 1972 spadal. Ovšem výpovědi pamětníků – a především pamětnic – naznačují spíše opak. I z vědeckých kruhů se ozývají hlasy označující obraz východoněmecké ženy (který svého času obdivovaly i ženy v Západním Německu) za přibarvený. Poukazují na přísliby nezávislosti a rovnoprávnosti kterou emancipovaná socialistická politika SED měla dosáhnout. V podmínkách NDR ovšem nebyly naplnitelné a sloužily pouze k umlčení nevole ze stran obyvatel.¹¹ I přes takovou sebe prezentaci režimu bylo náhlé přijetí *Zákona o přerušení těhotenství* překvapením jak pro širokou veřejnost, tak pro lékařskou obec.¹²

Názor veřejnosti na *Zákon* z roku 1972 je dodnes značně ambivalentní. I když téma umělých potratů v NDR je stále do jisté míry tabuizované a málo zpracované, nesouhlasné připomínky se ozývají od rozličných skupin. Převážně od církvi a lékařského personálu křesťanského vyznání je praxe, kterou zákon umožnil, nazírána jako nehumánní. Za zmínku stojí, že římskokatolická církev interrupce opakovaně odsuzuje – kupříkladu přirovnáváním ke genocidě¹³ či nájemné vraždě¹⁴. Německá evangelická církev je spíše pro uchování

⁷ Justin Healey, ed., *The Abortion Rights Debate* (Thirroul, NSW, AUSTRALIA: Spinney Press, The, 2016), 57, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=4504800>.

⁸ Tato metoda je dnes velmi rozšířená, ovšem v Německé demokratické republice používána nebyla. World Health Organisation, *Abortion Care Guideline*, XX.

⁹ *Ibid.*, 2.

¹⁰ Anna Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 3. vydání (Berlin: Ch. Links Verlag, 2020), 47–48, <https://www.amazon.de/Frauen-DDR-Anna-Kaminsky/dp/3861539136>.

¹¹ Kaminsky, 307–308; Katja Krolzik-Matthei, „...unsere Bäuche gehören uns schon lange – Wirklich? Selbstbestimmung und Abtreibung in der DDR“, *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 13. září 2018, <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/themen/unsere-baeuche-gehoren-uns-schon-lange-wirklich-selbstbestimmung-und-abtreibung-der-ddr>; Michael Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit: Bedingungen und Grenzen von Frauenpolitik in der DDR“, in *Sozialstaatlichkeit in der DDR: Sozialpolitische Entwicklungen im Spannungsfeld von Diktatur und Gesellschaft 1945/49–1989*, ed. Dierk Hoffmann a Michael Schwartz, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (München: Oldenbourg, 2005), 84–85, <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1524/9783486594652.47/html>.

¹² Ulrike Lembke, „Schwangerschaftsabbruch in DDR und BRD“, *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 25. červenec 2020, <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/30-jahre-geteilter-feminismus/schwangerschaftsabbruch-in-ddr-und-brd>; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 69.

¹³ „Papst vergleicht Abtreibung mit Nazi-Völkermord“, *Deutsches Ärzteblatt* 88, č. 25–26 (24. červen 1991): A-2236, <https://www.aerzteblatt.de/archiv/99494/Papst-vergleicht-Abtreibung-mit-Nazi-Voelkermord>.

¹⁴ „Die Worte des Papstes zum Lebensschutz“, *Vatican News Online*, 25. červen 2022,

liberální legislativy.¹⁵ Křesťany a křesťanky ovšem nalezneme jak na pomyslné straně *pro-life* (tedy „pro život“, která chce interrupce zakázat či omezit), tak na straně *pro-choice* (tedy „pro volbu“, která zastává právo svobodného rozhodnutí těhotné osoby). Diskuse o interrupcích bývá totiž často představována jako souboj těchto dvou protichůdných světónázorů. Tato práce je psána se záměrem vyhnout se stereotypizacím. Proto je důležité uvědomit si, že i když některé církevní organizace a představitelé vně i uvnitř východoněmeckého prostoru vystupují proti interrupcím, nemůžeme předpokládat, že tak činí celá křesťanská veřejnost.

Zmíněný *Zákon* však není – jako jedna z mála věcí – vždy nahlížen jako negativní dědictví režimu východoněmecké komunistické strany. Toto nám dokazuje i několikaletý boj o kompromis v rámci sjednocování Německa, při němž proti sobě stál velmi liberální¹⁶ přístup Německé demokratické republiky povolující interrupce do 12. týdne těhotenství a zákony Spolkové republiky Německo, které sice aborty za určitých podmínek a v prvních 12 týdnech povolovaly, avšak samotné přerušení bylo podle § 218 obecně trestné. Východoněmecký návrh, ukotvit právo na interrupci v ústavě, byl zamítnut. Protestům navzdory navázala norma, která byla nakonec přijata roku 1992, na model SRN.¹⁷

Poslední novelizace proběhla po dalších protestech v červnu 2022 vyškrtnutím § 219a, 219c, 219d, které zakazovaly jakoukoli propagaci interrupcí. Zůstává § 218, který říká, že interrupce jsou protiprávní a zároveň stanovuje, že za určitých indikací nebudou trestané; podmínkou je i odborná porada.¹⁸ I po novelizacích je regulace stále předmětem

<https://www.vaticannews.va/de/papst/news/2022-06/papst-franziskus-lebensschutz-worte-abtreibung-zusammenstellung.html>.

¹⁵ Corinna Buschow a Karsten Frerichs, „Evangelische Kirche offen für Debatte um Abtreibungsparagrafen“, *evangelisch.de*, 4. únor 2023, <https://www.evangelisch.de/inhalte/211997/04-02-2023/evangelische-kirche-offen-fuer-debatte-um-abtreibungsparagrafen>.

¹⁶ Výraz „liberální“ je v této práci používán ve smyslu „ukládající jednotlivci jen málo omezení a podporující jeho vlastní odpovědnost“.

¹⁷ Konkrétně to byla *Strana demokratického socialismu* PDS, která narhovala, aby v ústavě stálo: „Ženy mají právo samy rozhodovat o svém těhotenství. Stát chrání nenarozený život tím, že nabízí sociální pomoc.“ [„Frauen haben das Recht auf selbstbestimmte Schwangerschaft. Der Staat schützt das ungeborene Leben durch das Angebot sozialer Hilfen.“ Přeloženo autorkou této práce. Pokud není uvedeno jinak, platí to i pro všechny ostatní překlady v této práci.] Johana Jonáková, „Vergleich der politischen Diskussionen über den Paragraphen 218 in den 1970er und 1990er Jahren vor dem Hintergrund der Aktionen der Frauenbewegung.“, *Acta Universitatis Carolinae. Studia territorialia* 4, č. 6 (2005): 153–236, <https://stuter.fsv.cuni.cz/stuter/article/view/187/148>; Ulrike Lembke, „Patriarchat lernen“, *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 25. červen 2020, <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/30-jahre-geteilter-feminismus/patriarchat-lernen>.

¹⁸ srov. „Abschaffung Werbeverbot Abtreibungen“, *Bundesregierung [online]*, 8. červenec 2022, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/paragraph-219a-2010222>; „Deutscher Bundestag. Stenografický zápis 99. zasedání z 25. června 1992. Protokol z plenárního zasedání 12/99“ (b.r.),

četných protestů a vzbuzuje nevoli u mnohých skupin obyvatel.¹⁹

Při pohledu na současný vývoj v Německu, USA, i České republice a dalších státech je zřejmé, že interrupční politika je i nadále aktuálním tématem, kterému bychom se měli věnovat. Vědomí o její komplikované historii je dobrým předpokladem pro všechny, kteří by se chtěli touto politikou dále zabývat.

Cíl práce a hypotéza

Tím se dostáváme k samotnému důvodu, proč tato práce vznikla: jejím cílem je objasnit problematiku interrupční politiky SED. Nebude detailně probíráno, jak režim a jeho rodinná politika pracovaly v neprospěch muže, jakým způsobem samy ženy přispívaly k udržování *statusu quo* nebo jak objektivní znevýhodnění subjektivně prožívaly. Ženy ani nemají být představeny jako nečinné oběti režimu. Účelem práce je popsat reálné fungování systému, ze kterého měly ženy těžit. Zaměřuje se především na *Zákon o přerušení těhotenství*, okolnosti jeho vzniku a dopad na společnost. Zasaduje ho do kontextu postavení žen v NDR, které se na první pohled jeví jako rovnoprávné. Byla jí skutečně dosažena rovnoprávnost žen a mužů a završena emancipace, jak bylo oficiálně prohlašováno?²⁰ Byl tento zákon nevyhnutelným důsledkem rovnoprávnosti žen v pracovním i osobním životě, jak hlásala jeho preambule?²¹ Jak je vůbec možné, že v zemi s autoritářským režimem platil liberálnější zákon než u jejího demokratického souseda?

Nabízí se několik možných vysvětlení. Zprv by se dalo uvažovat o jakési specifčnosti německé mentality. Tuto domněnku lze vyvrátit ihned pouhou existencí restriktivních opatření v předešlých dějinách Německa, restrikcemi v současné době a

<https://dserver.bundestag.de/btp/12/12099.pdf#P.8223>; „Strafgesetzbuch (StGB)“, Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322), das zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 4. Dezember 2022 (BGBl. I S. 2146) geändert worden ist § (2022), <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html#BJNR001270871BJNG005302307>.

¹⁹ např. Frank Bräutigam a Kolja Schwartz, „Abtreibung in Deutschland: Der lange Streit um Paragraph 218“, *tagesschau.de*, 24. červen 2022, <https://www.tagesschau.de/inland/gesellschaft/abtreibung-verfassung-gericht-101.html>; Buschow a Frerichs, „Evangelische Kirche offen für Debatte um Abtreibungsparagrafen“; Carolin Wiedemann, „Schwangerschaftsabbrüche: Weg mit Paragraph 218“, *Die Zeit*, 16. srpen 2022, <https://www.zeit.de/kultur/2022-08/schwangerschaftsabbrueche-paragraph-218-stgb-kriminalisierung-10nach8>; „Diskussion um Werbeverbot für Abtreibungen“, *katholisch.de*, viděno 31. března 2023, <https://www.katholisch.de/thema/654-streit-um-paragraph-219a>.

²⁰ Anita Grandke, „Festigung der Gleichberechtigung und Förderung bewußter Elternschaft – Zum Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“, *Neue Justiz* 26, č. 11 (červen 1972): 315, <https://www.gvooon.de/neue-justiz-nj-zeitschrift-recht-rechtswissenschaft-ddr-1972.html>; Merkel, „Die Diskussion um das Abtreibungsrecht“, 143.

²¹ „Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil I, Nr. 5 vom 15. März 1972 § (1972), 89, <https://www.gvooon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-1-1972/seite-89-420435.html>.

především tím, že i když Východní Německo restriktivní regulaci počátkem 70. let opustilo, SRN až do znovusjednocení roku 1990 ne. Zadržuje je možné vysvětlit liberalizaci socialistickým režimem SED a příslušností k východnímu bloku, ve kterém se ženy měly těšit rovnoprávnosti. Tato hypotéza by měla být částečně potvrzena. Ovšem nevysvětluje, proč liberalizace nastala až roku 1972. Tvrzení o rovnoprávnosti a emancipaci žen bude částečně vyvráceno, jelikož byla rovnoprávnost v NDR spíše ambivalentní. Zatřetí lze uvažovat nad tím, že dlouhotrvající diktatura musí v zájmu svého udržení obyvatelům umožnit uchýlení se z veřejného a politického života do jiné sféry. Tím si zachová jejich poslušnost. Režim SED tedy reagoval na tlak zevnitř státu. Tato hypotéza bude potvrzena. Začtvrté bude zkoumána zásluha profesionálů, kteří politiku SED často ovlivňovali, jelikož socialismus měl být v duchu marxistické revoluce „vědecký“. Zapáté bude konkretizován tlak zvenčí, který by měl dokázat, že za výběrem roku 1972 stála také snaha (navenek) předčít v liberalizaci SRN, ve které sílily pokusy o liberalizaci interrupční politiky.

Tato práce nechává prostor pro další výzkum, neboť dosavadní literatura jasně konstatuje, že interrupční politika v NDR není příliš probádaná.²² Předně se jeví jako zajímavé téma přístup lidí bez východoněmeckého občanství k těmto lékařským zákrokům, jelikož zhruba polovina cizinců v NDR byly ženy.²³ Vhodné by bylo pokračovat výzkum soustředěním na církevní argumentaci a praxi.

Metoda zkoumání a struktura práce

Obecně vzato je středobodem práce sociální politika, tedy služby, dávky a právní regulace týkající se společenského systému.²⁴ Bližší zařazení je kvůli komplexnosti interrupčních regulací problematické. NDR obvykle klasifikovalo interrupční zákony jako tzv. *Frauenpolitik*, tedy ženskou politiku. Rodinná politika – obzvláště na poli služeb a podpůrných regulací za vlády Ericha Honeckera – se totiž soustředila téměř výhradně na

²² Jessica Bock, „Schwangerschaftsabbruch in der SBZ/DDR“, *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 17. květen 2021, <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/218-und-die-frauenbewegung/schwangerschaftsabbruch-in-der-sbz-ddr>; Krolzik-Matthei, „...unsere Bäuche gehören uns schon lange“ – Wirklich?“

²³ Gunnar Winkler, ed., *Frauenreport '90* (Berlin: Die Wirtschaft, 1990), 32–33, https://deutsche-einheit-1990.de/wp-content/uploads/Frauenreport90_web.pdf.

²⁴ Igor Tomeš, „Politika sociální“, in *Sociologická encyklopedie [online]*, ed. Zdeněk R. Nešpor (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 11. prosinec 2017), https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Politika_soci%C3%A1ln%C3%AD.

(pracující) matky.²⁵ Toto označení v kontextu interrupcí používají autoři a autorky dodnes,²⁶ ačkoli výrazným rysem většiny regulací byl spíše charakter natalitní politiky (orientované na porodnost)²⁷. Tato práce se soustředí na širší pojetí a zařazuje interrupce do průřezové rodinné politiky, která se zaměřuje na veškeré regulace, které se týkají rodiny (včetně bydlení, zdravotnictví, vzdělávání, práce apod.).²⁸ Není opomenut ani pohled na interrupce skrze politiku natalitní či obecněji pojatou populační politiku²⁹, i když je spíše okrajový.

Text je rozdělen do pěti celků. První kapitola je věnována interrupcím a interrupční politice obecně. Jsou představeny možnosti legislativy a její dilemata. Druhá kapitola se zabývá vývojem regulací umělého přerušování těhotenství ve východoněmeckém prostoru počínaje Německým císařstvím. Zachycuje postavení žen v dané časové periodě, a tak již nastiňuje „ženskou“ politiku.

Třetí kapitola popisuje detailněji prosazování *Zákona o přerušování těhotenství* z roku 1972 včetně části jednání Lidové sněmovny. Ze zákona jsou vypíchnuty jeho zásadní odstavce, je parafrázována jejich konkretizace v prováděcím nařízení a jejich dobová interpretace od političky Anity Grandke. Je shrnuto, jak byla teorie popsána v zákoně převedena do praxe. Poslední části kapitoly nabízejí pohled na to, jak byl *Zákon* přijat, a je zhodnocen pohledem soudobé reprodukční spravedlnosti.

Čtvrtá kapitola se zaměřuje na kontext rodinné politiky NDR. Proto je zkoumáno, jak vypadala často skloňovaná emancipace žen za vlády SED v praxi. Druhá část kapitoly se soustředí na to, jak byla tato emancipace realizována v rodinné politice. Mělo by být patrné, zda režim dostával svým slibům o zrovnoprávnění žen a mužů a jestli byla SED skutečnou stranou žen.

²⁵ Winkler, *Frauenreport '90*, 139; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 80.

²⁶ Jessica Bock, „Die Fristenlösung in der DDR: Inge Lange“, *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 14. červenec 2021, <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/218-und-die-frauenbewegung/die-fristenloesung-in-der-ddr-inge-lange>; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“.

²⁷ Zdeněk Pavlík a Alena Vodáková, „Politika natalitní“, in *Sociologická encyklopedie [online]*, ed. Zdeněk R. Nešpor (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 11. prosinec 2017), https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Politika_natalitn%C3%AD.

²⁸ Zdeněk Konopásek, „Politika rodinná“, in *Sociologická encyklopedie [online]*, ed. Zdeněk R. Nešpor (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 28. únor 2018), https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Politika_rodinn%C3%A1.

²⁹ Zdeněk Pavlík a Alena Vodáková, „Politika populační“, in *Sociologická encyklopedie [online]*, ed. Zdeněk R. Nešpor (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 28. únor 2018), https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Politika_popula%C4%8Dn%C3%AD.

Zhodnocení literatury

Výsledků předložené práce bylo dosaženo analýzou literatury. Byly prozkoumány prameny, což byly hlavně (digitalizované) legislativní spisy, z nichž hlavní je *Zákon o přerušení těhotenství*³⁰ a příslušná prováděcí vyhláška.³¹ Dalším přínosným pramenem byla hlasová nahrávka jednání Lidové sněmovny z 9.3.1972.³²

Dále byla analyzována sekundární literatura. Na té je dobře vidět, že téma interrupční politiky NDR se začíná znovu otevírat i v aktuální veřejné debatě. Texty na toto téma totiž vznikají hlavně od roku 1989. Za poslední roky, kdy se spustila další silná vlna nevole proti stávající německé interrupční legislativě, přibýlo postupně i článků o abortech za režimu SED.

Při práci s daty pocházejícími z totalitních států je vždy důležité mít na paměti, že ačkoliv jakákoli data mohou být špatně analyzována, u těchto zdrojů je pravděpodobnost větší. Proto byl hlavním zdrojem statistik *Frauenreport '90*.³³ Jedná se o knihu, kterou vypracoval *Institut sociologie a sociální politiky* [*Institut für Soziologie und Sozialpolitik*] na popud Mariny Beyer, zmocněnkyně ministerské rady pro rovnoprávnost žen a mužů [Beauftragte des Ministerrates für die Gleichstellung von Frauen und Männern] z roku 1990. Vznikla rozsáhlá sonda do postavení žen ve východoněmecké společnosti, která je pro svou komplexnost dodnes hojně citována. Do této práce byla vybrána jako co nejvíce nezkreslený a ideologicky nezabarvený zdroj dat.

Podstatná byla kniha Anny Kaminsky *Frauen in der DDR*.³⁴ Je jedinečná svým širokým pohledem, zahrnuje historické souvislosti, vývoj práv a postavení žen ve Východním Německu i rozdílné názory a marginální perspektivy. Je evidentní, že kniha je psaná intersekcionalní feministickou optikou. Poněvadž autorka předkládá i názory lidí smýšlejících odlišně než ona, není kniha pouze jednostranná. Pro tuto práci bylo výhodou,

³⁰ „Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil I, Nr. 5 vom 15. März 1972 § (1972). <https://www.gvoon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-1-1972/seite-89-420435.html>.

³¹ „Durchführungsbestimmung zum Gesetz über die Unterbrechung von Schwangerschaft“, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil II, Nr. 12 vom 20. März 1972 §. Viděno 22. únor 2023. <https://www.gvoon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-2-1972/seite-149-421625.html>.

³² 1972: Volkskammer zum Gesetz der Schwangerschaftsunterbrechung. Historická nahrávka zasedání Lidové sněmovny z 9.3.1972 zveřejněná na *Mitteldeutscher Rundfunk* [online], 2012. <https://www.mdr.de/geschichte/stoebem/damals/audio197014.html>.

³³ Winkler, Gunnar, ed. *Frauenreport '90*. Berlin: Die Wirtschaft, 1990. https://deutsche-einheit-1990.de/wp-content/uploads/Frauenreport90_web.pdf.

³⁴ Kaminsky, Anna. *Frauen in der DDR*. 3. vydání. Berlin: Ch. Links Verlag, 2020. <https://www.amazon.de/Frauen-DDR-Anna-Kaminsky/dp/3861539136>.

že se Kaminsky věnuje i osobním zkušenostem žen z NDR a zahrnuje jindy okrajová témata. Podobným způsobem píše Emma T. Budde v knize *Abtreibungspolitik in Deutschland: Ein Überblick*.³⁵ Toto bylo zásadní dílo pro uvedení do problematiky regulací umělých potratů, i když specificky NDR je zde uvedena jen okrajově.

Stěžejními texty jsou *Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972* Donny Harsch³⁶ a *Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit: Bedingungen und Grenzen von Frauenpolitik in der DDR* Michaela Schwartz.³⁷ Oba autoři se soustředí na podobné cíle jako předložená práce. Hodnotí rodinnou a ženskou politiku SED a její skutečné dopady na ženy. Donna Harsch navíc nebývale rozsáhle vysvětluje, jak bylo možné, že v totalitním státě existovaly liberální zákony jako *Zákon* z roku 1972.

Rétoriku SED zastává v této práci především Anita Grandke. Je zajímavé, že vydala článek o *Zákonu*³⁸ ještě téhož roku, kdy vešel v platnost. Jeho řádky obhajují vznik *Zákona* a představují jeho ideologické ukotvení. Grandke vydala další článek roku 1992 s Ilonou Stolpe.³⁹ Zde bylo velkou mírou využito stejné rétoriky, ačkoli ne explicitně ideologické. Při kontrole některých použitých dat vyšlo najevo, že se s ostatními texty ne vždy shodují. Na tomto textu lze tudíž dobře zkoumat práci SED s daty.

V této práci se snažím zohlednit i medicínský diskurs. Pro mojí nízkou vzdělanost v tomto oboru byly vybrány texty, které by měly být co nejvíce objektivní, resp. zaštitěné všeobecně uznávanou autoritou. Předně se jedná o příručku *Abortion Care Guideline* od *Světové zdravotnické organizace*.⁴⁰ Od ní pochází většina medicínských dat a obecných informací o interrupcích.

Hojně využity byly i internetové zdroje. Jmenovat lze *Digitales Deutsches*

³⁵ Budde, Emma T. *Abtreibungspolitik in Deutschland: Ein Überblick*. essentials. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2015. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-09724-0>.

³⁶ Harsch, Donna. „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“. *The American Historical Review* 102, č. 1 (únor 1997): 53–84. <https://doi.org/10.2307/2171266>.

³⁷ Schwartz, Michael. „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit: Bedingungen und Grenzen von Frauenpolitik in der DDR“. In *Sozialstaatlichkeit in der DDR: Sozialpolitische Entwicklungen im Spannungsfeld von Diktatur und Gesellschaft 1945/49–1989*, editoval Dierk Hoffmann a Michael Schwartz, 47–87. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. München: Oldenbourg, 2005.

<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1524/9783486594652.47/html>.

³⁸ Grandke, Anita. „Festigung der Gleichberechtigung und Förderung bewußter Elternschaft – Zum Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“. *Neue Justiz* 26, č. 11 (červen 1972): 313–19.

<https://www.gvoon.de/neue-justiz-nj-zeitschrift-recht-rechtswissenschaft-ddr-1972.html>.

³⁹ Grandke, Anita, a Ilona Stolpe. „Überlegungen zur Fristenlösung in der DDR“. *Kritische Justiz* 25, č. 2 (1992): 213–22. <https://doi.org/10.5771/0023-4834-1992-2-213>.

⁴⁰ World Health Organisation, ed. *Abortion Care Guideline*. Geneva: World Health Organisation, 2022. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240039483>.

Frauenarchiv.⁴¹ Články zde vycházejí posledních několik let a poukazují na nový pohled, který se nezděráhá přemýšlet nad případnou prospěšností některých činů režimu SED. *Mitteldeutscher Rundfunk*⁴² přispěl především články o postavení církví ve Východním Německu. *Bundeszentrale für politische Bildung* [Spolkové ústředí pro politické vzdělávání] bylo hodnotnou stránkou jakožto reprezentant oficiálního pohledu. Čerpalo se jednak z jeho článků,⁴³ jednak z časopisu *Aus der Politik und Zeitgeschichte*.⁴⁴

Jednou ze zásad tohoto textu byla inkluзивita. Zde ale práce naráží na skutečnost, že použité prameny a starší texty stejnou zásadu neměly. Tam, kde by mohlo docházet k mylné

⁴¹ Bock, Jessica. „Die Fristenlösung in der DDR: Inge Lange“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 14. červenec 2021. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/218-und-die-frauenbewegung/die-fristenloesung-in-der-ddr-inge-lange.>; Bock, Jessica. „Schwangerschaftsabbruch in der SBZ/DDR“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 17. květen 2021. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/218-und-die-frauenbewegung/schwangerschaftsabbruch-in-der-sbz-ddr.>; Krolzik-Matthei, Katja. „...unsere Bäuche gehören uns schon lange’ – Wirklich? Selbstbestimmung und Abtreibung in der DDR“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 13. září 2018. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/themen/unsere-baeuche-gehoeeren-uns-schon-lange-wirklich-selbstbestimmung-und-abtreibung-der-ddr.>; Lembke, Ulrike. „Patriarchat lernen“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 25. červen 2020. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/30-jahre-geteilter-feminismus/patriarchat-lernen.>; Lembke, Ulrike. „Schwangerschaftsabbruch in DDR und BRD“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 25. červenec 2020. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/30-jahre-geteilter-feminismus/schwangerschaftsabbruch-in-ddr-und-brd.>; Zachanassian, Sabrina. „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 29. duben 2021. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/themen/frauenpolitik-der-ddr-durch-die-brille-der-fuer-dich-gesehen.>

⁴² Lemke, Grit. „Selbstbestimmung der DDR-Frau: Als die Abtreibung legal wurde“. *Mitteldeutscher Rundfunk online*, 9. března 2022. <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/politik-gesellschaft/gesundheits/schwangerschaftsabbruch-ddr-100.html>; *Mitteldeutscher Rundfunk online*. „40 Jahre ‚Kirche im Sozialismus‘“. 14. listopad 2019. <https://www.mdr.de/geschichte/eure-geschichte/themen/opposition-widerstand/kirche/ddr-kirche-religion-opposition-100.html>; *Mitteldeutscher Rundfunk online*. „DDR – Kampf gegen die Kirche“. 10. listopad 2020. <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/politik-gesellschaft/kirche/ausgrenzung-unabhaengigkeit-opposition-100.html>; *Mitteldeutscher Rundfunk online*. „Der Haushaltstag: Einer für alle?“. 18. listopad 2021. <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/alltag/familie/haushaltstag-hausarbeitstag-washtag-100.html>.

⁴³ Böttcher, Sabine. „Gesundheit und Gesundheitsversorgung in der DDR“. *Bundeszentrale für politische Bildung*, 14. března 2022. <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/lange-wege-der-deutschen-einheit/505032/gesundheits-und-gesundheitsversorgung-in-der-ddr/>; Kaminsky, Anna. „(Verordnete) Emanzipation?“. *Bundeszentrale für politische Bildung*, 5. března 2019. <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/286988/verordnete-emanzipation/>; Pickel, Gert. „Kirchenbindung und Religiosität in Ost und West“. *Bundeszentrale für politische Bildung*, 14. září 2020. <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/lange-wege-der-deutschen-einheit/47190/kirchenbindung-und-religiositaet-in-ost-und-west/>.

⁴⁴ Achtelik, Kirsten. „Abtreibung und Selbstbestimmung: drei Positionen. Eingeschränkte Entscheidungsfreiheit“. Editoval Anne Seibring a Bundeszentrale für politische Bildung. *Aus der Politik und Zeitgeschichte* 69 „Abtreibung“, č. 20 (13. květen 2019): 27–33. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/290813/abtreibung/>; Berhen, Dirk von a Bundeszentrale für politische Bildung. „Kurze Geschichte des Paragraphen 218 Stafgesetzbuch“. Editoval Anne Seibring. *Aus der Politik und Zeitgeschichte* 69 „Abtreibung“, č. 20 (13. květen 2019): 12–19. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/290813/abtreibung/>; Treber, Leonie. „Mythos ‚Trümmerfrau‘: deutsch-deutsche Erinnerungen“. Editoval Bundeszentrale für politische Bildung a Johannes Pipenbrink. *Aus der Politik und Zeitgeschichte* 65, č. 16-17 „70 Jahre Kriegsende“ (13. květen 2015): 28–34.

představě, že původní literatura inkluzivní byla, byly raději zachovány původní formulace.

1 Interrupční politika

Jádro kontroverze zákonů o terminaci těhotenství je v jejich komplexnosti a právní jedinečnosti. Povolení, zákaz či omezení abortů má vždy řadu souvislostí, které mohou zásadním způsobem zasahovat jak do chodu a organizace státu, tak do života jeho obyvatel. Potratová politika přímo ovlivňuje společenské soužití,⁴⁵ je kritickou otázkou veřejného zdraví a lidských práv.⁴⁶ Názory, které zastávají laici, političtí představitelé i lékaři a lékařky, zrcadlí totiž jejich životní hodnoty, náboženské přesvědčení, pojetí morálky a etiky. V tomto případě se jednotlivé postoje z velké části navzájem vylučují. Proto je těžké umělé přerušování těhotenství jakkoli právně regulovat, jelikož sebelepší zákon nemůže všem odlišným stanoviskům zcela vyhovovat.

Je nasnadě, že interrupční normy ovlivňují postavení žen ve společnosti. Dalšími souvisejícími dilematy jsou např.: Jakou roli smí hrát církve v politice jinak sekulárních států? Jakým způsobem může politika zasahovat do tak osobních věcí jako je reprodukce a do jaké míry smí reprodukční politika státu ovlivňovat intimní přání občanů? Mnoho zemí má historickou zkušenost se zneužíváním reprodukční politiky, která byla použita jako nástroj k eugenicě a diskriminaci; Německo není výjimkou. I to je nutné zohlednit. S tím je spojené rovněž to, jak společnost nazírá lidi s handicapem.⁴⁷

Důležitým aspektem je skutečnost, že se regulace bezprostředně týkají pouze té části populace, která je schopná otěhotnět – a otěhotní. Druhý z páru potenciálních rodičů obyčejně v normě není nijak osloven a jeho práva nejsou vždy zřejmá. Budde a Kaminsky připomínají, že stále převažuje fenomén, kdy na ženu spadá nejen těhotenství, nýbrž i většina výchovy a práce v domácnosti, což přispívá k pojetí abortů jako čistě ženské otázky.⁴⁸

Zjednodušeně můžeme tvrdit, že je tu tedy proti sobě postaveno právo těhotné na sebeurčení i tělesnou autonomii na jedné straně a na straně druhé právo na život nenarozeného. S tím souvisí samotná otázka, kdy můžeme zygotu, embryo či plod považovat za živého člověka s plnými právy.⁴⁹ Rozdíl mezi protipóly možných odpovědí – že život začíná oplodněním vajíčka matky a že život začíná až porodem – určuje, zda vnímáme interrupci jako usmrcení. Pak je totiž potřeba nenarozený život chránit i před vlastní matkou.

⁴⁵ Osborne et al., „Abortion Attitudes“, 39.

⁴⁶ World Health Organisation, *Abortion Care Guideline*, 22.

⁴⁷ Budde, *Abtreibungspolitik in Deutschland*, 6–7; World Health Organisation, *Abortion Care Guideline*, 10.

⁴⁸ Budde, *Abtreibungspolitik in Deutschland*, 5; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 116–17.

⁴⁹ Budde, *Abtreibungspolitik in Deutschland*, 1.

Naopak pokud vycházíme z toho, že vše probíhá v těle dospělého člověka a ovlivňuje jeho psychické i fyzické zdraví a další průběh života, zastáváme pak právo samostatně rozhodnout o tom, jestli těhotenství ukončit či ne.⁵⁰ Právně je toto obtížně řešitelné, protože norma musí vždy dát jedné ze stran přednost.⁵¹ Jenže tyto strany od sebe nejdou oddělit, což z právního hlediska vytváří naprosto význačný stav.⁵² Navíc se zde nedají dobře aplikovat právní zásady fungující ve většině jiných situací. Proto je dobré představit, jaké možnosti zákonodárství má.

1.1 Klasifikace regulací o umělém přerušení těhotenství

Zákonodárství obvykle používá modely regulací abortů s různou mírou svobody k rozhodnutí těhotné osoby. Nejvíce restriktivní možností je absolutní zákaz. Problémem tohoto přístupu je velký počet ilegálních a nebezpečně provedených potratů, což vede i k vysokému počtu mrtvých či zraněných a traumatizovaných žen. Proto se takové právní normy setkávají s velkou nevolí z řad občanů.⁵³ Kromě toho může samotný právní systém, jeho svrchovanost a autorita kvůli dennodenně porušovanému zakazu interrupcí přicházet k újmě.⁵⁴

Častý je indikační model, který povoluje interrupce po splnění určitých podmínek. Počet indikací a jejich přesné znění určuje liberálnost normy. Indikace může být *medicínská* (také nazývána *traumatická*), pak je abortus povolen v případě přímého ohrožení života těhotné. Někdy bere v potaz i ohrožení celkového zdraví těhotné ženy. *Embryopatologická* (také *eugenická*) indikace umožňuje interrupci, pokud je plod fatálně poškozen či pokud mu byl zjištěn defektní gen. *Kriminologická* indikace legalizuje umělé přerušení těhotenství, které je následkem trestného činu. Mezi vysoce liberální patří normy, které zohledňují různé formy nouze těhotné pomocí *sociální* indikace. Na jaké podmínky se přesně vztahuje, musí být uvedeno v daném zákoně, může jít kupříkladu o věk, rodinnou či finanční situaci těhotné

⁵⁰ Budde, 5; Katja Krolzik-Matthei, „Selbstbestimmung und das Recht auf Abtreibung“, in *Geschlechtliche, sexuelle und reproduktive Selbstbestimmung: praxisorientierte Zugänge*, ed. Michaela Katzer a Heinz-Jürgen Voß, Originalausgabe, *Angewandte Sexualwissenschaft*, Band 5 (Gießen: Psychosozial-Verlag, 2016), 299–314, <https://www.gwi-boell.de/de/2016/04/14/selbstbestimmung-und-das-recht-auf-abtreibung#geschichte>; Osborne et al., „Abortion Attitudes“, 3.

⁵¹ Budde, *Abtreibungspolitik in Deutschland*, 1.

⁵² Emma T. Budde píše o „neoddělitelné dvojnosti“. Budde, 7.

⁵³ Budde, 10; World Health Organisation, *Abortion Care Guideline*, 22.

⁵⁴ Budde, *Abtreibungspolitik in Deutschland*, 7.

osoby apod.⁵⁵

Nejvíce liberální bývají normy, které stanovují pouze tzv. *gestační limit*, tedy dobu, po kterou lze abortus legálně podstoupit. V tomto období je míra svobody rozhodování velká, jelikož mnohé normy tohoto modelu nevyžadují ani udání důvodu k interrupci. Dávají tak jako jediné možnost terminovat těhotenství i na základě jeho pouhé nechtěnosti.⁵⁶

Regulace někdy navíc zahrnují další bariéry přístupu k interrupcím. Mohou být finanční či systémové, některé zahrnují kupříkladu povinné čekací lhůty mezi požádáním a provedením, potřebu souhlasu nějaké třetí strany nebo omezení ze strany poskytovatele.⁵⁷ *Světová zdravotnická organizace* nabádá ke kompletní legalizaci interrupcí bez jakýchkoli podmínek (včetně gestačních limitů). Tedy na základě přání těhotné osoby a posouzení lékaře či lékařky. Dává přitom důraz na inkluzivitu⁵⁸, všestrannou dostupnost péče před, během i po zákroku i na důkladné šíření informací ohledně sexuálního zdraví, antikoncepčních metod a ohledně interrupcí samotných.⁵⁹

2 Vývoj regulace interrupcí v prostoru východního Německa

Zákon o přerušení těhotenství z roku 1972, kterému tato práce věnuje největší pozornost, v Německu nebyl první svého druhu. Pro pochopení jeho kontextu je zapotřebí se podívat ještě dále do dějin.⁶⁰ Po vzniku Německého císařství bylo navázáno na pruský vzor,⁶¹ a tak již první německý trestní zákoník obsahoval dodnes známý § 218, jenž zakazoval jakékoliv umělé přerušování těhotenství a přikazoval jej trestat.⁶² Jessica Bock

⁵⁵ Kirsten Achtelik, „Abtreibung und Selbstbestimmung: drei Positionen. Eingeschränkte Entscheidungsfreiheit“, ed. Anne Seibring a Bundeszentrale für politische Bildung, *Aus der Politik und Zeitgeschichte* 69 „Abtreibung“, č. 20 (13. květen 2019): 27–28, <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/290813/abtreibung/>; Budde, *Abtreibungspolitik in Deutschland*, 10; Osborne et al., „Abortion Attitudes“, 4–6.

⁵⁶ Budde, *Abtreibungspolitik in Deutschland*, 11.

⁵⁷ World Health Organisation, *Abortion Care Guideline*, 21.

⁵⁸ O inkluzivitě: World Health Organisation, 21. Osborne et al. zároveň potvrzují, že legalizace interrupcí se nepodepisuje negativně na rozpoložení a psychickém zdraví mužské populace. Osborne et al., „Abortion Attitudes“, 38.

⁵⁹ World Health Organisation, *Abortion Care Guideline*, 21.

⁶⁰ Starší dějiny interrupčních regulací viz. Krolzik-Matthei, „Selbstbestimmung und das Recht auf Abtreibung“.

⁶¹ Ten byl určený katolickou církví. Nicméně v průběhu 18. a 19. století se vedly o umělých potratech diskuse, jejichž výsledkem byly různě přísné potratové zákony (liberální byl např. bavorský model z roku 1751, který povoloval aborty po celou první půlku těhotenství). Dirk von Berhen a Bundeszentrale für politische Bildung, „Kurze Geschichte des Paragraphen 218 Stafgesetzbuch“, ed. Anne Seibring, *Aus der Politik und Zeitgeschichte* 69 „Abtreibung“, č. 20 (13. květen 2019): 12, <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/290813/abtreibung/>.

⁶² Budde, *Abtreibungspolitik in Deutschland*, 15.

charakterizuje poté další vývoj norem okolo abortů v německém prostoru jako „střídavé fáze liberalizace a restriktce.“⁶³ Tyto fáze úzce souvisí s obecným společenským pohledem na ženu a ženská práva, který se měnil spolu s radikálními změnami na postech německých držitelů moci.⁶⁴

Výmarská republika, která přinesla zrovnoprávnění žen před zákonem a další kroky ke zvýšení jejich vzdělanosti, nezávislosti a zaměstnanosti,⁶⁵ převzala § 218 i do svého zákoníku. Zvláště na počátku 20. let minulého století byly i přesto ilegální interrupce velmi častou praxí, která mnohdy nabízela jediný způsob prevence těhotenství a kterou ženy braly jako záchranu před ještě větší nouzí, ač za ní leckteré zaplatily životem. Odhadovaný počet umělých terminací těhotenství v republice za stále se zhoršujících podmínek hospodářské krize stoupal. Na konci 20. let přestoupil milion ročně.⁶⁶ Takto vysokého počtu potají provedených abortů a zoufalého volání žen po změně se chytila *Komunistická strana Německa* KPD, která chtěla zapůsobit na voličky z nižších tříd.⁶⁷ Spolu s ženskými sdruženími dokázala nejprve docílit jen mírného snížení trestu odnětí svobody za abortus. Roku 1927 byla k paragrafu přidána výjimka platící u medicínské indikace.⁶⁸ Důležitou bojovnicí za interrupční práva žen byla Helene Stöcker.⁶⁹

Pozvolně postupující nezávislost žen na počátku 20. století se záhy stala trnem v oku nacistického režimu, který intenzivně propagoval „tradiční“ roli ženy jakožto matky, vychovatelky dětí a pečovatelky o domácnost. Samotný pojem „emancipace“ byl propagandou odsouzen jako židovský výmysl, který měl toto uspořádání společnosti zničit.⁷⁰ Žena měla podle nacistů pomáhat mužům, neměla se účastnit společenského života, ztratila i pasivní volební právo.⁷¹ Vdané ženy musely odcházet ze zaměstnání, kde byly úmyslně

⁶³ [„Abwechselnden Phasen zwischen Liberalisierung und Restriktion.“] Bock, „Schwangerschaftsabbruch in der SBZ/DDR“.

⁶⁴ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 29.

⁶⁵ Ibid., 30.

⁶⁶ Arnulf Scriba, „Der Abtreibungsparagraph 218“, *Deutsches Historisches Museum – Lebendiges Museum Online*, 2. září 2014, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/weimarer-republik/alltagsleben/abtreibungsparagraph-218.html>.

⁶⁷ Arnulf Scriba přikládá volební plakát KPD z roku 1924. Käthe Kollwitz na něm vyobrazila pohublou těhotnou ženu se zoufalým výrazem a kruhy pod očima, která drží kojence v jedné ruce a malé dítě jí visí na druhé. Na plakátu stojí „Pryč s potratovým paragrafem!“ [„Nieder mit den Abtreibungs-Paragraphen!“] Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Jessica Bock, „Helene Stöcker“, *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 21. září 2022, <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/akteurinnen/helene-stoecker>.

⁷⁰ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 30.

⁷¹ Které nabyla ve Výmarské republice.

znevýhodňovány,⁷² a měly se soustředit na prokreaci, aby zajistili národu růst.⁷³ Reprodukce se tak stala veřejným zájmem. Nacistický kolos zakázal prodej veškerých antikoncepčních prostředků i jejich inzerci⁷⁴ a stále posiloval kult matky, do kterého umělá přerušeni těhotenství nezapadala. Jejich zákaz kontrastuje s nucenými terminacemi těhotenství a sterilizacemi částí populace, které režim v zájmu rasové politiky podporoval a prováděl.⁷⁵

Význam žen pro stát a celou společnost se za zhoršující se pozice nacistů ve válce proměnil.⁷⁶ Bezprostředně po válce byly ve východoněmeckém prostoru, tedy Sovětské okupační zóně, normy ohledně interrupce nejasné. Ženy se zde v masivním měřítku stávaly oběťmi znásilnění Rudou armádou.⁷⁷ Sítil tlak na politické vedení, který nyní měl i podporu lékařské obce.⁷⁸ Důsledkem prohrané války bylo i výrazně nadpoloviční zastoupení žen ve společnosti⁷⁹ a jejich poměrně vysoká zaměstnanost. Opět se dostaly do hledáčku krajní levice. Vládnoucí *Sjednocená socialistická strana Německa* SED si coby proklamovaná „strana žen“ vzala za cíl jejich „rovnoprávnost ve veřejném a pracovním životě.“⁸⁰

Kvůli udržení své legitimacy se *Sovětská vojenská správa* a SED rozhodly povolit liberalizaci. Jednotlivé východoněmecké spolkové země přijaly v letech 1946-1947 zákony, které povolovaly uměle přerušit těhotenství do konce prvního trimestru za určitých indikací

⁷² Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 34.

⁷³ Marcel Brüntrup, „Abtreibungen an Zwangs-arbeiter-innen im National-sozialismus“, 17. květen 2021, <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/218-und-die-frauenbewegung/abtreibungen-an-zwangsarbeiterinnen-im-nationalsozialismus>; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 30–31.

⁷⁴ Brüntrup, „Abtreibungen an Zwangs-arbeiter-innen im National-sozialismus“; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 30.

⁷⁵ Zákaz nucených sterilizací později socialistický režim vydával za boj proti fašismu. Brüntrup, „Abtreibungen an Zwangs-arbeiter-innen im National-sozialismus“; Katja Krolzik-Matthei, „Abtreibung in der DDR. Annäherung an einen Diskurs“, ed. Jonas Balzer et al., *diskurs. We can't believe we still have to protest this shit* 57, č. 2.18 (prosinec 2018): 42, <https://diskus.copyriot.com/we-cant-believe-we-still-have-to-protest-this-shit>.

⁷⁶ Zvláště ve Východním Německu prvních poválečných let se zažil emancipační mýtus „Trümmerfrauen“ (německá složenina slov „suť“ a „žena“), které měly zničenou zemi ze sutí znovu vystavět a rozproudit jeho hospodářství. Jedná se o představu, která byla (hlavně v NDR) použita k povzbuzení žen k práci. I u nás je rozšířená. V posledních letech vznikají i texty, které pravdivost této představy podřívají. uvedeno jako fakt: Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 41–42; uvedeno jako mýtus: Andrea Lueg, „Trümmerfrauen'-Studie – Wer Deutschland wirklich vom Schutt befreite“, *Deutschlandfunk online*, 9. únor 2015, <https://www.deutschlandfunk.de/truemmerfrauen-studie-wer-deutschland-wirklich-vom-schutt-100.html>; Leonie Treber, „Mythos „Trümmerfrau“: deutsch-deutsche Erinnerungen“, ed. Bundeszentrale für politische Bildung a Johannes Pipenbrink, *Aus der Politik und Zeitgeschichte* 65, č. 16-17 „70 Jahre Kriegsende“ (13. květen 2015): 28–34. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/204298/70-jahre-kriegsende/#content-index>.

⁷⁷ Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“.

⁷⁸ Berhen a Bundeszentrale für politische Bildung, „Kurze Geschichte des Paragraphen 218 Stafgesetzbuch“, 14–15.

⁷⁹ Winkler, *Frauenreport '90*, 17.

⁸⁰ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 47–48.

či pokud bylo výsledkem znásilnění.⁸¹ Splnění podmínek muselo být schváleno odbornou komisí, ve které ovšem vedle lékařů a sociálních pracovníků figurovaly i osoby zastupující DFD, *Demokratický svaz žen Německa*, jež byl pod taktovkou SED. Tyto zákony se ukázaly být kontraproduktivní, co se snižování počtu ilegálně prováděných abortů týče.⁸²

2.1 Zákon o ochraně matky a dítěte a právech ženy

První ústava nově vzniklé Německé demokratické republiky z roku 1949 obsahovala ochranu manželství, rodin a žen v mateřství.⁸³ Ukotvila slibovanou rovnoprávnost žen a mužů a rušila platnost veškerých zákonů, které rovnoprávnost omezovaly.⁸⁴ Ulrike Lembke tudíž vyvozuje, že § 218 v NDR nikdy neplatil.⁸⁵ Podzim 1950 přinesl *Zákon o ochraně matky a dítěte a právech ženy* [*Gesetz über Mutter- und Kinderschutz und Rechte der Frau*], jehož byla hlavní aktérkou byla Käthe Kern.⁸⁶ Podle § 11 směla být těhotenství uměle přerušena pouze za výskytu vážné medicínské nebo „eugenické“ indikace. Veškeré případy musela nadále schválit komise. Tento zákon měl pomoci ženám skloubit rodinu a plnou zaměstnanost, jež byla v zájmu státu. Sociální indikace proto již údajně nebyla nutná.⁸⁷ Rovněž kriminologická indikace v socialistické společnosti nebyla pádným důvodem k legálnímu abortu.⁸⁸

V návaznosti na tento zákon prudce stoupl počet ilegálních, často svépomocí prováděných interrupcí,⁸⁹ na jejichž následky podle oficiálních statistik umíralo ročně 70 až 80 žen, reálný počet obětí přitom mohl být výrazně vyšší.⁹⁰ Tou dobou měla NDR zároveň celosvětově jeden z nejnižších počtů legálně provedených abortů.⁹¹

⁸¹ Donna Harsch píše, že při projednávání interrupčních politik nebyla převzata rétorika KPD (dnes známá argumentace, že by žena měla rozhodnout o osudu vlastního těla), ale spíše *Socialistické strany Německa* SPD, které poukazovalo na nuznou situaci proletářských žen a na rizika ilegálních potratů. Donna Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, *The American Historical Review* 102, č. 1 (únor 1997): 57, <https://doi.org/10.2307/2171266>. Krolzik-Matthei, „...unsere Bäuche gehören uns schon lange“ – Wirklich?“

⁸² Bock, „Schwangerschaftsabbruch in der SBZ/DDR“.

⁸³ „Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik“ (1949), 17, oddíl B III, článek 30 a 32, <https://www.gvooon.de/verfassung-ddr-7-oktober-1949.html>.

⁸⁴ *Ibid.*, 11 oddíl B I, článek 7.

⁸⁵ Lembke, „Patriarchat lernen“.

⁸⁶ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 59.

⁸⁷ Bock, „Schwangerschaftsabbruch in der SBZ/DDR“.

⁸⁸ Krolzik-Matthei, „...unsere Bäuche gehören uns schon lange“ – Wirklich?“

⁸⁹ Donna Harsch zmiňuje odhady, které se v letech 1950-1955 pohybovaly mezi 70 a 100 tisíci ilegálními interrupcemi ročně. Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 59.

⁹⁰ srov. Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 63; Lemke, „Abtreibung in der DDR“; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 73–74.

⁹¹ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 73–74.

Donna Harsch uvádí pravděpodobný vliv konzervativní gynekologie jakožto dominující praxe NDR, která zastávala jen medicínskou a eugenickou indikaci, zatímco sociální indikaci považovala za nebezpečnou.⁹² Lékařský personál NDR v 50. letech upozorňoval na „hrozný mor ilegálních interrupcí“ spojený s poklesem tradičních mravů a hodnot.⁹³ Důvod přísné regulace byl podle Harsch tlak vyvíjený ze Sovětského svazu, kde od roku 1936 platil zákaz potratů.⁹⁴ Východoněmecká regulace interrupcí z roku 1950 byla ovšem v rámci východního bloku nejvíce restriktivní.⁹⁵ Ženy – a s přibývajícím časem i muži – protestovali pomocí jediného dostupného prostředku: petic a písemných stížností.⁹⁶ Ovšem zatímco po vzniku NDR byly tyto petice psány s důrazem na zdraví, argumenty nyní začínaly být především sociálně orientované, objevovala se odvolání na ženská práva a zaměstnanost.⁹⁷

Zajímavým pokusem byl tzv. *Gummiparagraph* [gumový paragraf] z roku 1961. Jednalo se o návrh funkcionářů předložený lékařům a lékařkám k zohlednění významné politicko-společenské aktivity ženy jako polehčující okolnosti. Návrh jimi ovšem nebyl přijat s tím, že stejně legitimní důvody mohou mít i jiné ženy.⁹⁸

2.2 Částečná relaxace

V 60. letech začalo být v rozhodnutí komisí zohledňováno psychické zdraví těhotné.⁹⁹ Harsch připisuje důležitou roli obměněné odborné veřejnosti, která dala najevo nutnost liberalizace. Profesionální kruhy měly v NDR velkou váhu – v některých oblastech mluvíme dokonce o ovládnutí sociálním inženýrstvím¹⁰⁰. Především praktičtí lékaři i lékařky

⁹² Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 57–58, 61.

⁹³ [„terrible plague of illegal abortion“] Ibid., 59.

⁹⁴ Ibid., 57.

⁹⁵ Bock, „Schwangerschaftsabbruch in der SBZ/DDR“.

⁹⁶ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 64; Krolzik-Matthei, „...unsere Bäuche gehören uns schon lange“ – Wirklich?“

⁹⁷ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 76.

⁹⁸ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 69–70.

⁹⁹ Tato podmínka nebyla přijata do znění zákona, leč de facto probíhala dle instrukce ministra zdravotnictví, který rozšířil pojem „zdraví“ i na psychické. Mohlo tak být zohledněno i její zázemí. BUDDE, Emma T. Abtreibungspolitik in Deutschland. 2015. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2015. 12. Grandke a Stolpe uvádějí i přesný dokument, který sociální indikaci povolil: Instruktion zur Anwendung des § 11 MKSchG, Verfügungen und Mitteilungen des Ministeriums für Gesundheitswesen 1965 Nr. 23/24, S. 185 f.; Anita Grandke a Ilona Stolpe, „Überlegungen zur Fristenlösung in der DDR“, *Kritische Justiz* 25, č. 2 (1992): 215–16, <https://doi.org/10.5771/0023-4834-1992-2-213>.

¹⁰⁰ Jako příklad lze uvést experty a expertky, kteří vystupovali proti nízkému věku vstupu do prvního manželství, který SED podporovala. Zde je patrné, že mohli stát i v protikladu k režimu. Sexuologie dokázala prosadit dekriminálníci homosexuality v NDR. Interrupční politika je tomu také dobrým příkladem. Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 61; Příklady: Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 170, 234.

sloužili jako prostředník mezi komisemi, stranou a společností.¹⁰¹ Několik lékařů bylo dokonce přizváno k vytváření interrupční politiky v rámci *Frauenkommission* [ženské komise] při Ústředním výboru. Ta byla pověřená řešením problémů spojených s ženami. Součástí byly dvě ženy. Post předsedkyně zastávala Inge Lange, která byla zároveň důležitou osobností pro prosazování ženské politiky. Komise a příbuzná pracovní skupina dedikovaná interrupční politice vypracovaly roku 1964 za odborného poradenství doporučení pro ministerstvo zdravotnictví.¹⁰² Argumentace spočívala především v ekonomické situaci rodin a velkých společenských požadavcích na ženy a matky, rodinných konfliktech a psychické nepohodě. Zmíněn byl i nedostatek antikoncepčních prostředků v celé NDR.¹⁰³

Roku 1965 byla jako reakce na doporučení pracovní skupiny de facto přijata socio-medicínská indikace na základě správního oběžníku ministerstva zdravotnictví¹⁰⁴ ohledně nové implementace § 11.¹⁰⁵ Toto opatření mělo zamezit různým výkladům zákona stran komisí. Ve svém důsledku sice několikanásobnou převahu ilegálně provedených interrupcí sice nezvrátilo, některé zdroje však dokládají procentuální pokles. Stagnující počet obětí však nesnížilo.¹⁰⁶

Harsch vyzdvihuje takovou míru upřímné diskuse, která v socialistických (a obecně

¹⁰¹ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 62.

¹⁰² Bock, „Die Fristenlösung in der DDR“; Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 62; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 117.

¹⁰³ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 63.

¹⁰⁴ Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“; Budde, *Abtreibungspolitik in Deutschland*, 12; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 74.

¹⁰⁵ „Komise pro ukončení těhotenství mohly vzít v úvahu pět okolností: pokud byla žena starší 40 let; mladší šestnácti let; měla již pět dětí, o které se musela starat; čtvrté dítě se jí narodilo méně než 15 měsíců po jejím třetím dítěti; otěhotněla v důsledku znásilnění, incestu nebo jiného kriminálního činu.“ Podle nové implementace § 11 také ženy, které podstoupily nelegální interrupci, již neměly být formálně trestány, místo toho jim nová pravidla hrozila společenskou potupou. [„The termination boards could take five circumstances into account: if the woman was older than forty; younger than sixteen; already had five children to care for; had her fourth child less than fifteen months after her third child; had become pregnant as the result of rape, incest, or other criminal mishandling.“] Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 62.

¹⁰⁶ Grandke a Stolpe uvádějí 20 000 legálních na 60-80 000 ilegálních abortů za rok 1971 a 31 mrtvých. Harsch dokazuje na oficiálních statistikách, že se skutečně stoupl počet legálních (tedy schválených) interrupcí: „V roce 1964 činil poměr legálních potratů na 1 000 živě narozených dětí 2,7, v roce 1965 40,5 a v roce 1967, který byl vrcholem před rokem 1972, 89,0. V roce 1967 komise obdržely 78,1 žádostí na 10 000 žen v plodném věku a 61,9 z nich schválily. V letech 1966-1970 bylo ročně provedeno přibližně 21 000 legálních potratů.“ [„In 1964, the ratio of legal abortion to 1,000 live births was 2.7; in 1965, it was 40.5; in 1967, the peak year before 1972, it was 89.0. In 1967, commissions received 78.1 applications per 10,000 women of child-bearing age and approved 61.9 of them. About 21,000 legal abortions were performed annually between 1966 and 1970.“] srov. Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 80, původní citace: Auswertung der Beratung der Zentralen Kommission für Familienplanung am 17. April 1968,“ in Thietz, *Ende der Selbstverständlichkeit?*, 111.; Grandke a Stolpe, „Überlegungen zur Fristenlösung in der DDR“, 216; Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“.

nesvobodných) zemích byla nevídaná.¹⁰⁷ Avšak poukazuje na to, že Inge Lange veřejný dialog i publikaci nových pravidel opakovaně odmítala.¹⁰⁸ Harsch píše ovšem jasně, že liberalizace zákona by nebyla možná bez relativně vysoké porodnosti od konce 50 let.¹⁰⁹ Ze zkušenosti ostatních zemí východního bloku totiž vyplývalo, že legalizace abortů vede k (přechodnému) snížení porodnosti, což NDR nechtěla riskovat. Omezovala proto skutečně otevřenou veřejnou debatu, ve které by se jistě požadavky na legalizaci objevovaly.¹¹⁰

Harsch upozorňuje na to, že k liberalizaci interrupčních zákonů byl potřeba generační převrat. Jednak na poli gynekologie, kde se v 60. letech postupně obsazovali více liberální lékaři a hlavně lékařky, kteří již nebyli dotčeni eugenickou tradicí. Jednak v SED, kde přibývalo progresivních komunistů.¹¹¹ Nebylo by ovšem správné domnívat se, že mezi odbornou veřejností vládl ohledně liberalizace konsenzus.¹¹²

Důrazné protesty přišly od církví, které veřejně volaly po větší ochraně nenarozeného života¹¹³ a varovaly před vývojem společenské morálky, následky relaxace¹¹⁴ a apelovaly na předcházení dalších rozvolnění.¹¹⁵ Berlínský biskup Bengsch navrhl ministru zdravotnictví Maxi Sefrinovi, aby mohl lékařský personál odmítnout provést zákrok na základě náboženského přesvědčení. I představitelé evangelické církve se snažili rozhodnutí ministra zvrátit.¹¹⁶ Katoličtí kněží byli po protestech ujištěni, že se liberalizace bude týkat pouze státních zdravotnických zařízení.¹¹⁷

¹⁰⁷ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 63–64.

¹⁰⁸ Bock, „Die Fristenlösung in der DDR“; Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 70.

¹⁰⁹ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 68.

¹¹⁰ V této době byly „řízené“ debaty například na poli rodinného práva možné. Harsch, 70.; Judith Heinze, „Die schwerste Entscheidung meines Lebens“, *Mitteldeutscher Rundfunk [online]*, 2018, <https://www.mdr.de/tv/programm/sendung-697346.html>; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 76; Thomas Zehrer, „9. März 1972 – Verabschiedung des Gesetzes „über die Unterbrechung der Schwangerschaft“ in der DDR“, *Bildungsserver Berlin – Brandenburg*, 1. března 2022, <https://bildungsserver.berlin-brandenburg.de/geschichte/jahrestage-beitraege/9-maerz-1972-verabschiedung-des-gesetzes-ueber-die-unterbrechung-der-schwangerschaft-in-der-ddr>.

¹¹¹ Obecnou liberalizaci odborných i politických kruhů lze například pozorovat na náhlém nárůstu schválených žádností o interrupci koncem 60. let. Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 64–65, 90.

¹¹² *Ibid.*, 66.

¹¹³ Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 183.

¹¹⁴ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 75.

¹¹⁵ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 67.

¹¹⁶ „Konferenz der evangelischen Bischöfe in Berlin Info Nr. 914/65“, *Das Bundesarchiv [online]*, 30. září 1965, <https://www.ddd-im-blick.de/jahrgaenge/jahrgang-1965/report/konferenz-der-evangelischen-bischoefe-in-berlin/>.

¹¹⁷ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 67.

3 *Zákon o přerušení těhotenství z roku 1972*

3.1 Cesta k zákonu

Grit Lemke zmiňuje, že přestože téma interrupcí bylo (před i po roku 1972) tabuizované¹¹⁸, vysoký počet ilegálně a svépomocí provedených potratů byl obecně známý.¹¹⁹ Jessica Bock píše, že jediné debaty okolo interrupcí se odehrávaly na poli medicíny.¹²⁰ Michael Schwartz považuje za důležitou celospolečenskou změnu vnímání a diskusi o „ženské problematice“.¹²¹ Harsch poukazuje na jistou existenci dialogu ve formě petic a stížností posílaných na ministerstvo zdravotnictví. Zpráva o rozvolnění interrupční politiky se rychle rozšířila mezi lidi, nebyla však dostačující. Koncem 60. let přibývaly prosby o zrušení § 11 kvůli nespokojenosti s nedostatkovou antikoncepcí a komisemi, bylo argumentováno legalizací umělých potratů v ostatních zemích východního bloku i ženskými právy. Klíčovými aktéry byli s přibývajícím časem i muži.¹²²

V ústavě NDR z roku 1968 již byla ukotvena pracovní povinnost,¹²³ což vytvářelo další tlak na ženy i matky. V ústavě z roku 1949¹²⁴ byla ukotvena rovnoprávnost žen a mužů, která měla být dále podporována dalšími zákony – stejně jako pomoc skloubení rolí ženy jako pracovnice, manželky a matky.¹²⁵ Trestní zákoník téhož roku přinesl paragrafy §§ 153–155, které říkaly, že interrupce za jiných než povolených podmínek je trestná. Zůstaly v platnosti do konce socialistické NDR, ale byly dále ovlivňované příslušnou interrupční

¹¹⁸ Toto zmiňuje rovněž Krolzik-Matthei, „...unsere Bäuche gehören uns schon lange“ – Wirklich?“ a *Frauenreport* jmenuje ještě sexuální zneužívání či psychické nemoci se sebevražednými sklony nebo alkoholismus. Winkler, *Frauenreport '90*, 154.

¹¹⁹ Lemke, „Abtreibung in der DDR“.

¹²⁰ „Jednou z mála výjimek je kniha *Meine ungeborenen Kinder* [Mé nenarozené děti], kterou v roce 1982 vydala Charlotte Worgitzky, a povídka Monikase Helmeckeheho *Klopfzeichen* [Znamení tukaním]. Teprve po roce 1990 se objevily protokolární svazky jako *Abbruch-Tabu* [Potratové tabu] nebo *Abgebrochen* [Potratila, Potraceno], v nichž ženy z NDR vyprávějí o svých potratech.“ Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“.

¹²¹ [„Frauenbelange.“] Michael Schwartz, „Frauenpolitik im doppelten Deutschland. Die Bundesrepublik und die DDR in den 1970er Jahren“, in *Lieschen Müller wird politisch: Geschlecht, Staat und Partizipation im 20. Jahrhundert*, ed. Christine Hikel, Nicole Kramer, a Elisabeth Zellmer, *Zeitgeschichte im Gespräch*, Bd. 4 (München: Oldenbourg, 2009), 37, <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1524/9783486708240/html?lang=de>.

¹²² Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“; Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 71–72.

¹²³ „Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik“ (1968), 29, článek 24, <https://www.gvoon.de/verfassung-ddr-1968.html>.

¹²⁴ Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik, 1949, 11 oddíl B I článek 7.

¹²⁵ Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik, 1968, 26, článek 20.

politikou.¹²⁶

Důležitým milníkem bylo připuštění hormonální antikoncepce, ve Východním Německu nazývanou *Wunschkindpille* [pilulky na vytoužené děti]. Byla oficiálně k dostání od roku 1968 (tedy čtyři roky po připuštění západoněmeckých *Anti-Baby-Pille* [pilulky proti dítěti]).¹²⁷ Hormonální antikoncepce byla ovšem do konce 60. let prakticky nedostupná – podobně jako jiné formy antikoncepce. Sefrin proto uznal, že interrupce sice nejsou upřednostňovanou metodou plánování rodiny, zato nutnou.¹²⁸

Samotnému *Zákonu o přerušení těhotenství* předcházela změna na politické špičce: Erich Honecker nahradil roku 1971 Waltera Ulbrichta jako prvního tajemníka Ústředního výboru SED. Tím nastal tzv. *neuer Kurs* [nový kurs], který se více vyhraňoval vůči tzv. imperialistickému Západu. Nastolil konzumní socialismus, který měl za úkol zvednout životní úroveň Východního Německa. VIII. sjezd SED specifikoval jako hlavní úlohu pětiletky od jara 1972 prorodinnou a propopulační politiku.¹²⁹ Honeckerova éra se značila zaměřením na ženy, a především pracující matky.¹³⁰ Tím si po převratu vysloužila kritickou přezdívku *Muttipolitik*, tedy maminkovská politika.¹³¹ Ina Merkel píše, že bylo potřeba, aby pracovní politiku dohnala politika rodinná a sociální. Honeckerova politika skutečně dokázala v druhé polovině 70. let přechodně zvýšit porodnost.¹³²

V 70. letech se ve Východním Německu začala formovat tzv. *Nischengesellschaft*

¹²⁶ „Unzulässige Schwangerschaftsunterbrechung. Strafgesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik (StGB)“, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil I Nr. 1 vom 22.1.1968 §, viděno 28. únor 2023, <https://www.gvooon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-1-1968.html>.

¹²⁷ Dr. Gunther Göretzlehner stál za tímto objevem. Motivací mu byly právě ženy s komplikacemi po nelegálních nebezpečně provedených interrupcích. Sám popisuje, že nadšení z jeho produktu bylo tak velké, že se ženy samostatně hlásily na jeho testování. Autorem běžného názvu byl Karl-Heinz Mehlan, který záměrně vybral přezdívku, která vyjadřovala narativ SED. Wunschkindpille vydával za „nejbezpečnější a nejlepší metodu plánování rodiny“. Annette Leo, „Die ‚Wunschkindpille‘“, *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 13. září 2018, <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/themen/die-wunschkindpille>.

¹²⁸ Harsch píše, že Wunschkindpille byly dostupné pouze pro 3 % žen v reprodukčním věku. Občas se do NDR dostaly i poševní diafragmy z Československé socialistické republiky. K dostání byly jinak pouze kondomy nízké kvality. Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 64, původní citace: 6 SHSTA, BuRBL, 5321, Bl. 19, „Anleitung zur Durchführung der neuen Instruktionen zur Behandlung der Anträge auf Unterbrechung der Schwangerschaft, Leipzig, 31.3.1965.

¹²⁹ Grandke, „Festigung der Gleichberechtigung und Förderung bewußter Elternschaft – Zum Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“, 313, původní citace: *Neues Deutschland* 28. April 1972, B, 3f; Anna Kaminsky, „(Verordnete) Emanzipation?“, *Bundeszentrale für politische Bildung*, 5. března 2019, <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/286988/verordnete-emanzipation/>; Markus Würz, „VIII. SED-Parteitag“, *Lebendiges Museum Online, Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, 29. únor 2016, <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/geteiltes-deutschland-modernisierung/reformversuche-im-osten/viii-sed-parteitag.html>.

¹³⁰ Lemke, „Abtreibung in der DDR“.

¹³¹ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 80.

¹³² Schwartz, 67–68, původní citace: Ina Merkel, *Leitbilder und Lebensweisen von Frauen in der DDR*, 373.

[výklenková společnost]. Vyznačovala se jistou smířeností společnosti s komunistickým režimem, rezignovaností na snahu vzdorovat. Vedení státu částečně polevilo ve snaze přímo kontrolovat každý aspekt života lidí a soustředilo se spíše na odvedení jejich pozornosti na volný čas, rodinu a osobní život (tedy výklenky, ve kterých nesvoboda režimu nehrála tak velkou roli). Straně tedy stačilo zlepšit každodenní potřeby lidí, aby si zajistila spokojenost – a poslušnost. Interrupční politika se ukázala být i v letargické společnosti vášnivým tématem.¹³³ Díky tomu šlo její liberalizací společnost částečně upokojit či umlčet.

Ač bychom mohli polemizovat, zda je motivace k politickým opatřením někdy jiná, upozorňuje Klaus Günther, že *Zákon* z roku 1972 sledoval politické cíle.¹³⁴ SED potřebovala podpořit zaměstnanost žen¹³⁵ a zároveň usilovat o to, aby zaměstnanost nesnižovala východoněmeckou porodnost,¹³⁶ která v té době byla jedna z nejnižších na světě.¹³⁷ Je rovněž nutné zdůraznit, že SED se bála dalšího poklesu porodnosti po liberalizaci interrupční politiky,¹³⁸ čímž můžeme částečně vysvětlit její váhání.

Maria Minola Berger vyzdvihuje snahu omezit výdaje státu na zdravotnickou péči o ženy s komplikacemi po ilegálních interrupcích a aby neriskovaly následnou neplodnost. Rovněž zmiňuje i snahu, aby se ženy přístupem k relativně rychlému a nekomplikovanému zákroku vracely rychle do pracovního provozu.¹³⁹ Donna Harsch se domnívá, že Honeckerovo politbyro uznalo, že legalizace umělé terminace těhotenství je důležitější než zastavování klesání porodnosti.¹⁴⁰ Grandke mezi výhodami legalizace zmínila očekávání zmenšení procenta nechtěných těhotenství, a tím i úbytek adopcí a rozepří o výživné a

¹³³ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 82.

¹³⁴ Klaus Günther, „Politik mit der Abtreibung. Die Gesetzgebung in der Bundesrepublik Deutschland und in der ehemaligen DDR“, *Transit*, 1992, 135–36, <https://www-ccc-eol-com.ezproxy.is.cuni.cz/search/viewpdf?id=320143>.

¹³⁵ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 69.

¹³⁶ Bock, „Schwangerschaftsabbruch in der SBZ/DDR“.

¹³⁷ „Počet živě narozených dětí klesl ze 17,6 promile v roce 1963 na 13,9 na tisíc a na celých 10,8 promile v roce 1975.“ [„Die Rate der Lebendgeburten sank von 17,6 Promille 1963 auf 13,9 Promille und auf ganze 10,8 Promille 1975 ab.“] Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 67, původní citace: Schulz, *Soziale Sicherung von Frauen und Familien*, 128; srov. Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 60, původní citace: K. H. Mehlan, „German Democratic Republic,“ in *International Handbook on Abortion* (New York, 1988), table 11.1, p. 183. Günther, „Politik mit der Abtreibung. Die Gesetzgebung in der Bundesrepublik Deutschland und in der ehemaligen DDR“, 136; Winkler, *Frauenreport '90*, 24.

¹³⁸ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 69.

¹³⁹ Maria Minola Berger, „Die Diskussion um den Schwangerschaftsabbruch im Deutschen Ärzteblatt von 1949 bis 1976“ (Inaugurační disertační práce, Bochum, Ruhr-Universität, 2010), 48–49, <https://d-nb.info/1201552745/34>.

¹⁴⁰ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 81.

podobné doprovodné problémy.¹⁴¹

Grandke a Stolpe tematizují nevyhovující složení komisí, které do roku 1972 o povolení abortů rozhodovaly. Nebyly totiž podle nich s to situaci příchozích žen pochopit, což i někteří z členů komisí vnímali a potvrzovali.¹⁴² Někteří si stěžovali na nejasná pravidla případně na jejich přísnost.¹⁴³ Nesouhlas s podmínkou rozhodnutí komise se čím dál tím více ozýval i z odborných kruhů. To můžeme odůvodnit i tím, že na konci 60. let výrazně vzrostl podíl žen v medicíně a tím i jejich hlas požadující více svobody rozhodování.¹⁴⁴ Na nutnost objasnění osobní situace komisi, která mohla rozhodnout proti interrupci, upozornily i odborné studie. Tuto praxi totiž mnozí pokládali za příliš riskantní, náročnou a potupnou.¹⁴⁵ Schvalovací proces navíc nebyl transparentní. Donna Harsch poukazuje na to, že ať už byl počet podaných žádostí jakýkoli, procento schválení se celou dobu drželo těsně pod 70 %. To by podle ní mohlo poukazovat na existenci nepsaných kvót.¹⁴⁶ Roku 1971 znovu prudce vzrostl počet podaných stížností. Dokonce i DFD instruoval, jak takovou stížnost napsat.¹⁴⁷

Tlak sílil i kvůli redefinici medicínských pojmů jako *psychické zdraví*.¹⁴⁸ Nové vnímání reprodukčních otázek skrze ženská práva i mentální zdraví se dostalo na pole medicíny a politiky, ale především zaznívalo od vzdělaných žen.¹⁴⁹ Gynekologický personál stavěl své argumenty na základě veřejného zdraví a podkládal je faktem, že úmrtí žen na následky nelegálních interrupcí tvořilo největší složku mateřské mortality.¹⁵⁰ Berger naopak zmiňuje, že v medicínských textech se před rokem 1972 neobjevilo naléhání na liberalizaci interrupční regulace.¹⁵¹

Dalším faktorem legislativní změny mohla být podle Donny Harsch samotná emancipační rétorika SED. Píše, že pracovní síly, a především ženy, byly předmětem silných

¹⁴¹ Grandke, „Festigung der Gleichberechtigung und Förderung bewußter Elternschaft – Zum Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“, 319.

¹⁴² Grandke a Stolpe, „Überlegungen zur Fristenlösung in der DDR“, 216.

¹⁴³ Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“.

¹⁴⁴ Lemke, „Abtreibung in der DDR“.

¹⁴⁵ Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“; Grandke a Stolpe, „Überlegungen zur Fristenlösung in der DDR“, 216.

¹⁴⁶ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 80.

¹⁴⁷ Ibid., 80–81.

¹⁴⁸ Schwartz, „Frauenpolitik im doppelten Deutschland. Die Bundesrepublik und die DDR in den 1970er Jahren“, 37–38.

¹⁴⁹ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 56.

¹⁵⁰ Ibid., 63–64.

¹⁵¹ Berger, „Die Diskussion um den Schwangerschaftsabbruch im Deutschen Ärzteblatt von 1949 bis 1976“, 49, původní citace: Hahn, Daphne. *Modernisierung und Biopolitik. Sterilisation und Schwangerschaftsabbruch in Deutschland nach 1945*. Frankfurt: Campus-Verlag. 2000. 266-270.

sloganů ohledně osvobození a jejich velké role pro stát. Osvobození na poli rodiny a sexuality ovšem ženy v NDR cítit nemohly. Sílu vyjednávat, kterou měly z pracovního prostředí, přenesly pouze do jejich osobních životů.¹⁵² Na toto lze nazírat dvojím způsobem: jednak jako na obrácení argumentů státu proti němu, jednak jako na pouhou snahu donutit stát, aby splnil, co slíbil. Postupně se zvyšovalo i zastoupení žen mezi funkcionáři SED a právníky,¹⁵³ což jistě pomohlo prosazování podobných témat.

Jessica Bock dokládá i stoupající tlak na interrupční politiku zvenčí. Zaprvé ze strany zbytku východního bloku, v rámci kterého byly potraty začátkem 70. let již liberálněji regulované.¹⁵⁴ Svého času se vyskytlo podezření, že poslední motivací SED ke schválení návrhu o liberalizaci abortů byl konec nutnosti víza pro cestu do Polska od 1.1.1972. Zajištění interrupce zde pak již nebyl problém.¹⁵⁵ Hojně cesty za aborty do Polska pravděpodobně mohly pro Východní Německo znamenat politickou blamáž na poli domácím i mezinárodním.

Zadruhé stoupal i tlak ze Západního Německa, kde nová vlna feministického hnutí brojila proti § 218 a hrozilo tak, že jejich zákoník bude ve srovnání s NDR liberálnější, což by podrývalo emancipační propagandu SED i její punc pokroku a individualizace.¹⁵⁶ Michael Schwartz píše o „závodu v progresivitě“ se SRN, ve kterém mohlo Východní Německo ukázat svým lidem i jiným státům svou modernitu.¹⁵⁷ Tato teorie může být potvrzena na základě reakce NDR na události v SRN, kdy byla v roce 1976 tamní liberální novela interrupční regulace označena za protiústavní. NDR se chlubila svou pokrokovostí, a naopak i upozorňovala na to, že SRN má jako jedna z posledních vyspělých zemí znovu velmi restriktivní model. Dokládala na tom údajnou západoněmeckou nenávist k ženám.¹⁵⁸ Harsch ukazuje na peticích a stížnostech, že se ve Východním Německu objevovaly

¹⁵² Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 78–79.

¹⁵³ Schwartz, „Frauenpolitik im doppelten Deutschland. Die Bundesrepublik und die DDR in den 1970er Jahren“, 37–38.

¹⁵⁴ Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 69.

¹⁵⁵ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 82.

¹⁵⁶ Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 69.

¹⁵⁷ [„Wettlauf um Progressivität“] Berger, „Die Diskussion um den Schwangerschaftsabbruch im Deutschen Ärzteblatt von 1949 bis 1976“, 49; Lembke, „Schwangerschafts-abbruch in DDR und BRD“; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 76–77.

¹⁵⁸ Schwartz, „Frauenpolitik im doppelten Deutschland. Die Bundesrepublik und die DDR in den 1970er Jahren“, 36.

argumenty z diskusí ze SRN, které bylo možné zachytit v televizi.¹⁵⁹

Závazky SED ohledně rovnoprávnosti žen¹⁶⁰ měly být splněny úřadem oddělení žen Ústředního výboru SED, jehož vedoucí byla Inge Lange.¹⁶¹ Na přelomu dekády Lange využila celkového tlaku, aby za základě intenzivnějšího zapojení žen do práce přesvědčila čistě mužské politbyro o liberalizaci zákona. Byla nakonec pověřena vypracováním návrhu novely. Ve spolupráci s novým ministrem zdravotnictví Ludwigem Mecklingerem a vedoucím oddělení pro zdravotní politiku představila 14.12.1971 návrh na novelizaci zákona.¹⁶² 22.12. bylo toto usnesení oznámeno veřejnosti.¹⁶³ Na konkrétním znění zákona, který byl v březnu schválen, se podílel ústavně-právní výbor a výbor pro zdravotnictví spolu s výborem pro práci a sociální politiku.¹⁶⁴

SED udělalo začátkem roku 1972 výzkum odborných kruhů i veřejnosti. Donna Harsch píše, že dotázaní gynekologové a gynekoložky obecně liberalizaci uvítali. Nicméně hlavní předností nového vývoje se zdál být konec nepraktičnosti a neefektivit stávajícího systému. Veřejnost i odborníci a odbornice většinou uvítali očekávanou možnost volby, i když se obávali dopadů na další demografický vývoj společnosti a kritizovali absenci celospolečenského dialogu.¹⁶⁵

3.1.1 Jednání

Samotné jednání Lidové sněmovny doprovázely rozepře ohledně základních otázek interrupční politiky. Projev ministra zdravotnictví dobře znázorňoval rétoriku SED. Mecklinger zdůrazňoval potřebu rozhodnutí ženy o vlastním osudu, což odůvodňoval jednak právy a důstojností ženy a jednak těžkostmi v osobním i pracovním životě, které „biologická náhoda“ nechtěného těhotenství může způsobit.¹⁶⁶ Socialistická společnost podle něj naopak potřebuje „klíma toho, být chtěný“, plánované děti totiž podporují harmonická

¹⁵⁹ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 78.

¹⁶⁰ Viz Komuniké *Žena – mír a socialismus*, kapitola 4.1.

¹⁶¹ Bock, „Die Fristenlösung in der DDR“.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“; Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 81.

¹⁶⁴ 1972: Volkskammer zum Gesetz der Schwangerschaftsunterbrechung, Historická nahrávka zasedání Lidové sněmovny z 9.3.1972 zveřejněná na *Mitteldeutscher Rundfunk [online]*, 2012, 27. minuta, <https://www.mdr.de/geschichte/stoebern/damals/audio197014.html>.

¹⁶⁵ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 81–82.

¹⁶⁶ [„biologischer Zufall“] 1972: Volkskammer zum Gesetz der Schwangerschaftsunterbrechung, 2.-3. minuta.

manželství.¹⁶⁷ Vyjádřil svůj názor, že se jedná o „elementární právo“.¹⁶⁸ Své závěry dokládal rozhovory s lékaři a lékařkami, kteří podpořili zabránění riziku svépomocí provedených potratů i snížení psychické a fyzické námahy dotyčných žen.¹⁶⁹ Ministr při jednání oslovil i ženy, které z náboženských a jiných důvodů umělá ukončení těhotenství nebo antikoncepci odmítaly – zákon zde podle něj pouze přinášel možnosti, neprosazoval je jako povinnost.¹⁷⁰

Liberalizace interrupční politiky podle Mecklingera měla být dalším krokem k „sociálnímu osvobození ženy“¹⁷¹ a „logickým důsledkem společenského vývoje v NDR, v němž bylo dosaženo rovnosti žen“.¹⁷² Dal najevo, že socialistická společnost je schopna se postarat o každou ženu a každé dítě.¹⁷³ Další opatření, které bychom mohli zařadit do rodinné politiky (výstavba školek a bytů, manželské a rodinné poradny apod.), slíbil Mecklinger v rámci pětiletky splnit.¹⁷⁴ Argumentace zdravím spočívala v tom, že rizika ilegálního abortu značně převažují rizika toho legálního.¹⁷⁵ Jeho řeč měla tedy jak prvky emancipační, tak propagandistické.

Členka výboru pro zdravotnictví Hildegard Heine přednesla řeč o poznání více ideologicky zbarvenou. Taktéž zmínila ústřední heslo diskurzu o *Zákonu o přerušení těhotenství*: vyhnutí se „strachu z biologické náhody“.¹⁷⁶ Lze na tom rozpoznat, že strana se skutečně soustředila na nechtěnost těhotenství a opustila tak eugenickou tradici. Heine zmínila nutnost doplnění vzdělání veřejnosti v oblasti sexuálního života.¹⁷⁷ Řekla, že „vytoužené děti jsou pro ženy mateřským štěstím a nejvyšším naplněním. Jsou cílem a naplní každého šťastného a harmonického manželství“ a budou další generací budovatelů komunismu.¹⁷⁸

Je třeba zdůraznit, že se jak Mecklinger, tak Heine odvolávali na veřejnou debatu a

¹⁶⁷ [„Klima des Gewolltseins“] 1972: Volkskammer zum Gesetz der Schwangerschaftsunterbrechung, 9. minuta.

¹⁶⁸ [„elementares Recht“] Ibid., 6. minuta.

¹⁶⁹ Ibid., 5.-6. minuta.

¹⁷⁰ Ibid., 18. minuta.

¹⁷¹ [„soziale Befreiung der Frau“] Ibid., 6. minuta.

¹⁷² [„logische Konsequenz einer gesellschaftlichen Entwicklung in der DDR, in der die Gleichberechtigung der Frau erreicht wurde“] Ibid., 14. minuta.

¹⁷³ Ibid., 4. minuta.

¹⁷⁴ Ibid., 23. minuta.

¹⁷⁵ Ibid., 16. minuta.

¹⁷⁶ [„Angst vor dem biologischen Zufall“] Ibid., 29. minuta.

¹⁷⁷ Ibid., 38. minuta.

¹⁷⁸ [„Erwünschte Kinder sind Mutterglück und höchste Erfüllung für die Frau. Sie sind Ziel und Inhalt jeder glücklichen und harmonischen Ehe“] Ibid., 40. minuta.

rozhovory s lidem a pracujícími, kteří s jejich návrhy souhlasili.¹⁷⁹ Oba upozornili na časté omezování interrupcí stran „vykořisťovatelských režimů“, které zajímá pouze růst populace za účelem války, zatímco v centru socialistické politiky stojí člověk.¹⁸⁰ Téhož dne *Zákon* schválil parlament NDR. 14 zákonodárců z frakce křesťanskodemokratické strany CDU hlasovalo proti, dalších 8 se zdrželo hlasování.¹⁸¹

3.2 Znění zákona

Zákon o přerušení těhotenství značil přechod od regulace indikačního modelu k regulaci pomocí gestačního limitu. Ten byl stanoven na prvních 12 týdnech těhotenství. Dal se ovšem i překročit za předpokladu, že pokračování těhotenství ohrožuje těhotnou, či za „jiných závažných okolností,“ za kterých o povolení interrupce rozhodovala komise odborných lékařů.¹⁸² Zákon naopak zakazoval přerušit těhotenství, pokud by zákrok ohrozil život ženy či kdyby měl být proveden méně než 6 měsíců od poslední interrupce.¹⁸³ Prováděcí nařízení vydané 30.3.1972 ukládalo výjimku u kriminologické indikace.¹⁸⁴ Hlavně však zákon uváděl, že ženě předává právo rozhodovat o počtu a načasování svých porodů.¹⁸⁵

Preambule zákona nasvědčovala tomu, že tento jedná v zájmu rovnoprávnosti žen ve vzdělání, práci, manželství a rodině. Žena měla podle ní být v socialistickém státě s to rozhodnout o těhotenství a jeho odnošení sama. Zákon měl tedy být výrazem „zlepšování ochrany zdraví žen, podpory rodiny a lásky k dítěti“.¹⁸⁶ Z hlediska pracovního a pojišťovacího práva byla příprava, provedení zákroku i následná péče brána jako onemocnění, které financovala pojišťovna.¹⁸⁷ Zákon umožňoval předepsání bezplatné antikoncepce všem pojištěným ženám.¹⁸⁸ O možnostech dalších antikoncepčních metod měl

¹⁷⁹ 1972: Volkskammer zum Gesetz der Schwangerschaftsunterbrechung, 14. a 29. minuta.

¹⁸⁰ Ibid., 7.-8. a 34. minuta; Stejná argumentace: Grandke, „Festigung der Gleichberechtigung und Förderung bewußter Elternschaft – Zum Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“, 314.

¹⁸¹ Lemke, „Abtreibung in der DDR“.

¹⁸² [„andere schwerwiegende Umstände“] Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft, 89, § 2 odst. 1.

¹⁸³ Ibid., 89, § 3 odst. 1 a 2.

¹⁸⁴ „Durchführungsbestimmung zum Gesetz über die Unterbrechung von Schwangerschaft“, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil II, Nr. 12 vom 20. März 1972 §, 150, § 5 odst. 4, viděno 22. únor 2023, <https://www.gvooon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-2-1972/seite-149-421625.html>.

¹⁸⁵ Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft, strana 89, § 1 odst. 1.

¹⁸⁶ [„Verbesserung des, Gesundheitsschutzes der Frau, für die Förderung der Familie und der Liebe zum Kind“] Ibid., 89.

¹⁸⁷ Durchführungsbestimmung zum Gesetz über die Unterbrechung von Schwangerschaft, 151, § 9.

¹⁸⁸ Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft, 90, § 4.

lékař či lékařka povinnost ženu poučit.¹⁸⁹

Prováděcí nařízení upřesnilo některé odstavce zákona, čímž i blíže nastínilo jeho ideologické zařazení. Jasně stanovovalo, že nutnosti interrupce by se mělo předcházet jinými antikoncepčními metodami,¹⁹⁰ přičemž uznávalo, že porada s lékařem smí odpadnout, pokud je těhotenství následkem trestného činu nebo je těhotná v ohrožení života.¹⁹¹ Dále dalo možnost ženám se proti rozhodnutí odborné komise odvolat.¹⁹² U jednotlivých paragrafů je zdůrazňováno fyzické i psychické zdraví a zátěž těhotné jako relevantní důvod k výjimkám. Explicitně je zmíněna speciální další péče pro případy, kterým byla žádost o přerušování těhotenství odmítnuta.¹⁹³

Pro pochopení zákona je důležitý text Anity Grandke v časopise *Neue Justiz* z června 1972. Objasňuje, že *Zákon o přerušování těhotenství* je nutno chápat v jeho zasazení do dalších prorodinných a propopulačních opatření. Vědomé rozhodování o osudu vlastní rodiny jako i dalších částí života bere jako součást důstojnosti socialistické osobnosti.¹⁹⁴ Zdůraznila opět potřebu vyhnout se „biologické náhodě“ a potřebu podporovat „uvědomělé rodičovství“.¹⁹⁵ Grandke zdůraznila, že rovnoprávnost ženy znamená její „všestranný osobní rozvoj,“ jehož prý v NDR bylo na poli pracovním dosaženo, ovšem v osobním životě je žena stále ještě závislá na strachu z nechtěného oplodnění, což je nutné napravit.¹⁹⁶ Ukončení tohoto strachu by rovněž údajně prospělo partnerskému sexuálnímu životu jakožto základu vztahu.¹⁹⁷

Text v *Neue Justiz* zmiňuje úlohu druhého z potenciálních rodičů s tím, že pokud není tento pár sezdaný, je rozhodnutí na ženě. Pokud jsou v manželství, musejí se spolu dohodnout sami, jelikož stát podle Grandke nechce rozhodovat o osobních věcech svých obyvatel.¹⁹⁸ Grandke upozorňuje, že by se muži měli podporovat v přijetí role otce a angažovanosti pro rodinu.¹⁹⁹ Píše, že výchova dětí i vyrůstání s rodiči a sourozenci²⁰⁰ jsou

¹⁸⁹ Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft, 89, § 1 odst. 3.

¹⁹⁰ Durchführungsbestimmung zum Gesetz über die Unterbrechung von Schwangerschaft, 150, § 4 odst. 2.

¹⁹¹ Ibid., 150, § 5 odst. 4.

¹⁹² Ibid., 150, § 6.

¹⁹³ Ibid., 150–51, § 8.

¹⁹⁴ Grandke, „Festigung der Gleichberechtigung und Förderung bewußter Elternschaft – Zum Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“, 314.

¹⁹⁵ Ibid., 314.

¹⁹⁶ [„allseitige Persönlichkeitsentwicklung“] Ibid., 315.

¹⁹⁷ Ibid., 317–18.

¹⁹⁸ Ibid., 316.

¹⁹⁹ Ibid., 317.

²⁰⁰ Ibid., 317.

potřebnou součástí „rozvoje socialistické osobnosti“.²⁰¹ Zde je třeba podotknout, že Grandke zamítá bezdětnost jako nemorální maloměšřáctví, což podkládá citátem V. I. Lenina.²⁰² Grandke vyzdvihla nutnost otevřené debaty o sexuálním zdraví²⁰³ včetně debat rodičů s dětmi o možnostech antikoncepce a pohlavním styku samotném.²⁰⁴

3.3 Praxe

Bezprostřední reakcí na legalizaci byl skokový nárůst počtu legálních umělých potratů i nad očekávaná čísla. Překročil 115 000 v roce 1972 (oproti 18 700 roku 1971).²⁰⁵ Současně do roku 1974 prudce klesala i porodnost, pak se ovšem stabilizovala pod hranici prosté reprodukce populace (2,1 dítěte na ženu²⁰⁶). Grit Lemke tuto stabilizaci vysvětluje převážně dalšími kroky ke sladění pracovního a rodinného života, který SED prosadila.²⁰⁷ Počet interrupcí po roce začal klesat, než opět přechodně mezi léty 1978-1982 vzrostl. Vysvětlením bývá odvrát žen od hormonální antikoncepce²⁰⁸. Jelikož byla v těchto letech také vysoká porodnost, nevzbuzovala tato čísla velké emoce.²⁰⁹ Grit Lemke uvádí, že celkově mezi léty 1972-1986 připadalo 47 interrupcí na 100 porodů. Do konce 80. let bylo uměle terminováno každé třetí těhotenství²¹⁰ a provádělo se stabilně okolo 80 000 interrupcí ročně.²¹¹

Podle Grandke a Stolpe od roku 1973 nezemřela v NDR jediná žena na následky interrupce.²¹² Dokonce tvrdí, že ilegální interrupce byly kompletně eliminovány.²¹³ Zde Ulrike Lembke nesouhlasí, když uvádí, že v 80. letech došlo ke dvěma úmrtím spojeným

²⁰¹ [„biologischer Zufall“, „bewusster Elternschaft“, „Entfaltung der sozialistischen Persönlichkeit“] Grandke, 314–15.

²⁰² Ibid., 316, původní citace: V. I. Lenin. Arbeiterklasse und Neomalthusianismus. „Werke“, Svazek 19. 1913. 226.

²⁰³ Grandke, 314.

²⁰⁴ Ibid., 318–19.

²⁰⁵ srov. Grandke a Stolpe, „Überlegungen zur Fristenlösung in der DDR“, 217; Lemke, „Abtreibung in der DDR“, Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 80.

²⁰⁶ Květa Kalibová, „Porodnost“, in *Sociologická encyklopedie [online]*, 11. prosinec 2017, <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Porodnost>.

²⁰⁷ Lemke, „Abtreibung in der DDR“.

²⁰⁸ I tak využívalo hormonální antikoncepci roku 1989 zhruba 40 % žen. Ivar Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, *Arbeit und Sozialpolitik* 44, č. 8/9 (1990): 313, <http://www.jstor.org/stable/26887936>; Winkler, *Frauenreport '90*, 151, 167.

²⁰⁹ Grandke a Stolpe, „Überlegungen zur Fristenlösung in der DDR“, 217.

²¹⁰ Lemke, „Abtreibung in der DDR“.

²¹¹ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 80.

²¹² Grandke a Stolpe, „Überlegungen zur Fristenlösung in der DDR“, 217.

²¹³ Ibid., 217.

s interrupcí.²¹⁴ Liší se i údaje Donny Harsch, podle níž číslo ilegálních interrupcí pouze kleslo (z odhadovaných 32 000 za rok 1971 na 23 700 za rok 1976).²¹⁵

Nová pravidla žádostí o interrupce se rychle stala všedností. Nemocnicím provozovaným církvemi byla povolena výjimka, a tak mohly žádosti odmítat. Lemke zmiňuje, že tomu tak zpravidla skutečně bylo.²¹⁶ Téměř každá státní nemocnice zřídila speciální oddělení na tyto zákroky. Podle vyjádření personálu i těhotných žen se aborty v nemocnicích prováděly „jako na běžícím páse“.²¹⁷ To potvrzují i výpovědi o přehlčení medicínského personálu, který často neměl na předepsané rozhovory o formách antikoncepce a dalších možnostech pomoci čas, a tak nezdědka již při prvním telefonátu domlouval termín zákroku.²¹⁸ Bock píše, že východoněmecké zákonodárství bývalo pokrokové, často přitom nebazírovalo na pokroku uvnitř společnosti. Tento příklad vidí i u *Zákona o přerušení těhotenství*. Postupem času totiž přibývalo doktorů a doktorek, kteří umělé potraty odmítali provést.²¹⁹

Lemke píše, že dobře fungovalo předepisování antikoncepce zdarma. Bylo navíc obecně chváleno jako zodpovědné.²²⁰ V 80. letech hormonální antikoncepci využívalo zhruba 55 % žen.²²¹ *Frauenreport '90* vyvozuje z dostupných dat, že informovanost o bezpečném sexu a o antikoncepci skutečně přinášela znatelné výsledky – zvláště u nejmladších generací, u kterých četnost interrupcí klesala.²²²

3.4 Zhodnocení *Zákona o přerušení těhotenství*

3.4.1 Dobová kritika

Míru kontroverze *Zákona o přerušení těhotenství* lze dokázat již na jeho samotném nejednohlasném schválení východoněmeckým parlamentem. Grandke a Stolpe píší, že ani

²¹⁴ Lembke, „Schwangerschafts-abbruch in DDR und BRD“.

²¹⁵ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 80, původní citace: „Auswertung der Beratung der Zentralen Kommission für Familienplanung am 17. April 1968,“ in Thietz, *Ende der Selbstverständlichkeit?* 111; David, McIntyre, *Reproductive Behavior*, 205.

²¹⁶ Lemke, „Abtreibung in der DDR“.

²¹⁷ [„fließbandartig“] Lemke; Judith Heinze, *Die schwerste Entscheidung meines Lebens*, rozhovor s gynekoložkou Dr. Violou Hellmann.

²¹⁸ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 192–93; Lembke, „Schwangerschafts-abbruch in DDR und BRD“; Lemke, „Abtreibung in der DDR“.

²¹⁹ Bock, „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“.

²²⁰ Lemke, „Abtreibung in der DDR“.

²²¹ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 192.

²²² Dalším faktorem by mohl být i strach z nákazy AIDS, která se v 80. letech rozšířila i v NDR. Winkler, *Frauenreport '90*, 169–70.

společnost nepřijala zákon jednoznačně. Vzbuzoval různé emoce – dokonce zmiňují spuštění diskuse o něm.²²³ Katja Krolzik-Matthei píše o znepokojení a pochybnosti části veřejnosti ohledně praxe. Některé gynekoložky a gynekologové pochybovali nad morálností zákona i jeho proveditelností. Grandke a Stolpe připisují tyto pochybnosti faktu, že jim byla sebrána možnost rozhodnout o osudu těhotenství za těhotné i tím, že je legalizace zbavila výdělků z ilegálně provedených abortů.²²⁴ Odborné kruhy kritizovaly i etiku *Zákona*, někteří volali po větším zohlednění nenarozeného.²²⁵ Kaminsky poukazuje na generační konflikt, který byl patrný i v odborných kruzích. Píše, že válečná generace žen při pohledu na všechny výhody, které režim nyní umožňoval, často vytýkala mladším ženám jejich pohodlnost.²²⁶

Největší averze se ozývala z církevního prostředí a od věřících lékařů a lékařek.²²⁷ Donna Harsch upozorňuje, že církve nebyly k jednání o legalizaci interrupcí přizvány.²²⁸ Krolzik-Matthei zdůrazňuje, že kostely a další církevní prostory byly důležitým místem, kde se scházeli lidé, kteří s legalizací potratů nesouhlasili – a to bez ohledu na vyznání.²²⁹ Podle Michaela Schwartze se o zákonu z roku 1950 v souvislosti s křesťanstvím kvůli jeho pronatalistické povaze nemluvilo.²³⁰ Po rozvolnění roku 1965 byly zřízeny katolické poradny jako protiváha ke státním. Snažily se předcházet umělým potratům i např. rozvodům. Zpravidla nepodporovaly ani antikoncepční metody.²³¹

Na tomto místě se hodí malá exkurze k religiozitě v NDR. Po druhé světové válce se ve Východním Německu hlásilo 81 % lidí k protestanství a 14 % ke katolicismu. Na konci 80. let byla naprostá většina populace bez vyznání. Politika SED byla vůči náboženství agresivní, znevýhodňovala věřící v práci a při vzdělávání.²³² Odmítavý postoj k víře byl zakořeněný v celém marxismu-leninismu a byl předmětem tlaku z Moskvy.²³³ Lidé se po rozsáhlých perzekucích v 50. letech ve velkém měřítku přestávali účastnit církevního života

²²³ Grandke a Stolpe, „Überlegungen zur Fristenlösung in der DDR“, 216.

²²⁴ Ibid., 216–17.

²²⁵ Bock uvádí činnost odborného kruhu *Ethik in der Medizin* [Etika v medicíně] z roku 1985. Bock, „Schwangerschaftsabbruch in der SBZ/DDR“.

²²⁶ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 201–2.

²²⁷ Bock, „Schwangerschaftsabbruch in der SBZ/DDR“; Heinze.

²²⁸ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 67.

²²⁹ Krolzik-Matthei, „Abtreibung in der DDR. Annäherung an einen Diskurs“, 36.

²³⁰ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 75.

²³¹ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 183.

²³² Gert Pickel, „Kirchenbindung und Religiosität in Ost und West“, *Bundeszentrale für politische Bildung*, 14. září 2020, <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/lange-wege-der-deutschen-einheit/47190/kirchenbindung-und-religiositaet-in-ost-und-west/>.

²³³ „DDR – Kampf gegen die Kirche“, *Mitteldeutscher Rundfunk online*, 10. listopad 2020, <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/politik-gesellschaft/kirche/ausgrenzung-unabhaengigkeit-opposition-100.html>.

či vystupovali z církví. Mluví se o nucené sekularizaci. Gert Pickel ovšem upozorňuje, že ani po postupném polevení represe vůči věřícím se lidé do církví nevraceli.²³⁴ Ani po převratu 1989 v nových spolkových zemích nenastal návrat k církvím, Pickel píše o společenské normě života bez vyznání.²³⁵

Právní předpisy NDR se ve vztahu k religiozitě změnily. Ústava z roku 1949 jmenuje výsadní práva a svobody církví a slibuje jim jakousi ochranu.²³⁶ Ústava z roku 1968 je oproti tomu strohá.²³⁷ Církev jako instituce si přes snahu režimu dokázaly udržet jistou nezávislost.²³⁸ Pro mnohé byly církve také „výklenkem“ tolerance stran režimu.²³⁹ Církev se angažovaly v rámci rodinné a ženské politiky – ať již poradnami, klinikami či výchovně-vzdělávacími institucemi.²⁴⁰ Důležitou roli hrály při formování opozice a převratu.²⁴¹ Lze tedy konstatovat, že postavení církví v rámci NDR bylo natolik specifické,²⁴² že jim to umožnilo částečnou obranu proti *Zákonu* z roku 1972.

Pokud se zabýváme kritikou *Zákona o přerušení těhotenství*, nemůžeme opomenout debaty spojené s problematikou vytváření jednotné interrupční regulace v návaznosti na převrat roku 1989 a znovusjednocení Německa roku 1990.²⁴³ Proti nové kriminalizaci umělých potratů protestovali jednotlivci, organizace i představitelé církví všemi dostupnými prostředky. V čele demonstrací, konferencí a peticí stálo nově založené východoněmecké ženské sdružení *Unabhängiger Frauenverband* zastřešující mnoho dalších.²⁴⁴ Zapojovali se

²³⁴ Pickel, „Kirchenbindung und Religiosität in Ost und West“, původní citace: Pollack, D., *Kirche in der Organisationsgesellschaft: Zum Wandel der gesellschaftlichen Lage der evangelischen Kirchen in der DDR*. Stuttgart 1994.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik, 1949, 19–22, články 41–48.

²³⁷ Chybí například dosavadní právo z roku 1949 povolující církvím zaujímat vlastní stanoviska k lidským životním otázkám „Religion und Staat“; Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik, 1949, 19–20, článek 41; Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik, 1968, 36–37, článek 39.

²³⁸ „Religion und Staat“.

²³⁹ „40 Jahre ‚Kirche im Sozialismus‘“, *Mitteldeutscher Rundfunk online*, 14. listopad 2019, <https://www.mdr.de/geschichte/eure-geschichte/themen/opposition-widerstand/kirche/ddr-kirche-religion-opposition-100.html>.

²⁴⁰ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 46.

²⁴¹ „40 Jahre ‚Kirche im Sozialismus‘“.

²⁴² Gert Pickel zohledňuje odlišnou situaci obou církví v rámci státu a píše, že katolická církev měla na rozdíl od evangelické možnost odvolat se ve svých názorech a praxích na postoj Vatikánu. Pickel, „Kirchenbindung und Religiosität in Ost und West“.

²⁴³ Čtenářům a čtenářkám lze na tomto místě doporučit práci Johany Jonákové (2005), která se problematikou sjednocování interrupčních politik Německa zabývala blíže.

²⁴⁴ Johana Jonáková, „Vergleich der politischen Diskussionen über den Paragraphen 218 in den 1970er und 1990er Jahren vor dem Hintergrund der Aktionen der Frauenbewegung.“, *Acta Universitatis Carolinae. Studia territorialia* 4, č. 6 (2005): 197, <https://stuter.fsv.cuni.cz/stuter/article/view/187/148>.

ovšem i lidé ze Západního Německa.²⁴⁵ Rozsáhlá mobilizace lidí²⁴⁶ nám může ukázat, že *Zákon* musel být obecně vnímán pozitivně. Katja Krolzik-Matthei toto dokládá na zveřejněných zkušenostech žen s interrupční praxí, které jednak vypovídají o komplexnosti celé problematiky, především však o svobodném rozhodnutí a jednoduché dostupnosti abortů.²⁴⁷

3.4.2 *Zákon* očima dnešní reprodukční spravedlnosti

Reprodukční spravedlnost je pojem, který kombinuje (jako lidská práva definovaná²⁴⁸) sexuální a reprodukční práva se sociální spravedlností. Zahrnuje základní pilíře: právo mít dítě v podmínkách, který si člověk sám vybere, právo děti nemít, právo na dostupnou antikoncepci a interrupci, právo vychovávat děti dle svého uvážení a právo na (sexuální) sebeurčení.²⁴⁹ V souvislosti s reprodukční spravedlností často skloňovaná *biopolitika* je koncept Michela Foucaulta. Ten viděl jako mocný nástroj režimu ovládnutí životů svého lidu přes populační, zdravotní, sociální a další politiku – jakoukoli, která bude mít vliv na reprodukci jedince.²⁵⁰ Stát a společnost přitom neovládají populaci v tomto směru pouze psanými nařízeními, ale i veřejným diskurzem či společenskými normami. Ačkoli *Zákon* ani prováděcí nařízení tento pojem nepoužívají, mluví o rovnoprávnosti a osvobození ženy od nutnosti donošení nechtěného otěhotnění, což jsou inherentní cíle reprodukční spravedlnosti.

Zajímavý je předně centrální pojem *Zákona* „přerušeni těhotenství“. Mohli bychom ho nazvat eufemismem i zavádějícím označením. Není totiž synonymem pro „ukončení“, a

²⁴⁵ Krolzik-Matthei, „Abtreibung in der DDR. Annäherung an einen Diskurs“, 36; Lembke, „Patriarchat lernen“.

²⁴⁶ Zde je třeba zdůraznit, že na prosazování ženských práv roku 1989 se nepodílely jen ženy. *Frauenreport '90* však zdůrazňuje, že ženy byly velmi aktivní na převratu roku 1989 i znovusjednocení 1990. Winkler, *Frauenreport '90*, 201.

²⁴⁷ Zmíněné knihy: Heike Walter, *Abgebrochen. Frauen aus der DDR berichten*. Berlin: Neues Leben. 2010.; Worgitzky, Charlotte: *Meine ungeborenen Kinder*, Berlin 1982.; Paust, Ingerose: *Tage der Entscheidung*, Berlin 1974.; Helmecke, Monika: *Klopfzeichen*, Berlin 1979. Krolzik-Matthei, „...unsere Bäuche gehören uns schon lange“ – Wirklich?“

²⁴⁸ Christa Wichterich, *Sexuelle und reproduktive Rechte*, ed. Heinrich-Böll-Stiftung, Erweiterte dt. Fassung (im Vergleich zur engl.), Schriften des Gunda-Werner-Instituts, Band 11 (Berlin: Heinrich-Böll-Stiftung, 2015), 27. <https://www.boell.de/sites/default/files/sexuelle-und-reproduktive-rechte.pdf>.

²⁴⁹ Koncept vychází z Mezinárodní konference o populaci a rozvoji v Káhiře roku 1994. Důležitým elementem je rovněž intersekcionalní pohled. Intersekcionalita uznává, že společnost se nedělí jen podle pohlaví, nýbrž také podle věku, rasy, vzdělání, bohatství, síly a podobně. Všechny tyto faktory ovlivňují naše životní situace a jejich prožívání a jsou potřeba zohlednit. Anthea Kyere, „An Introduction to Reproductive Justice“, *Gunda Werner Institut Der Heinrich-Böll-Stiftung Online*, 6. září 2021, <https://www.gwi-boell.de/en/2021/03/15/an-introduction-to-reproductive-justice>.

²⁵⁰ Wichterich, *Sexuelle und reproduktive Rechte*, 29; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 72.

tedy naznačuje, že těhotenství může později opět pokračovat. V § 1 odst. 1 *Zákona* je ukotveno pozoruhodné „přenesení“ rozhodovacího práva ženě.²⁵¹ Všímá si toho Klaus Günther, který píše, že není jasné, od koho žena toto právo dostává ani jestli o něj může opět přijít.²⁵² Tuto nejasnou formulaci dává do kontextu implicitně i explicitně vyslované nepřípustnosti a nemorálnosti cílené bezdětnosti. Mohlo by být v takovém případě toto právo „přeneseno“ zase zpět? Navíc namítá, že daná těhotná žena z právního hlediska nemá konkrétní individuální práva.²⁵³ Protože je zákon v preambuli odůvodněn podporou rovnoprávnosti, ptá se Klaus Günther, co by se se *Zákonem o přerušení těhotenství* tedy stalo, kdyby byla plná rovnoprávnost dosažena.²⁵⁴ Vytýká mu, že s těhotnými ženami nejedná jako s morálně autonomními lidmi.²⁵⁵

Problematickou bariérou by podle reproduktivní spravedlnosti byl samotný gestační limit, i když může být za splnění jakýchsi závažných podmínek překročen.²⁵⁶ Další časovou překážkou byla nutnost porady s lékařským personálem o antikoncepčních metodách.²⁵⁷ Vágní formulace zákona však dávala v praxi prostor tuto poradou přeskakovat.

Christa Wichterich kriticky nazírá možnost lékaře či lékařky právo na interrupci odmítnout, což se především týkalo církevních a konzervativních zdravotnických institucí.²⁵⁸ Je nasnadě, že taková výjimka klade dostupnosti abortů překážku, ačkoli síť církevních nemocnic nebyla v zemi příliš rozvinutá.²⁵⁹ V samotném zákonu navíc ukotvená nebyla.

Krolzik-Matthei směřuje pozornost na absenci jakékoli zmínky možných psychických následků umělé terminace těhotenství – a to jak v zákoně, tak v předcházející omezené debatě. *Zákon* i vyhláška totiž berou v potaz pouze psychickou zátěž mateřství, zátěž nechtěného těhotenství pro pár a zátěž způsobenou odchodem ze zaměstnání.²⁶⁰

²⁵¹ [„Wird der Frau (...) das Recht übertragen“] Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft, 89.

²⁵² Günther, „Politik mit der Abtreibung. Die Gesetzgebung in der Bundesrepublik Deutschland und in der ehemaligen DDR“, 137.

²⁵³ Ibid., 138–39.

²⁵⁴ Ibid., 135.

²⁵⁵ Ibid., 140.

²⁵⁶ Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft, strana 89 § 2 odst. 1.

²⁵⁷ Ibid., strana 89 § 1 odst. 3.

²⁵⁸ Wichterich, *Sexuelle und reproduktive Rechte*, 23.

²⁵⁹ Sabine Böttcher uvádí, že zhruba 10 % všech medicínských zařízení bylo církevních. Sabine Böttcher, „Gesundheit und Gesundheitsversorgung in der DDR“, *Bundeszentrale für politische Bildung*, 14. března 2022, <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/lange-wege-der-deutschen-einheit/505032/gesundheit-und-gesundheitsversorgung-in-der-ddr/>.

²⁶⁰ Krolzik-Matthei, „Abtreibung in der DDR. Annäherung an einen Diskurs“, 45.

Pro reprodukční spravedlnost je důležité, jak se stát chová, pokud člověk nenaplní očekávaný sexuální a rodinný životní styl. Pronatalistická politika NDR jasně stanovovala cíl všech rodin: *Wunsch Kinder*, tedy plánované či vytoužené děti.²⁶¹ Zde se nachází hranice proklamovaného svobodného rozhodování. Grandke na jednu stranu píše, že výchova dětí by se neměla dít „za cenu rozvoje rodičů“.²⁶² Na druhou stranu odsuzuje bezdětnost.²⁶³ I citované výroky Hildegard Heine z jednání Lidové sněmovny vyjadřovaly jasně, že k mateřství není alternativy.²⁶⁴

Toto stanovisko do jisté míry sugeruje i samotný *Familiengesetzbuch* [Rodinný zákoník], kde stojí, že manželství je zcela naplněno až s příchodem dětí.²⁶⁵ Velká část kampaní se soustředila pouze na ženy, které byly motivovány tím, že rodit děti je jejich biologická potřeba a poslání.²⁶⁶ Günther v souvislosti se *Zákonem* z roku 1972 přemýšlí nad samotnou formulací, že žena má rozhodnout o počtu a časovém odstupu porodů, a píše o samozřejmosti toho, že žena v socialistické společnosti musí mít děti.²⁶⁷ Schwartz podobnou myšlenku formuluje jako „povinnost mít děti a zároveň být zaměstnaná.“²⁶⁸ Kroltzik-Matthei navíc dokazuje, že některé ženy si byly tlaku na rození dětí vědomy.²⁶⁹ *Frauenreport* potvrdil, že pouze okolo 10 % žen zůstalo bezdětných minimálně do svých 30 let.²⁷⁰

Z dnešního hlediska reprodukční spravedlnosti lze ovšem zákon také chválit –

²⁶¹ Kroltzik-Matthei, „...unsere Bäuche gehören uns schon lange“ – Wirklich?²⁶²

²⁶² [„auf Kosten der Entwicklung der Eltern“] Grandke, „Festigung der Gleichberechtigung und Förderung bewußter Elternschaft – Zum Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“, 315.

²⁶³ Ibid., 316, původní citace: V. I. Lenin, „Arbeiterklasse und Neomalthusianismus.“ *Werke*, Svazek 19. 1913. 226.

²⁶⁴ [„Erwünschte Kinder sind Mutterglück und höchste Erfüllung für die Frau. Sie sind Ziel und Inhalt jeder glücklichen und harmonischen Ehe“] 1972: Volkskammer zum Gesetz der Schwangerschaftsunterbrechung, 40. minute.

²⁶⁵ „Familiengesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik“, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil I, Nr. I vom 3.1.1966 § (1965), 3, <https://www.gvooon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-1-1966/seite-1-383383.html> § 9 odst. 2.

²⁶⁶ Gunilla-Friederike Budde, „Der Körper der ‚sozialistischen Frauenpersönlichkeit‘. Weiblichkeits-Vorstellungen in der SBZ und frühen DDR“, *Geschichte und Gesellschaft* 26, č. 4 (2000): 620, <http://www.jstor.org/stable/40186054>.

²⁶⁷ Günther, „Politik mit der Abtreibung. Die Gesetzgebung in der Bundesrepublik Deutschland und in der ehemaligen DDR“, 138.

²⁶⁸ [„die Pflicht [...], Kinder zu bekommen und zugleich erwerbstätig zu sein.“] Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 79.

²⁶⁹ V dopise východoněmecké ženy z roku 1990 stojí: „A když píšeš, že ženy v této zemi ‚nebyly nuceny vzdát se dětí,‘ zdá se mi, že spíše byly nuceny, nevzdát se dětí.“ [„Und wenn du schreibst, daß die Frauen in diesem Land, ‚nicht gezwungen wurden, auf Kinder zu verzichten,‘ so scheint mir eher, sie wurden gezwungen, nicht auf Kinder zu verzichten.“] Kroltzik-Matthei, „Abtreibung in der DDR. Annäherung an einen Diskurs“, 36, původní citace: Rohnstock, Kathrin. *Frauen in die Offensive. Texte und Arbeitspapier der Gruppe Lila Offensive*. Berlin, 1990. 107.

²⁷⁰ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 315; Winkler, *Frauenreport '90*, 32.

zvláště pokud zohledníme dobu, ve které byl odhlasován. I přes notnou dávku ideologického zabarvení interrupce legalizoval a odstranil bariéru rozhodnutí komise i nutné konzultace a jakékoli indikace, které omezují přístup k rychlému abortu.²⁷¹ Lze konstatovat, že *Zákon* mezinárodní lidská práva současného pojetí neporušuje, nýbrž respektuje a navyšuje.²⁷² Apeluje na šíření správných informací o sexuálním zdraví a díky vázanosti na pojištění činí interrupce i následnou péči dostupné pro všechny. Toto odpovídá základním požadavkům na regulace umělých přerušení těhotenství podle *Světové zdravotnické organizace*.²⁷³ „Důstojnost, autonomie, rovnost, diskrétnost, komunikace, sociální podpora, podpůrná péče a důvěra“ by navíc měly být nejdůležitější hodnoty každé regulace,²⁷⁴ což *Zákon* z roku 1972 poměrně dobře splňuje. Vyzdvihnout lze i bezplatnou antikoncepci k dostání všem ženám alespoň jako pokus zvrátit praxi interrupcí jako výchozí antikoncepční metody.²⁷⁵ Režim SED neomezoval možnost poskytovat informace o abortech ani otevřeně takovou službu inzerovat. Zřídil proto (a i pro další problémy) speciální poradenské služby,²⁷⁶ které byly rozmístěné po celé republice.²⁷⁷

Obsáhnout celou komplikovanou debatu o interrupcích by bylo nad rámec této práce, proto bylo kromě reprodukční spravedlnosti vybráno zpětné posouzení *Zákona o přerušení těhotenství* v kontextu toho, co sám hlásá: rodinné a ženské politiky, emancipace a rovnoprávnosti.

²⁷¹ World Health Organisation, *Abortion Care Guideline*, 21–22.

²⁷² Healey, *The Abortion Rights Debate*, 3–4; World Health Organisation, *Abortion Care Guideline*, 8–9.

²⁷³ World Health Organisation, *Abortion Care Guideline*, XX, 16.

²⁷⁴ [„dignity, autonomy, equality, confidentiality, communication, social support, supportive care and trust“] World Health Organisation, XXI.

²⁷⁵ *Ibid.*, 7.

²⁷⁶ *Ibid.*, 12, 37.

²⁷⁷ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 183.

4 Vztah socialistického režimu SED k ženám

Možné vysvětlení, proč zrovna v NDR byla liberální regulace umělé terminace těhotenství, je samotný socialistický režim. Proto je nyní vhodné krátce nastínit aspekty marxismu-leninismu, kterými byla rodinná a interrupční politika zdůvodňována. Bude vysvětleno a zhodnoceno, jakým způsobem se režim SED stavěl k ženské emancipaci.

4.1 Socialistická emancipace shora

SED se navázáním na KPD, *Komunistickou stranu Německa*, profilovala jako jediná strana, která se o nuznost žen a matek zajímá a učiní je rovnoprávnými.²⁷⁸ Pokud bychom se orientovali pouze na zaměstnanost žen, NDR si vedla velmi dobře. Roku 1946 byla zaměstnanost žen 38 %, nadpoloviční byl podíl již roku 1950. V 70. letech překročila zaměstnanost žen 80 % a od roku 1985 byla dokonce přes 90 %.²⁷⁹ Z toho bychom jistě mohli vyvozovat, že ženy NDR byly emancipované. Zajímavý je ovšem skokový propad ženské zaměstnanosti po převratu: roku 1990 činila 44,3 %.²⁸⁰ Ten původní teorii do jisté míry vyvrací, proto je potřeba problematiku prozkoumat detailněji.

Důležitým konceptem byla tzv. *Gleichstellungspolitik* [politika rovnosti], která si stanovovala za cíl ženy a muže zrovnoprávnit – soustředěním na „ženskou politiku“.²⁸¹ O postavení žen ve společnosti, jejich problémy a potřeby se zajímalo několik institucí NDR. Předně to byl *Demokratický svaz žen*, DFD. Poněvadž byl stranickou organizací, nemohl ovšem zastávat přání žen, které nezapadaly do představ a plánů SED. Jeho skutečná práce pro ženy byla proto omezená. Podobný problém měl i *Freier Deutsche Gewerkschaftsbund* [Svaz svobodných německých odborů], i když měl nezpochybnitelný podíl na vylepšování podmínek pro ženy v zaměstnání.²⁸² V rámci Ústředního výboru SED byla 1960 zavedena *Frauenkommission* [Ženská komise], která dala roku 1964 vzniknout vědeckému výboru *Die*

²⁷⁸ Kaminsky, 48, původní citace: *Manifest des Gründungsparteitags der SED 1946. Protokoll des Vereinigungsparteitages der SPD und KPD*. Berlin 1946, 204.

²⁷⁹ Michael Schwartz poukazuje na to, že některé zdroje se různí a udávají maximální dosaženou zaměstnanost žen 80 %. *Frauenreport '90* ovšem udává rovněž zaměstnanost až přes 90 %. srov. Winkler, *Frauenreport '90*, 79; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 113, původní citace: *Statistisches Jahrbuch der DDR*. Bd. 1990. Statistisches Amt der DDR. Berlin 1991, S. 1, 17 a 63; Datenreport. Statistisches Bundesamt, Bonn 1992, S. 115; *Erwerbstätige 1950–1989* Statistisches Bundesamt. Wiesbaden 1994, S. 19. Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 51–52.

²⁸⁰ Ibid.

²⁸¹ Sabrina Zachanassian, „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“, *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 29. duben 2021, <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/themen/frauenpolitik-der-ddr-durch-die-brille-der-fuer-dich-gesehen>.

²⁸² Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 64–65, 67.

Frau in der sozialistischen Gesellschaft [Žena v socialistické společnosti] na Německé akademii věd.²⁸³ V 80. letech začaly vznikat nezávislé ženské kluby a organizace, které se mimo jiné zabývaly tématy jako přáním mít děti, spokojeností s gynekologickými vyšetřeními, mateřstvím či těžkostmi přetížení žen. Samotné interrupce nebyly moc tematizované.²⁸⁴

Předně je důležité si připomenout, že základem byla pracovní či ekonomická rovnoprávnost, která měla „sociální a individuální nezávislost“ jaksí sama zařídít. SED se přitom odvolávala na myšlenky Friedricha Engelse, Clary Zetkin, Augusta Bebela a dalších raných socialistů.²⁸⁵ Míra emancipace žen měla pak podle Karla Marxe²⁸⁶ i Rosy Luxemburg²⁸⁷ udávat míru emancipace celé společnosti. Tradice dělnického hnutí měla v sobě předpoklad ženské zaměstnanosti zakořeněný. Michael Schwartz vysvětluje, že kvůli klesajícímu počtu obyvatel NDR ani nezbývalo nic jiného, než zaměstnat i ženy.²⁸⁸

Samotná vysoká zaměstnanost rovnoprávná nebyla, jelikož se uchovala segregace pracovního trhu na tzv. *Frauenberufe* a *Männerberufe* [ženská a mužská povolání] – a představa ženských a mužských činností obecně – která měla vliv i na vzdělání, prestiž a ohodnocení.²⁸⁹ Schwartz píše, že ta mužská byla zpravidla považována za lepší či důležitější, šlo o vyšší pozice.²⁹⁰ *Gender Pay Gap*, rozdíl v platech žen a mužů, byl nižší než v SRN, přesto dělal průměrně 30 %.²⁹¹ Ženy byly častěji zaměstnány na pozicích, které byly nižší, než odpovídalo jejich kvalifikaci, a zastávaly jen malý podíl na vysokých postech.²⁹² Ve větší míře byly na vedoucích pozicích zastoupeny pouze v „tradičně ženských“

²⁸³ Výboru předsedal prezident Akademie věd Prof. Werner Hartke, jeho zástupci byli Kurt Braunreuther a Anita Grandke. Kaminsky, 117.

²⁸⁴ Krolzik-Matthei, „...unsere Bäuche gehören uns schon lange“ – Wirklich?“

²⁸⁵ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 20, původní citace: Engels, Friedrich: „Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats.“ In: *Marx-Engels-Werke*, 21, Berlin 1977 (zuerst 1884; im Folgenden: Engels, Ursprung der Familie); Bebel, August: *Die Frau und der Sozialismus*. Berlin 1964 (zuerst 1879); Zetkin, Clara: „Für die Befreiung der Frau! Rede auf dem Internationalen Arbeiterkongress am 19. Juli 1889, Paris0“. In: *Protokoll des Internationalen Arbeiter-Congresses zu Paris. Abgehalten vom 14. bis 20. Juli 1889*, Nürnberg 1890, S. 80–85.

²⁸⁶ Zachanassian, „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“, původní citace: Marx, Karl, Engels, Friedrich: *Werke*, 32, S. 583, Berlin 1974.

²⁸⁷ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 47, původní citace: Rosa Luxemburg. *Frauenwahlrecht und Klassenkampf*, 1912. 165.

²⁸⁸ Schwartz, 61.

²⁸⁹ Winkler, *Frauenreport '90*, 38.

²⁹⁰ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 60.

²⁹¹ Kaminsky, „(Verordnete) Emanzipation?“; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 60; Winkler, *Frauenreport '90*, 80, 92; Zachanassian, „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“.

²⁹² Winkler, *Frauenreport '90*, 81, 95.

povoláních.²⁹³ Ta obvykle vyžadovala nižší kvalifikaci, mezi nekvalifikovanými tvořily největší podíl ženy²⁹⁴ a hlavně samoživitelky.²⁹⁵ U samoživitelek se vyjadřuje *Frauenreport* explicitně o diskriminaci na trhu práce a pracovišti.²⁹⁶ Stoupající kvalifikace žen a jejich postup na vyšší pracovní místa i nakonec nadpoloviční podíl mezi studujícími nebyl dle Schwartze muži přijímán pozitivně.²⁹⁷ Ohledně zaměstnanosti žen se šířily poplašné fámy a předsudky.²⁹⁸ (Ty se týkaly i údajné nevole zaměstnaných žen rodit.²⁹⁹)

Roku 1961 byla (pouze) ženám umožněna práce na zkrácený úvazek,³⁰⁰ v 60. letech v nich pracovalo přes třetinu všech žen. I přes snahu SED tuto možnost omezovat bylo i v roce 1989 takto zaměstnáno 27 % žen.³⁰¹ SED viděla příčiny nedostačujícího podílu žen zaměstnaných na plný úvazek v jejich přepracovanosti. Ta byla podle ní způsobena „tradičními“ genderovými rolemi, nedůslednou pomocí v domácnosti slíbenou stranou SED a nedostatkem výchovně-vzdělávacích institucí pro děti. Ukázalo se tedy, že motivace žen pro zaměstnání bude muset směřovat jinudy než pouze nedostačujícím platem jejich mužů.³⁰² Roku 1965 ovšem přišel *Institut für Marktforschung* [Institut pro průzkum trhu] se zprávou, že sice situace žen není uspokojující, avšak s jejich větším zapojením do pracovního života selepší.³⁰³

Honeckerovo zaměření na matky bylo pouhým prohloubením dlouhodobého směřování SED. Komuniké politbyra Ústředního výboru SED z roku 1961 *Die Frau – der Frieden und der Sozialismus* [Žena – mír a socialismus] se zavazovalo kráčet ve šlépějích Sovětského svazu, kde již údajně bylo plné rovnoprávnosti dosaženo. Slibovalo zjednodušení sjednocení úloh žen v práci, výchově a vedení státu tak, aby se žena mohla více podílet na budování socialismu a účastnit se rozhodování o svém osudu. Poněvadž

²⁹³ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 97.

²⁹⁴ Winkler, *Frauenreport '90*, 38.

²⁹⁵ Zachanassian, „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“.

²⁹⁶ Winkler, *Frauenreport '90*, 80–81.

²⁹⁷ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 64.

²⁹⁸ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 91–92; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 55.

²⁹⁹ Taková debata byla rozpoutána po připuštění hormonální antikoncepce a legalizaci interrupcí. Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 67–68, původní citace: Merkel, Ina. *Leitbilder und Lebensweisen von Frauen in der DDR*, S. 373.

³⁰⁰ Schwartz, „Frauenpolitik im doppelten Deutschland. Die Bundesrepublik und die DDR in den 1970er Jahren“, 34; Winkler, *Frauenreport '90*, 148.

³⁰¹ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 66–67, původní citace: Rietzschel, *Teilzeitarbeit in der Industrie*, S. 170; Geißler, *Die Sozialstruktur Deutschlands*, S. 242.

³⁰² Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 315; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 116–17; Winkler, *Frauenreport '90*, 79.

³⁰³ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 117–18.

rovnoprávnost žen a mužů měla být „nezbytným principem marxismu-leninismu“.³⁰⁴

Postupně začalo být zdůrazňováno, že rovnoprávnost v pracovním životě je nedostačující. Vztah ženy a muže přitom měl být podle Marxe a Engelse naprostý základ.³⁰⁵ Komuniké *Žena – mír a socialismus* připomíná, že rovnoprávnost jakožto součást marxismu-leninismu je věcí celospolečenskou, která znamená mimo jiné zvýšení podílu žen na vedoucích pozicích. Je zde jasný apel na pomoc pracujícím ženám – a především matkám – v jejich úloze práce o domácnosti a péči o děti.³⁰⁶ Vzdaluje se tak od prohlášení Engelse, že ženy nebudou v socialistické společnosti trávit moc času domácími pracemi, jelikož jim s nimi pomohou státní instituce.³⁰⁷ Ženy se místo toho měly soustředit na to, aby jejich domácnosti přispívaly jim i všem ostatním členům k rozvoji socialistické osobnosti a praxi socialistického života.³⁰⁸ V NDR se tedy ozývalo hodně hlasů, které apelovaly na zapojení žen do pracovního a politického života, ovšem už nedávaly jasný rámec toho, kdo má převzít domácí práce, které do té doby dělaly.³⁰⁹

Emancipační politika SED měla své hranice. Bylo by chybné jí označovat za jednoznačně feministickou – a to i pokud bychom se nesoustředili na její ideologický ráz. Nelze se totiž domnívat, že dávala lidem svobodnou volbu, či že by dokonce tyto volby nehierarchizovala. Odsouzení dlouhodobé bezdětnosti bylo jedním z ilustrativních příkladů. Dalším je obraz žen v domácnosti či nezaměstnaných. Byl ponižován³¹⁰ nebo vyloženě předmětem negativních kampaní.³¹¹ Tím pádem byla práce v domácnosti devalvována, což jistě přidávalo jejímu společenskému přehlížení. Kaminsky toto potvrzuje, když píše, že práce v domácnosti bývala označována za *Nichtarbeit* [„nepráce“].³¹² Stejným způsobem bylo odsuzováno, když žena chtěla zůstat doma s dětmi. Bylo jim předhazováno, že takovým

³⁰⁴ [„unabdingbares Prinzip des Marxismus-Leninismus“] „Die Frau – der Frieden und der Sozialismus“, *Kommuniqué des Politbüros des Zentralkomitees der SED vom 23.12.1961*, viděno 22. únor 2023, <https://www.ddr-geschichte.de/GESELLSCHAFT/Frauen/frauen.html>.

³⁰⁵ Grandke, „Festigung der Gleichberechtigung und Förderung bewußter Elternschaft – Zum Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“, 318.

³⁰⁶ „Die Frau – der Frieden und der Sozialismus“.

³⁰⁷ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 21, původní citace: Engels, *Ursprung der Familie*, 181.

³⁰⁸ Kaminsky, 136, původní citace: Zutzewitz, Anneliese: „Haushalt – Unbekannte Größe.“ In: *Guter Rat* 1/1976, S. 2 f., hier S. 2.

³⁰⁹ Zachanassian, „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“.

³¹⁰ Časté označení byl „Heimchen am Herd“, tedy „puťka u plotny“ či vyloženě „Schmarotzerin“, čili „příživnice“ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 16.

³¹¹ Kaminsky, 110; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 84.

³¹² Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 147.

přehnaným přístupem vychovávají egoisty.³¹³

Domněnku potvrzuje i *Frauenreport '90*, který specifikuje, že systémové překážky stavěné do cesty jinému než doporučovanému životnímu stylu, byly zpravidla pokládány za společenské normy a tradice.³¹⁴ Michael Schwartz popisuje cíl socialistické emancipační politiky jako společenský užitek, nikoli zvýšenou individualitu a svobodu. Tak byl v nerovnosti žen nahrazen manžel státem.³¹⁵ Samotný koncept feminismu byl pravděpodobně vnímán jako západní myšlenka, proto např. Inge Lange zastávala názor, že jej východoněmecká společnost nepotřebuje, jelikož ženy a muži proti sobě nebojují.³¹⁶

Ženská politika omezená téměř výhradně na pracující matky na ostatní skupiny žen nedbala.³¹⁷ Opomenuté skupiny byly jak nepracující ženy, které nemohly čerpat ani řadu dávek pro matky,³¹⁸ tak válečná generace žen, se kterou režim v jejich důchodovém věku jednal nehumánně.³¹⁹ Anna Kaminsky o podobných skupinách obyvatel píše, že je politika SED přehlížela či tabuizovala natolik, že až jako by vůbec neexistovaly. Socialismus totiž mělo být státní uspořádání, ve kterém žádné vyloučené skupiny nejsou.³²⁰

Důležitým aktérem propagandy SED byly časopisy (obyčejně označované jako „ženské časopisy“³²¹), které sice byly často ideologicky zbarvené, i tak poskytovaly informace ohledně sexuálního zdraví, antikoncepci i možnostech zvýšení rovnoprávnosti v manželství.³²² Mediální obraz žen vyzdvihoval dobré podmínky a objem pomoci ženám, což zařídila SED. Jasně říkal, že neúspěch a přepracovanost jsou následkem nedostatečné vůle a osobního selhání.³²³ Inge Lange taktéž vinila špatný přístup žen.³²⁴

³¹³ V časopisech se objevovalo označení Affenliebe, tedy opičí láska. Kaminsky, „(Verordnete) Emanzipation?“

³¹⁴ Winkler, *Frauenreport '90*, 200.

³¹⁵ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 48.

³¹⁶ Zachanassian, „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“, původní citace: Lange, Inge: „Frauen bauen mit an ihrer lebendigen Welt“, in: *Für Dich* 1979, Nr. 10, S. 8–9, zde 9.

³¹⁷ Winkler, *Frauenreport '90*, 199.

³¹⁸ *Ibid.*, 31.

³¹⁹ *Ibid.*, 201.

³²⁰ Do takových skupin zařazuje například i bezdomovkyně, prostitutky, lesby, oběti násilí či ženy, které nesdílely názory režimu. Dále bychom mohli jmenovat nezaměstnané. srov. Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 232–33; Winkler, 100, 197

³²¹ Největší náklad měl časopis *Für Dich* [Pro Tebe], další důležité byly *Die Frau von Heute* [Žena dneška] či *Sybille*. Více o diskurzích „ženských časopisů“: Kaminsky, „(Verordnete) Emanzipation?“

³²² Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 181.

³²³ Budde, „Der Körper der ‚sozialistischen Frauenpersönlichkeit‘. Weiblichkeits-Vorstellungen in der SBZ und frühen DDR“, 614; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 119; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 57.

³²⁴ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 66.

SED rovněž udávala představu ideální socialistické ženy, jejich úloh, chování i vzhledu, která se v průběhu let značně měnila.³²⁵ Gunilla-Friederike Budde toto nazývá *cik cak politika*, která svým několikanásobným přeorientováním a novými definicemi ženskosti a ženského těla dala paradoxně spoustě žen důvěru a argumentaci, že mohou dělat cokoli, co chtějí, a možnost definovat samy sebe. SED ženám střídavě radila být v „mužských povoláních“ a odejít z nich. Propagovala rovnoprávnost ženy a její proniknutí do všech oblastí života, ministerstva však také varovala před *Mannweiber* [„mužatkami“] a stavěla tak práci a ženskost do konfliktu.³²⁶ I lékařský personál citovaný v časopisech zastával názor, že být v „mužských povoláních“ či na „mužských pozicích“ škodí ženskému zdraví.³²⁷

V zájmu zachování zdraví bylo ženám ukládáno, že mají vypadat žensky, elegantně a krásně. Přitom byly ženy upozorňovány, že nemají svými starostmi o svůj zevnějšek zanedbávat domácnost a rodinu.³²⁸ Kaminsky rovněž poukazuje na socialistický paternalismus, který ženy ve veřejném diskursu viděl jako emancipovanou okrasu jejich mužů.³²⁹ Jak Inge Lange tak Anita Grandke přitom vystupovaly proti tomuto předepisování ženám, jak pracovat a jak vypadat.³³⁰ Některé články představovaly ženy stereotypně jako rozmazlené kokety³³¹ či jim dávaly za vinu, že svým přehnaným iracionálním utrácením přispívají nedostatku, proti čemuž měly být vzdělávány svými muži.³³² Časopis *Die Frau* psal, že ženy mají povinnost vypadat udržovaně a být tak dobrou reprezentací svého státu.³³³ Budde píše, že jasná binarita genderů a jejich rolí byla překračována jen za účelem ženy zaměstnat.³³⁴ Masivní kampaně za bourání „tradičního“ rodinného modelu a poté opět za jeho zavedení dala ženám najevo, že mohou využít obě možnosti.

Rovněž Sabrina Zachanassian píše o mnohých implicitně i explicitně vyjadřovaných předpokladech dobré ženy a matky. Poukazuje na to, že takové předpoklady pro muže

³²⁵ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 21.

³²⁶ Budde, „Der Körper der ‚sozialistischen Frauenpersönlichkeit‘. Weiblichkeits-Vorstellungen in der SBZ und frühen DDR“, 617–18.

³²⁷ *Ibid.*, 623.

³²⁸ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 213, původní citace: „Einheit werden wir erringen.“ In: *Die Frau von heute* 49/1953.

³²⁹ Kaminsky, 206.

³³⁰ Budde, „Der Körper der ‚sozialistischen Frauenpersönlichkeit‘. Weiblichkeits-Vorstellungen in der SBZ und frühen DDR“, 626–27.

³³¹ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 218–19, původní citace: „Wie aus dem Ei gepellt.“ In: *Neues Leben* 4/1961.

³³² Kaminsky, 221–22, původní citace: *Zur Aufhebung der Rationierung*, Stellungnahme des DFD vom 27. 5. 1958. BArch DY 31/146, Bl. 14.

³³³ Budde, „Der Körper der ‚sozialistischen Frauenpersönlichkeit‘. Weiblichkeits-Vorstellungen in der SBZ und frühen DDR“, 614.

³³⁴ *Ibid.*, 620.

stanoveny nebyly, což se odrazilo i v dobové kritice *Für Dich*. Jediné obrazy dobrého muže se týkaly jeho pomoci v domácnosti, která byla akcentována až spíše v druhé polovině trvání NDR.³³⁵

Již v půlce 70. let však bylo prohlášeno, že všestranná rovnost žen a mužů byla dosažena a „otázka žen“ vyřešena.³³⁶ Erich Honecker řekl v roce 1981, že nesamostatnost žen z NDR vymizela.³³⁷ Zachanassian ovšem píše, že články ve *Für Dich* pojednávaly ještě v 80. letech o nerovnoprávnosti a nedostačujících podmínkách pro skloubení práce žen v zaměstnání a v domácnosti. Za vinu nedávaly politiku SED, nýbrž patriarchální uspořádání společnosti.³³⁸

4.2 Rodinná politika NDR jako ženská politika

Zákon o přerušení těhotenství byl zasazován do kontextu rodinné politiky SED, pro kterou bylo podle Grandke svobodné rozhodnutí rodin zásadní.³³⁹ Abychom mohli zhodnotit, jak se Východní Německo stavělo k rodině a emancipaci, je třeba se podívat, jaká další opatření byla na podporu rodiny zavedena. Jelikož jak upozorňuje *Frauenreport*, sloučení mateřství a zaměstnanosti nebylo v podmínkách NDR (kdy pracovaly téměř všechny ženy a téměř všechny ženy měly děti) volbou, nýbrž nutností.³⁴⁰

4.2.1 Skloubení zaměstnání a mateřství

Není možné obsáhnout celou rodinnou politiku NDR, lze zmínit pouze její nejdůležitější prvky a milníky. Obecně byla ze začátku opatření kvantitativního rázu, později spíše kvalitativního.³⁴¹ Téměř veškerá podpora byla od roku 1953 podmíněna zaměstnaností, což bylo bráno jako velký úspěch v boji proti příživnictví.³⁴² Dávky byly obyčejně

³³⁵ Marina Beyer, „Vorwort“, in *Frauenreport '90*, ed. Gunnar Winkler (Berlin: Die Wirtschaft, 1990), 9, https://deutsche-einheit-1990.de/wp-content/uploads/Frauenreport90_web.pdf; Zachanassian, „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“.

³³⁶ Winkler, *Frauenreport '90*, 200; Zachanassian, „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“, původní citace: Allendorf, Marlis: „Tausend Hefte für Gleichberechtigung. Wir blicken in den Spiegel.“ In: *Für Dich*. 1982. Nr. 7, S. 2–5, zde 5.

³³⁷ Zachanassian, „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“, původní citace: Honecker, Erich: „Staatsbürgerin im echten Sinn.“ in: *Für Dich*. 1981. Nr. 9, S. 6–8, zde 7.

³³⁸ Zachanassian.

³³⁹ Grandke, „Festigung der Gleichberechtigung und Förderung bewußter Elternschaft – Zum Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“, 316.

³⁴⁰ Winkler, *Frauenreport '90*, 79.

³⁴¹ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 308; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 51

³⁴² Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 57.

netestované, v průběhu let se zpravidla několikrát zvyšovaly a dovolené prodlužovaly.³⁴³ Případné podmínky pro dosažení dávek postupně polevovaly (např. tím, že na určité dávky dosáhly nejprve jen rodiny s velkým počtem dětí a s postupem času i pouze s jedním dítětem, nebo byly zahrnuty samoživitelky).

Ilustrovat to můžeme na příkladu placené dovolené *bezahlte Freistellung*, pro kterou se později vžil název *Babyjahr* [dětský rok], jelikož trvala od narození dítěte po dovršení prvního roku. Dávka činila 70 % platu. Roku 1976 byla zavedena pro matky, kterým se narodilo druhé dítě.³⁴⁴ Roku 1984 byla prodloužena na 18 měsíců po narození třetího a jakéhokoli dalšího dítěte.³⁴⁵ Roku 1986 se toto opatření již týkalo prvního dítěte a u vícero potomků mohlo být prodlouženo na dva až tři roky – tuto neplacenou dovolenou si mohl vzít i jiný příbuzný dítěte.³⁴⁶

Zákon o ochraně matky a dítěte a právech ženy z roku 1950 znamenal zavedení celé řady opatření pro pracující matky: jednorázové porodné, které se s počtem dětí navyšovalo, příspěvek kojícím matkám, dávka na děti *Kindergeld*, místo ve výchovně-vzdělávacích institucích pro děti samoživitelek, výstavbu medicínských a výchovně-vzdělávacích institucí a poraden, dovolenou pro těhotné a po porodu, navíc několik opatření na podporu pracovní rovnoprávnosti žen a mužů. Pracovní právo ochraňovalo především těhotné ženy a ženy v šestinedělí, zahrnovalo i ochranu před výpovědí nebo možností dovolené za účelem péče o nemocné dítě, zákaz přesčasů a náročných pracovních úkonů.³⁴⁷ Pronatalistická politika tedy byla hlavně realizována finančními dávkami pro těhotné, matky a početné rodiny – v kombinaci s přísnou interrupční politikou.³⁴⁸

Většina zaměstnaných žen pracovala na plný úvazek, který byl až roku 1965 zkrácen ze šesti na pět pracovních dní v týdnu (v objemu celkem 43 hodin).³⁴⁹ Ženy a matky v průběhu let obdržely různé pracovní výhody. Matkám s minimálně třemi dětmi do 16 let

³⁴³ Např. placená dovolená v těhotenství a po porodu byla prodloužena na 12 týdnů roku 1972 a na 26 týdnů roku 1976 Winkler, *Frauenreport '90*, 238, 240.

³⁴⁴ Schwartz píše, že tato nabídka byla roku 1977 využita 4/5 pro ni kvalifikovaných žen. Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 311; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 70; Winkler, *Frauenreport '90*, 240.

³⁴⁵ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 312; Winkler, *Frauenreport '90*, 243.

³⁴⁶ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 312; Winkler, *Frauenreport '90*, 240, 244.

³⁴⁷ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 311–12; Winkler, *Frauenreport '90*, 148, 225, 230

³⁴⁸ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 68.

³⁴⁹ Schwartz, 66; Winkler, *Frauenreport '90*, 81.

byl od roku 1972 zkrácen plný úvazek na 40 hodin týdně bez snížení platu, později i matkám se dvěma takovými dětmi.³⁵⁰ Matkám pracujícím na plný úvazek byla navyšována dovolená.³⁵¹ Samoživitelky a vdané ženy s alespoň dvěma dětmi dostaly placenou dovolenou při onemocnění dětí.³⁵² Ženy, které byly více než 20 let díky svému zaměstnání sociálně pojištěné, dostaly umělé navýšení důchodů jako vyrovnání za mateřství. Navýšení bylo dvojnásobné, pokud žena nevyužila jednoletou dovolenou.³⁵³

Velkým tématem rodinné politiky byl zvláště v prvních desetiletích poddimenzovaný výchovně-vzdělávací systém.³⁵⁴ Matky se musely po čtyřech, od roku 1972 po šesti týdnech po porodu vrátit do zaměstnání, takže byla místa v jeslích a mateřských školách zásadní. Každá zaměstnaná matka měla nárok na jedno místo ve výchovně-vzdělávací instituci. Čili s narůstající zaměstnaností rostl i problém nedostatku míst pro děti. SED se na toto zaměřila a koncem 70. let již bylo pokrytí těchto služeb solidní. Téměř každé městské dítě nad tři roky mělo místo v mateřské škole, na venkově okolo 80 %. Přibližně 60 % dětí mladších tří let mělo místo v jeslích³⁵⁵ (často celotýdenních³⁵⁶). Místa pro děti byla bezplatná či vyžadovala pouze příspěvek na stravu.³⁵⁷ Tato skutečnost znamenala, že státní instituce měly výhradní postavení v rámci výchovy dětí již od těch nejmenších, čehož si SED považovala natolik, že vytvářela tlak na matky, které své děti do příslušných institucí nedávaly.³⁵⁸

³⁵⁰ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 312; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 115–16, původní citace: „Verordnung über die durchgängige 5-Tage-Arbeitswoche und die Verkürzung der wöchentlichen Arbeitszeit bei gleichzeitiger Neuregelung der Arbeitszeit in einigen Wochen mit Feiertagen. Vom 3. 5. 1967 in der Fassung vom 25. 9. 1968.“ In: *Staatliche Dokumente zur Förderung der Frau in der DDR*. Berlin 1973, S. 192. Winkler, *Frauenreport '90*, 238, 241.

³⁵¹ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 312; Winkler, *Frauenreport '90*, 148.

³⁵² Winkler, *Frauenreport '90*, 232.

³⁵³ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 313; Winkler, *Frauenreport '90*, 234.

³⁵⁴ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 69.

³⁵⁵ Schwartz uvádí jiný podíl: přes 80 % dětí v mateřských školách a přes 95 % dětí v jeslích. Pro úplnost lze ještě uvést, že vedle státních institucí existovalo vícero církevních. V SRN, která pracovala s mnohem menší zaměstnaností žen, byla ještě v 80. letech místa v jeslích pouze pro 2 % dětí, v mateřských školách pro méně než 80 %. Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 313; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 120; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 69, původní citace: Trappe, *Emanzipation oder Zwang?*, S. 61.

³⁵⁶ Celotýdenní jesle byly poměrně častou – a dnes spornou – praxí východního bloku. Byly otevřeny od pondělí do soboty, od roku 1973 dokonce každý den. Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 124.

³⁵⁷ Winkler, *Frauenreport '90*, 143.

³⁵⁸ Rodinný zákoník i tak přikazoval rodičům své děti vychovávat v duchu ideologie státu k „aktivním budovatelům socialismu“. [„zu aktiven Erbauern des Sozialismus“] Familiengesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik, 2§ 3 odst. 1. Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 123–24.

NDR se snažila obzvláště u mladých lidí podporovat manželství. Měla v porovnání se SRN nižší průměrný věk prvního sňatku³⁵⁹ i vyšší (ze začátku téměř 100%) sňatečnost.³⁶⁰ Manželé kupříkladu čekali kratší dobu na byt, kterých byl nedostatek – což *Frauenreport* vidí jako nátlak na vstup do manželského svazku.³⁶¹ Důležitou pozitivní motivací byla hojně využívaná bezúročná manželská půjčka *Ehekredit*, kterou dostaly páry s nižším příjmem, které se vzaly před 25. rokem života. Později se navýšil jak věk sňatku na 30 let, tak částka. Část splátek byla navíc po narození dětí odpuštěna (což byl proces zvaný *abkindern*, tedy „od-dětit“). Po narození třetího dítěte bylo splácení odpuštěno úplně.³⁶²

SED se snažila o propagaci většího počtu dětí, součástí čehož byla i propagace narození prvního dítěte před 25. rokem života matky. To skutečně většinou byla realita.³⁶³ Porodné z roku 1950 bylo roku 1972 zavedeno již po narození prvního dítěte.³⁶⁴ Další dávkou byl měsíční příspěvek při kojení. V práci měly kojící matky k dispozici dvě tříčtvrtěhodinové kojící pauzy.³⁶⁵ Speciální finanční podpora cílila na ženy, které ještě byly ve škole.³⁶⁶ Rodiny dětí s těžkým postižením dostaly další podporu.³⁶⁷ Honeckerova vláda se zasadila o další podporu matek za účelem navýšit počet dětí. Režim se snažil o ideál rodin s alespoň třemi dětmi, ten nikdy nebyl naplněn. Místo toho bylo ve společnosti pozorovatelné jasné upřednostnění malých rodin.³⁶⁸ *Frauenreport* konstatuje, že u rodin se třemi a více dětmi docházelo ke značnému propadu životní úrovně. Toto přetrvávalo, i když početným rodinám byly adresovány další dávky a podpory, dostávaly přednostně byty a

³⁵⁹ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 169, původní citace: *Statistisches Jahrbuch 1992 für die Bundesrepublik Deutschland*. Wiesbaden 1992, S. 75.

³⁶⁰ Sňatečnost v obou státech pomalu klesala, přesto byla v NDR velmi vysoká a i na konci 80. let se pohybovala okolo 90 %. Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 308.

³⁶¹ Winkler, *Frauenreport '90*, 105; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 166.

³⁶² Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 311; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 169–70; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 70; Winkler, *Frauenreport '90*, 149.

³⁶³ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 191.

³⁶⁴ Winkler, *Frauenreport '90*, 238.

³⁶⁵ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 190; Winkler, *Frauenreport '90*, 147.

³⁶⁶ Zde je nutno dodat, že kvůli nízkému věku matky při narození prvního dítěte bylo takových žen nezanedbatelný podíl. *Frauenreport* uvádí, že 12 % studentek a žen v kvalifikační fázi mělo již dítě. Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 312; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 190; Winkler, *Frauenreport '90*, 238.

³⁶⁷ Winkler, *Frauenreport '90*, 151.

³⁶⁸ Schwartz, „Frauenpolitik im doppelten Deutschland. Die Bundesrepublik und die DDR in den 1970er Jahren“, 40, původní citace: Gabriele Metzler, *Der deutsche Sozialstaat. Vom bismarckschen Erfolgsmodell zum Pflegefall*. Stuttgart/München 2003. 161; Schulz, *Soziale Sicherung von Frauen und Familien*, 129; Winkler, 30.

místa ve výchovně-vzdělávacích institucích.³⁶⁹

Ač SED apelovala na předcházení rozvodů,³⁷⁰ přibývalo jich i rozvedených samoživitelek.³⁷¹ Obojí byly podle Anny Kaminsky společensky akceptované skutečnosti.³⁷² Přibývalo rovněž matek, které měly děti mimo manželství či je vychovávaly samy, což nebylo společností výrazně odsuzováno.³⁷³ Manželské i nemanželské děti byly hned začátkem režimu SED zrovnoprávněny.³⁷⁴ Nesezdaně žijící páry a rodiny byly však oproti rodinám s manželstvím státem znevýhodněné.³⁷⁵

Často tematizovaným důvodem rozvodu byla právě zaměstnanost žen na jedné straně a nedostatečné zapojení mužů v domácnosti a v péči o rodinné příslušníky na straně druhé.³⁷⁶ Ve Východním Německu platilo liberální rozvodové právo, které umožňovalo rozvod bez rozhodnutí, kdo je na tomto vinen (od roku 1966), a bez vzájemného vyrovnání majetku i povinnosti platit výživné. Tato praxe ovšem skýtala i problémy – např. kvůli nedostatku bydlení. Kaminsky zmiňuje, že NDR nikdy nekonfrontovala fakt, že ženy byly více ohroženy chudobou. Ve stáří se leckdy s nejnižšími důchody pohybovaly na existenčním minimu,³⁷⁷ čemuž napomáhalo hlavně přerušení pracovní kariéry při mateřství či zkracování úvazků v důsledku péče.³⁷⁸

Pro téma této práce jsou důležité i státní manželské poradny *Eheberatungsstellen*, které již od roku 1946 pomáhaly s všemožnými oblastmi manželství – včetně rad ohledně dobrého soužití páru, možností antikoncepce i přístupu k legálnímu abortu.³⁷⁹ Různých státních poraden bylo na území NDR téměř 200 a byly vedeny odborníky a odbornicemi z oborů medicínských, psychologických, právních i pečovatelských.³⁸⁰ Roku 1969 byla

³⁶⁹ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 313; Winkler, *Frauenreport '90*, 150.

³⁷⁰ Kaminsky píše o dvojím metru na různé problémy – např. jmenuje nepoměr vnímání podvodů mužů a žen. Nebo o povinnosti ženy počkat 10 měsíců mezi rozvodem a dalším sňatkem, aby nevznikly pochybnosti o otcovství případného dítěte. Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 162, 185–86.

³⁷¹ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 308–9; Winkler, *Frauenreport '90*, 28, 109.

³⁷² Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 171–72.

³⁷³ Kaminsky, 191–92; Winkler, *Frauenreport '90*, 215.

³⁷⁴ Kaminsky, „(Verordnete) Emanzipation?“

³⁷⁵ Winkler, *Frauenreport '90*, 112.

³⁷⁶ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 182; Winkler, 110.

³⁷⁷ Minimální důchod byl roku 1989 300 Německých Marek. *Frauenreport* ukazuje, že i po navýšení důchodů ženám s dětmi tento minimální důchod pobíralo 57 z 1000 důchodců, 56 z nich přitom byly ženy. Winkler, *Frauenreport '90*, 182, 184.

³⁷⁸ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 188–89; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 60, původní citace: Helwig, *Frauen in der DDR zwischen Familie und Beruf*, S. 274.

³⁷⁹ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 180.

³⁸⁰ Winkler, *Frauenreport '90*, 152.

založena *Beratungszentren für Haushalt und Familie* [Poradní centra pro domácnost a rodinu].³⁸¹

4.2.2 Práce v domácnosti a péče o děti

Z textů o ženské a rodinné politice NDR jasně vystupují tři hesla: dvojitě břemeno, druhá směna³⁸² a vícenásobné zatížení žen.³⁸³ Takové přetížení se samozřejmě negativně podepisovalo na jejich celkovém zdraví.³⁸⁴ Víceru zdrojů přisuzuje nízkou porodnost a vysokou míru interrupcí právě tomuto stavu.³⁸⁵ Přepřacovanost žen nedávala režimu moc příležitostí je dostatečně socializovat do socialistické společnosti, což již Friedrich Engels pokládal za důležitý cíl.³⁸⁶ Ačkoli byly mezi ženami generační a třídní rozdíly, Kaminsky zdůrazňuje, že propagandou předkládaný obraz emancipované ženy, která svých mnoho zodpovědností a úkolů díky státu zvládá, byl mylný. Ženy byly většinou všemi připsanými rolemi přetížené.³⁸⁷

Roku 1952 byl pro plně zaměstnané vdané ženy s dětmi zaveden³⁸⁸ na každý měsíc jeden placený *Haushaltstag* [den domácnosti] či *Hausarbeitstag* [den práce v domácnosti]³⁸⁹, přezdívaný *Waschtag* [den mytí]. Od roku 1965 ho mohly využívat i svobodné matky, od roku 1970 i svobodné ženy bez dětí (pokud tím neohrožily plnění plánu) a za určitých podmínek i manželé či otcí samoživitelé.³⁹⁰ Na usnadnění práce v domácnosti byly ženám s příslibem umožnění plného úvazku nabízeny elektrické spotřebiče, kterých bylo ovšem po celou dobu trvání socialistické NDR značný nedostatek, a po několika letech na čekací listině přišly přístroje nehodnotné či zastaralé.³⁹¹ Nedostatkové a nekvalitní byly i

³⁸¹ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 136.

³⁸² Kaminsky, „(Verordnete) Emanzipation?“, Lemke, „Abtreibung in der DDR“, Winkler, *Frauenreport '90*, 80.

³⁸³ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 79; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 66.

³⁸⁴ Winkler, *Frauenreport '90*, 153.

³⁸⁵ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 59; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 15; Lemke, „Schwangerschaftsabbruch in DDR und BRD“, Lemke, „Abtreibung in der DDR“, Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 67.

³⁸⁶ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 133, původní citace: Engels, Friedrich: „Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats.“ In: *Marx-Engels-Werke*, 21. Berlin 1977. 181.

³⁸⁷ Kaminsky, 14.

³⁸⁸ Je třeba doplnit, že šlo o znovuzavedení. Toto nařízení má kořeny v dobách Německého císařství. Později se jím inspirovala i Německá říše, po válce platilo v Sovětské okupační zóně a nakonec jej zavedla NDR. Obdobná opatření byla i v SRN. „Der Haushaltstag: Einer für alle?“, *Mitteldeutscher Rundfunk online*, 18. listopad 2021, <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/alltag/familie/haushaltstag-hausarbeitstag-waschtag-100.html>.

³⁸⁹ Winkler, *Frauenreport '90*, 231.

³⁹⁰ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 312; Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 116; Winkler, *Frauenreport '90*, 149.

³⁹¹ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 132–33.

služby jako prádelny a čistírny. A tak *Demokratický svaz žen* nejprve nabádal k jejich využívání, později hlásal, že se nevyrovnají péči vlastní manželky a matky,³⁹² případně že nedostatková technika jako mikrovlnky jsou zbytečným přežitkem nevhodným pro socialistickou domácnost.³⁹³ Honecker na VIII. sjezdu roku 1971 slíbil zlepšení služeb pro rodiny. Jeho snaha sjednocení hospodářské a sociální politiky se nestala realitou.³⁹⁴

Kaminsky však píše, že ani vylepšení těchto podmínek základní problém přetížení žen nezměnil.³⁹⁵ Dokládá na dobových studiích velký nepoměr práce žen a mužů v domácnosti, na výchově dětí a ve způsobu trávení volného času, ve kterém ženy zpravidla opět pečovaly o rodinu a domácnost.³⁹⁶ Tyto všechny práce v průměru zabraly ženám 50 hodin týdně,³⁹⁷ v 70. letech 47 hodin³⁹⁸ (tedy obvykle déle než jejich placené práce). Práce v domácnosti byla až z 90 % vykonávána převážně ženami.³⁹⁹ Součet hodin strávených týdně prací, péčí o domácnost a péčí o děti pak dával u čtyřčlenné rodiny přes 93 hodin pro matku a necelých 59 pro otce.⁴⁰⁰ Autorka vyzdvihuje i specifickou socialistického plánovaného hospodářství, ve kterém se nedostávalo ani běžných potravin a výrobků. Shánění těchto věcí zabíralo v průměru hodinu denně a obvykle spadalo na ženy.⁴⁰¹ Nepoměr začínal již v dětství, kdy dívky strávily práci v domácnostech delší čas než chlapci a při plné zaměstnanosti svých matek leckdy obětovaly své vzdělání pro domácnost.⁴⁰²

Ačkoli se situace v posledních desetiletích NDR lehce zlepšila, rovný podíl práce žen

³⁹² Kaminsky, 134–35.

³⁹³ Ibid., 136–37.

³⁹⁴ Kaminsky, 139; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 76.

³⁹⁵ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 118.

³⁹⁶ Ibid., 144–45, původní citace: *Frauenreport '90*. Hg. von Gunnar Winkler im Auftrag der Beauftragten des Ministerrates für die Gleichstellung von Frauen und Männern, Dr. Marina Beyer. Berlin 1990. 132.

³⁹⁷ Kaminsky, 135, původní citace: *Mitteilungen des Instituts für Bedarfsforschung* 3/1969, S. 10–13; Peter Stöckmann: „Mehr Freizeit für berufstätige Mütter.“ In: *Mitteilungen des Instituts für Bedarfsforschung* 1/1973, S. 14.

³⁹⁸ Takto malý pokles můžeme přičíst např. zvýšení nároků na vlastní bydlení, vzhled oblečení, kvalitu jídla či trávení volného času. Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 135–36, původní citace: Albrecht, Anneliese: „15 Milliarden Stunden Hausarbeit in der DDR.“ In: *Mitteilungen des Instituts für Marktforschung* 17/1972, S. 7–12, hier S. 7; *Frauenreport* 1990, S. 131ff.; Winkler, *Frauenreport '90*, 130.

³⁹⁹ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 138, původní citace: *Mitteilungen des Instituts für Bedarfsforschung* 3/1969, S. 10–13; Peter Stöckmann: „Mehr Freizeit für berufstätige Mütter.“ In: *Mitteilungen des Instituts für Bedarfsforschung* 1/1973, S. 14. Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 66.

⁴⁰⁰ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 138, původní citace: *Mitteilungen des Instituts für Bedarfsforschung* 3/1969, S. 10–13; Peter Stöckmann: „Mehr Freizeit für berufstätige Mütter.“ In: *Mitteilungen des Instituts für Bedarfsforschung* 1/1973, S. 14.

⁴⁰¹ (Popis běžného pracovního dne ženy a matky z města v NDR: Kaminsky, 118, 122–123.) Kaminsky, 125, původní citace: Manz, Gerhard: *Was darf es sein? Was du vom Handel wissen solltest!* Berlin 1959, S. 81. Winkler, *Frauenreport '90*, 127.

⁴⁰² Zachanassian, „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“.

a mužů v domácnosti nenastal.⁴⁰³ Státní propaganda se na tomto poli nejprve soustředila na zmírnění očekávání manželů ohledně péče svých manželek, poté na pomoc synů svým matkám.⁴⁰⁴ Erich Honecker roku 1971 apeloval přímo na muže a vyjádřil nespokojenost nad podílem mužského zapojení v rodině.⁴⁰⁵ V 70. letech proto byly reklamy na elektrické spotřebiče často adresovány mužům jako ulehčení jejich pomoci manželkám.⁴⁰⁶ *Frauenreport* ukázal, že i muži se cítili být zodpovědní za chod domácnosti. Ovšem práce zůstaly „tradičně“ děleny podle pohlaví. Za nejvíce pokročilou je považována péče o děti, které se poměrně velkým dílem účastnilo čím dál tím více mužů. Výjimku zde činila péče o nemocné děti, která nebyla pro muže pracovním právem umožněna.⁴⁰⁷

Důležité je, že páry na dobré skloubení rodinného a pracovního života podle studií nevěřily ani v posledních letech NDR. Hodně z nich hodnotilo negativně přetížení rodin a žen natolik, že ho znovu nechtěli zažívat.⁴⁰⁸ Kaminsky poukazuje na to, že úspěchy jednotlivých žen, kterým se podařilo skloubit všechny své role, byly v „ženských časopisech“ stavěny na odiv. Přitom dopisy čtenářek dokládaly těžkosti žen, které se potýkaly s každodenní realitou nedostatkového zboží, potřebou shánění hlídání a místa ve výchovně-vzdělávacím systému pro své děti a byrokracií státu.⁴⁰⁹ *Frauenreport* '90 potvrzuje, že o individuální problémy žen nejevil režim zájem.⁴¹⁰ Nárůstem porodnosti v 70. letech můžeme potvrdit, že zavedená opatření rodinné politiky měla skutečný vliv na rozhodování párů při plánování rodin – především na dřívější realizaci.⁴¹¹

4.3 SED jako strana žen?

Je patrné, že označení „ženská politika“ se hodí, jelikož rodinné záležitosti spadaly na ženy. Zároveň je to právě akt připsání zodpovědnosti ženě, který nerovnoprávnost v rodinném a osobním životě prohlubuje. *Frauenreport* upozorňuje, že tato „ženská

⁴⁰³ Winkler, *Frauenreport* '90, 127–28.

⁴⁰⁴ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 151.

⁴⁰⁵ Kaminsky, 153, původní citace: *Zur Rolle der Frau in der Geschichte der DDR (1945 bis 1981). Eine Chronik*. Siegfried Scholze/Hans-Jürgen Arendt. Leipzig 1987. 238.

⁴⁰⁶ Anna Kaminsky zmiňuje slogan reklamy na pračky a žehlicí prkna, kde zobrazený muž říkal: „Odteď budu prát prádlo. Protože moje žena má stejné právo na vzdělání a volný čas jako já.“ [„Von jetzt an wäsche ich die Wäsche. Denn meine Frau hat das gleiche Recht auf Bildung und Freizeit wie ich.“] Kaminsky, 156, původní citace: *Centrum-Katalog* 1971, 108 f..

⁴⁰⁷ Winkler, *Frauenreport* '90, 127–28.

⁴⁰⁸ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 201.

⁴⁰⁹ *Ibid.*, 208–9.

⁴¹⁰ Winkler, *Frauenreport* '90, 200.

⁴¹¹ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 315.

politika“, která byla spíše politikou skloubení práce a mateřství, pouze replikovala genderové role žen ve společnosti, rodině i vztazích.⁴¹²

Koneckonců stejně s touto problematikou pracovaly i právní normy. Rodinný zákoník vágně stanovoval, že oba manželé mají nést podíl na „výchově a péči o děti a vedení domácnosti“.⁴¹³ Stojí zde, že se mají manželé společně snažit, aby se ženě podařilo skloubit mateřství se zaměstnaností. Otcovství v tomto kontextu nezmiňuje.⁴¹⁴ Jakkoli se režim snažil usnadnit ženám skloubení práce v domácnosti a na pracovišti, nesnažil se tomu přizpůsobit mužskou část populace. Čas od času se sice objevil apel na pomoc manželkám v domácnosti,⁴¹⁵ do hloubky stávajících genderových rolí však nešel. Prohlášením propagandy navzdory prohlubovala SED nerovnosti mezi ženami a muži. Tyto nerovnosti byly větší než mezi jinými společenskými skupinami.⁴¹⁶ *Frauenreport* zdůrazňuje, že ženská práva, o která se režim zasloužil, tím pádem neznamenala jejich rovnoprávnost.⁴¹⁷

Frauenreport '90 vyzdvihuje, že sociální politika konkretizovaná jako „ženská politika“ byla *pro* ženy, ne *od* žen.⁴¹⁸ Skutečný vliv žen na politickém a společenském životě NDR lze odvodit z jejich zastoupení ve vedoucích pozicích státního aparátu, které s přibývajícím důležitostí funkce klesalo. Členkou politbyra nebyla za celé trvání režimu SED ani jedna žena, ministryně byly celkem tři.⁴¹⁹

Ačkoli nelze tvrdit, že by všechny ženy NDR nesouhlasily s „tradičními“ genderovými modely, kritika nedostačujícího zapojení mužů v domácnostech byla silná.⁴²⁰ Např. členka *Ženské komise* Margot Hecker nesouhlasně reagovala na neustálé označování rodinných záležitostí za ženskou zodpovědnost a ženskou politiku. Z toho vyvozovala nepoměr zapojení žen a mužů a požadovala celospolečenské pojetí tématu.⁴²¹

Studie *Frauenreport '90* tyto myšlenky potvrzuje. Jasně stanovuje, že na poli rovnoprávnosti a odlehčení práce ženám nebyl v NDR učiněn žádný „průlom“ a cílení

⁴¹² Winkler, *Frauenreport '90*, 200–201.

⁴¹³ [„Erziehung und Pflege der Kinder und der Führung des Haushalts“] Familiengesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik, strana 3 § 10 odst. 1.

⁴¹⁴ *Ibid.*, 3§ 10 odst. 1.

⁴¹⁵ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 79, 150.

⁴¹⁶ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 60; Winkler, *Frauenreport '90*, 200–201.

⁴¹⁷ Winkler, *Frauenreport '90*, 10–11.

⁴¹⁸ *Ibid.*, 199.

⁴¹⁹ Schwartz, „Frauenpolitik im doppelten Deutschland. Die Bundesrepublik und die DDR in den 1970er Jahren“, 33; Hermann Weber, „Ženy v mužské společnosti“, in *Dějiny NRD*, přel. Miroslav Korbelík (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003), 196.

⁴²⁰ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 138; Winkler, *Frauenreport '90*, 110.

⁴²¹ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 151–52.

rodinné politiky na ženy pouze prohlubovalo nepoměr zapojení matek a otců v péči o děti, jelikož se opatření na otce zpravidla nevztahovala. Připisovaná i faktická fixace rodiny na ženu dále zvyrazňovala její znevýhodnění na trhu práce a vytvářela podmínky, ve kterých se muži ani nemohli stejným dílem podílet na chodu domácnosti, ani péči o děti.⁴²² Emancipace shora paternalistickými autoritami⁴²³ tak znamenala pouze potvrzení patriarchálních struktur, ne jejich rozklad.⁴²⁴ Krolzik-Matthei a Schwartz se shodují, že Východní Německo poměrně úspěšně odstranilo soukromý patriarchát (ve smyslu závislosti ženy na muži), ale nahradilo ho veřejným patriarchátem, ve kterém je žena závislá na státu.⁴²⁵

Je jistě pravda, že emancipace ve Východním Německu byla více rozvinutá než v Západním. Kaminsky píše, že se v takovém porovnání ženy těšily větší míře rovnoprávnosti a lepším podmínkám pro zaměstnanost. I proto rok 1990 viděl masy žen protestujících proti jejich opomenutí v rámci sjednocovacího procesu. Nechtěly přijít o jistoty, které jim NDR poskytovala. Rodinná a ženská politika dostaly při sjednocování opravdu jen malou pozornost.⁴²⁶ Michael Schwartz zde ovšem nesouhlasí, jelikož se soustředí na to, že sice NDR mělo jistý náskok před SRN, dělení rolí v péči, domácnosti a do jisté míry i v zaměstnání bylo ve své podstatě velmi podobné.⁴²⁷

Nakonec jde rozhodně říct, že ženy v NDR využívaly mnoho opatření, o které do jisté míry znovusjednocením a přizpůsobením Západnímu Německu přišly. Často zmiňovaná jsou kupříkladu místa ve výchovně-vzdělávacích institucích nebo právě interrupční politika. Mnohdy se přitom jedná o věci, za které mnohé ženy na Západě bojovaly a demonstrovaly. Ve srovnání s nimi nemusely východoněmecké ženy za svá práva tolik bojovat – ovšem nelze opomenout, že ani neměly v totalitě prostředky, kterými by bojovat mohly. Přesto „ženská politika“ zůstává jednou z malých výjimek při kritice režimu SED.⁴²⁸

⁴²² [„Durchbruch“] Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 81; Winkler, *Frauenreport '90*, 81.

⁴²³ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 79–80, původní citace: Merkel, Ina. *Leitbilder und Lebensweisen von Frauen in der DDR*, 376 f.

⁴²⁴ Schwartz, 78.

⁴²⁵ Krolzik-Matthei, „Abtreibung in der DDR. Annäherung an einen Diskurs“, 35; Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 48; podobný závěr: Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 314.

⁴²⁶ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 309–10.

⁴²⁷ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 50.

⁴²⁸ Kaminsky, „(Verordnete) Emanzipation?“

Závěr

Centrální otázka tohoto textu zněla: Jak je možné, že v totalitní NDR platila tak liberální forma interrupční regulace, jakou byl *Zákon o přerušení těhotenství* z roku 1972? Domněnka o jakési odlišné „německé mentalitě“ byla vyvrácena již v úvodu pouhou existencí přísných norem v první polovině trvání NDR, a především v Bonnské SRN.

Nabízí se tedy úvaha o rovnoprávnosti ukotvené v marxismu-leninismu. Je nasnadě, že emancipace žen probíhala v NDR shora a sloužila politickým cílům. Rovněž je poznat, že politici a političky střídavě prohlašovali, že rovnoprávnost byla dosažena a že v některých oblastech dosažena nebyla (zpravidla tvrdili, že pracovní zrovnoprávnění bylo dovršeno). Vynést o emancipační politice SED jednoznačný soud je obtížné. Schwartz toto shrnuje tvrzením, že se jednalo nejen o donucení k emancipaci, nýbrž i o skutečnou emancipaci.⁴²⁹

Politika SED hlásala, že dělá z rodiny celospolečenskou problematiku, na které by měli všichni spolupracovat. Břímě domácích prací a péče o příbuzné zůstávalo ovšem převážně na ženách, což režim NDR dále upevňoval svými opatřeními v rodinné politice, jelikož je cílil jen na ženy.⁴³⁰ Angela Merkel píše v kontextu interrupcí, že nestačí rovnoprávnost pojímat jako ženskou politiku a ženskou otázku. Na příkladu slabého podílu žen na vedoucích pozicích dokládá, že ačkoli byly ženy NDR brány jako emancipovanější než ženy v SRN, rozhodující moc měli stále muži.⁴³¹ Marina Beyer,⁴³² Ivar Cornelius,⁴³³ Anna Kaminsky,⁴³⁴ Angela Merkel,⁴³⁵ Michael Schwartz⁴³⁶ i Sabrina Zachanassian⁴³⁷ souhlasí, že se v NDR genderové role (především ty mužské) nezměnily, což představovalo velkou překážku v cestě za opravdovou emancipací a rovnoprávností. Samotným socialistickým režimem a jeho pojetím rovnoprávnosti tedy liberálnost interrupční politiky NDR odůvodňovat nemůžeme. Zároveň lze vyvrátit tvrzení samotného *Zákona*, že liberalizace byla nutným dalším krokem emancipace a dovršením rovnoprávnosti žen a mužů.

⁴²⁹ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 86–87.

⁴³⁰ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 314.

⁴³¹ Merkel, „Die Diskussion um das Abtreibungsrecht“, 148.

⁴³² Beyer, „Vorwort“, 9.

⁴³³ Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, 314.

⁴³⁴ Kaminsky, *Frauen in der DDR*, 116.

⁴³⁵ Merkel, „Die Diskussion um das Abtreibungsrecht“, 148.

⁴³⁶ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 66.

⁴³⁷ Zachanassian, „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“.

Při odpovídání na otázku, jak byl *Zákon o přerušení těhotenství* v NDR možný, si Donna Harsch vypůjčuje koncept limitů diktatury. I totalitarismus potřebuje změnit alespoň nějaké zákony tak, aby odpovídaly skutečnému (privátnímu či populárnímu) chování lidí. Aktéři režimu byli proto především na nižších pozicích schopni uskutečnit vlastní cíle.⁴³⁸ Tlak na výkonnost z 50. let vystřídal postupně pragmatismus. Stát se již nesnažil za každou cenu kontrolovat všechny aspekty lidského života.⁴³⁹ Přísnou kontrolu vystřídala „výklenková společnost“. Nejvýznamnějším „výklenkem“ musel být rodinný život. Harsch tvrdí, že na *Zákonu* z roku 1972 a na podobných opatřeních můžeme pozorovat vztah státu a jeho společnosti. Dále pak způsob, jakým názory a zkušenosti jednotlivců ovlivňují politiku. V případě interrupční politiky jde hlavně o východoněmecké ženy a jejich celkové přibývající sebevědomí.⁴⁴⁰ Zároveň nelze opomenout, že přibylo žen mezi funkcionáři SED.⁴⁴¹ Jmenovitě bychom mohli vyzdvihnout Inge Lange, jejíž zásluhy na prosazení *Zákona* byly v této práci popsány.

Michael Schwartz podobným způsobem při hodnocení „ženské politiky“ NDR vysvětluje, že byla pouze vytvořena iluze svobody, která pomáhá represivnímu režimu se udržet.⁴⁴² *Zákon o přerušení těhotenství* z roku 1972 je toho dobrým příkladem. Obojí bylo zdrojem svobody ženy a práva na sebeurčení jen do značně omezené míry, jelikož ji činilo stále více závislou na státu. Donna Harsch píše, že NDR podporovala rychlou sociální změnu. Používá termín „šeptaný dialog“, který popisuje jako debatu, která nebyla naprosto potlačena, musela ale probíhat neveřejně, tajně.⁴⁴³ Tato debata (včetně aktérů, argumentů, otázek i jednotlivých kroků) podle ní probíhala podobně jako v demokratických zemích, jen za zavřenými dveřmi.⁴⁴⁴ I přesto byla liberalizace interrupční politiky důležitým společenským cílem, což byl důvod, proč vůbec šla ona iluze vytvořit. To pro režim znamenalo možnost podpořit svou legitimitu. Můžeme tedy potvrdit hypotézu, že SED vyhověla požadavkům společnosti. Ovšem tlak zevnitř trval celá desetiletí, proto lze usuzovat, že nebyl rozhodujícím faktorem.

Profesionalizace některých otázek umožňovala odborníkům doporučovat řešení. Byl

⁴³⁸ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 55.

⁴³⁹ Ibid., 82.

⁴⁴⁰ Ibid., 55–56.

⁴⁴¹ Schwartz, „Frauenpolitik im doppelten Deutschland. Die Bundesrepublik und die DDR in den 1970er Jahren“, 37–38.

⁴⁴² Ibid., 85, původní citace: Anders. *Die Antiquiertheit des Menschen*. 2, 140 f.

⁴⁴³ [„whispered dialogue“] Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 56.

⁴⁴⁴ Ibid., 54.

tak vytvořen i *Zákon o přerušení těhotenství*, jenž umožnil skutečnou dostupnost hojně prováděných zákroků. Po celou dobu NDR bychom mohli (legální a nelegální) interrupce zařadit k důležitým antikoncepčním metodám. Co se rovnoprávnosti v kontextu *Zákona* týče, můžeme konstatovat, že pokud se zabýváme rovností na všech možných úrovních vztahu dvou lidí, interrupční zákon na ní svou povahou moc změnit nemůže. Těhotné tímto zákonem sice dostaly rozsáhlé pravomoci rozhodovat o svém vlastním osudu bez potřeby souhlasu ani manžela, ani jakékoli komise, nerovnoprávnost mezi gendery byla v NDR přesto i nadále značná.

Liberálnější legislativu NDR oproti SRN lze tedy odůvodnit několika faktory. Předně je to samotný socialismus, který se i v ostatních zemích o ženská práva do jisté míry snažil. Interrupce byly i v ostatních zemích východního bloku regulované liberálně. Dalším předpokladem by mohla být režimem potlačená religiozita a druhořadé postavení církví. Ač byly schopné pro své instituce vyjednat výjimku z povinnosti vykonávání interrupcí, samotný zákon zastavit nedokázaly. Dalším aspektem byla profesionalizace politiky podpořená celospolečenským bojem za liberalizaci umělých terminací těhotenství. Rozhodující byl generační převrat na poli medicíny, gynekologie i politiky a větší přístup žen NDR k moci. Ten profesionální sféru oprostil o eugenickou tradici a přinesl diskurs mentálního zdraví a ženských práv. Posledním předpokladem pro rozvolnění byl vnější tlak. NDR svojí interrupční regulací zaostávala za zeměmi Východního bloku a hrozilo, že by mohla zaostávat i za Západním Německem, které chystalo legalizaci interrupcí.

Zákon o přerušení těhotenství měl být dalším logickým krokem ke zrovnoprávnění žen a mužů. Získaná práva žen jim jistě umožnila lépe za další práva bojovat. Vzhledem k tomu, že liberální interrupční politika v celém Německu i dalších státech platila i za menších práv žen a nižší emancipace než v roce 1972 v NDR, bylo by chybné říkat, že se liberalizací interrupcí plně rovnoprávnosti dosáhne či že je rovnoprávnost předpokladem takové liberalizace. Koneckonců jak je patrné z kontextu „ženské politiky“ Východního Německa, ženy a muži zde plně rovnoprávní ani vyrovnání nebyli.

Summary

Let us return to the central question of this text: how is it possible that such a liberal form of abortion regulation as the 1972 *Interruption of Pregnancy Law* was in force in the totalitarian GDR? The assumption of a certain different „German mentality” was disproved in the introduction by the mere existence of strict norms in the first half of the GDR’s existence, and especially in the Bonn Republic.

Thus, a consideration of equality rooted in Marxism-Leninism is raised. It is clear that the emancipation of women in the GDR was carried out from above and served political ends. It is also noticeable that politicians alternately claimed that equality had been achieved and that in some areas it had not been achieved (typically claiming that labour equality had been completed). It is difficult to make an unequivocal judgement on the emancipatory policies of the SED. Schwartz summarises this by arguing that it was not only a forced emancipation, but a genuine emancipation nevertheless.⁴⁴⁵ The socialist regime itself and its notion of equality cannot therefore be used to justify the liberality of the GDR’s abortion policy. At the same time, the *Law*’s own assertion that liberalisation was a necessary next step in emancipation and the completion of gender equality can be refuted.

Donna Harsch borrows the concept of the limits of dictatorship in answering the question of how the GDR’s *Interruption of Pregnancy Law* was possible. Even totalitarianism needs at least some laws to be changed to reflect people’s actual (private or popular) behaviour. Therefore, the actors of the regime, especially at the lower ranks, were able to achieve their own goals.⁴⁴⁶ The performance pressure of the 1950’s was gradually replaced by pragmatism. The state no longer sought to control all aspects of people’s lives at any cost.⁴⁴⁷ Strict control was replaced by a „niche society”. The most important „niche” had to be family life.

Michael Schwartz similarly explains in his assessment of the GDR’s „women’s policy” that the illusion of freedom was only created to help the repressive regime to sustain itself.⁴⁴⁸ The 1972 law on the interruption of pregnancy is a good example of this. Both were sources of a woman’s freedom and right to self-determination only to a very limited extent,

⁴⁴⁵ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 86–87.

⁴⁴⁶ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 55.

⁴⁴⁷ *Ibid.*, 82.

⁴⁴⁸ Schwartz, „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit“, 85 initially; Anders. *Die Antiquiertheit des Menschen*. 2. 140 f.

as they made her increasingly dependent on the state. Donna Harsch notes that the GDR promoted rapid social change. She uses the term „whispered dialogue”, which she describes as a debate that was not completely suppressed, but had to take place in private, in secret.⁴⁴⁹ According to her, this debate (including the actors, the arguments, the questions and the individual steps) took place in a similar way as in democratic countries, only behind closed doors.⁴⁵⁰ Even so, the liberalization of abortion policy was an important social goal, which was why the illusion went into creation in the first place. This meant an opportunity for the regime to enhance its legitimacy. We can therefore confirm the hypothesis that the SED met the demands of society. However, given that the pressure from within lasted for decades, it can be concluded that it was not a decisive factor.

The professionalisation of certain issues allowed experts to recommend solutions. Thus, the *Interruption of Pregnancy Law* was created, which made widely performed interventions truly accessible. Throughout the GDR, we could include (legal and illegal) abortions among the important contraceptive methods. As far as equality in the context of the Law is goes, we can say that if we are concerned with equality at all possible levels of the relationship between two people, the abortion law, by its nature, cannot make much difference to it. Pregnant women have been given extensive powers by this law to decide their own fate without the need for the consent of either the husband or any committee. Nevertheless, inequality between the genders in the GDR remained significant.

The more liberal legislation of the GDR compared to the Federal Republic of Germany can therefore be inferred from several things. First of all, it is socialism itself, which in other countries also tried to a certain extent for women’s rights. Abortion was also regulated liberally in other Eastern Bloc countries. Another assumption could be the regime’s suppression of religiosity and the second-class status of churches. The latter were able to negotiate exemptions for their institutions from the obligation to perform abortions, but they could not stop the law itself. Another aspect was the professionalization of politics, supported by the society-wide struggle for the liberalization of artificial terminations of pregnancy. A generational upheaval in the fields of medicine, gynaecology and politics, and the greater access of GDR women to power, were decisive. This freed the professional sphere from the eugenic tradition and brought about a discourse of mental health and women’s

⁴⁴⁹ Harsch, „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“, 56.

⁴⁵⁰ *Ibid.*, 54.

rights. The last decisive factor was external pressure. The GDR lagged behind the Eastern Bloc countries in its abortion regulation and threatened to fall behind West Germany, which was about to legalize abortion.

The *Interruption of Pregnancy Law* was intended to be the next logical step in the equality of women and men. Women's acquired rights certainly made them better able to fight for other rights. Given that liberal abortion policies throughout Germany and other countries were also under less women's rights and less emancipation than in 1972 in the GDR, it would be wrong to say that full equality would be achieved by liberalizing abortion or that equality was a prerequisite for such liberalization. After all, as can be seen from the context of East Germany's „women's policy“, women and men were not fully equal there.

Seznam zkratek

DFD	Demokratický svaz žen Německa [Demokratischer Frauenbund Deutschlands]
KPD	Komunistická strana Německa [Kommunistische Partei Deutschlands]
NDR	Německá demokratická republika
SED	Sjednocená strana Německa [Sozialistische Einheitspartei Deutschlands]
SPD	Socialistická strana Německa [Sozialistische Partei Deutschlands]
SRN	Spolková republika Německo

Použitá literatura

Primární literatura

- 1972: Volkskammer zum Gesetz der Schwangerschaftsunterbrechung. Historická nahrávka zasedání Lidové sněmovny z 9.3.1972 zveřejněná na *Mitteldeutscher Rundfunk [online]*, 2012. Navštíveno 22. února 2023. <https://www.mdr.de/geschichte/stoeborn/damals/audio197014.html>.
- Durchführungsbestimmung zum Gesetz über die Unterbrechung von Schwangerschaft, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil II, Nr. 12 vom 20. März 1972. Navštíveno 22. února 2023. <https://www.gvoon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-2-1972/seite-149-421625.html>.
- Familiengesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil I, Nr. I vom 3.1.1966 § (1965). Navštíveno 17. března 2023. <https://www.gvoon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-1-1966/seite-1-383383.html>.
- Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil I, Nr. 5 vom 15. März 1972 § (1972). Navštíveno 22. února 2023. <https://www.gvoon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-1-1972/seite-89-420435.html>.
- Unzulässige Schwangerschaftsunterbrechung. Strafgesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik (StGB), *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil I Nr. 1 vom 22.1.1968. Navštíveno 28. února 2023. <https://www.gvoon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-1-1968.html>.
- Strafgesetzbuch (StGB), Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322), das zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 4. Dezember 2022 (BGBl. I S. 2146) geändert worden ist (2022). Staženo 31. března 2023. <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html#BJNR001270871BJNG005302307>.
- Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik* (1949). Navštíveno 19. března 2023. <https://www.gvoon.de/verfassung-ddr-7-oktober-1949.html>.
- Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik* (1968). Navštíveno 19. března 2023. <https://www.gvoon.de/verfassung-ddr-1968.html>.

Sekundární literatura

- Achtelik, Kirsten. „Abtreibung und Selbstbestimmung: drei Positionen. Eingeschränkte Entscheidungsfreiheit“. Editoval Anne Seibring a Bundeszentrale für politische Bildung. *Aus der Politik und Zeitgeschichte* 69 „Abtreibung“, č. 20 (13. květen 2019): 27–33. Staženo 22. února 2023. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/290813/abtreibung/>.
- Berger, Maria Minola. „Die Diskussion um den Schwangerschaftsabbruch im Deutschen Ärzteblatt von 1949 bis 1976“. Inaugurační disertační práce, Ruhr-Universität, 2010. Staženo 11. března 2023. <https://d-nb.info/1201552745/34>.
- Berhen, Dirk von a Bundeszentrale für politische Bildung. „Kurze Geschichte des Paragraphen 218 Stafgesetzbuch“. Editoval Anne Seibring. *Aus der Politik und Zeitgeschichte* 69 „Abtreibung“, č. 20 (13. květen 2019): 12–19. Staženo 22. února 2023. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/290813/abtreibung/>.
- Beyer, Marina. „Vorwort“. In *Frauenreport '90*, editoval Gunnar Winkler, 7–12. Berlin:

- Die Wirtschaft, 1990. Staženo 17. března 2023. https://deutsche-einheit-1990.de/wp-content/uploads/Frauenreport90_web.pdf.
- Bock, Jessica. „Die Fristenlösung in der DDR: Inge Lange“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 14. červenec 2021. Navštíveno 21. února 2023. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/218-und-die-frauenbewegung/die-fristenloesung-in-der-ddr-inge-lange>.
- Bock, Jessica. „Helene Stöcker“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 21. září 2022. Navštíveno 21. února 2023. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/akteurinnen/helene-stoecker>.
- Bock, Jessica. „Schwangerschafts-abbruch in der SBZ/DDR“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 17. květen 2021. Navštíveno 28. března 2023. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/218-und-die-frauenbewegung/schwangerschaftsabbruch-in-der-sbz-ddr>.
- Böttcher, Sabine. „Gesundheit und Gesundheitsversorgung in der DDR“. *Bundeszentrale für politische Bildung*, 14. března 2022. Navštíveno 24. dubna 2023. <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/lange-wege-der-deutschen-einheit/505032/gesundheit-und-gesundheitsversorgung-in-der-ddr/>.
- Bräutigam, Frank, a Kolja Schwartz. „Abtreibung in Deutschland: Der lange Streit um Paragraph 218“. *tagesschau.de*, 24. červen 2022. Navštíveno 31. března 2023. <https://www.tagesschau.de/inland/gesellschaft/abtreibung-verfassung-gericht-101.html>.
- Brüntrup, Marcel. „Abtreibungen an Zwangs-arbeiter-innen im National-sozialismus“, 17. květen 2021. Navštíveno 21. února 2023. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/218-und-die-frauenbewegung/abtreibungen-an-zwangsarbeiterinnen-im-nationalsozialismus>.
- Budde, Emma T. *Abtreibungspolitik in Deutschland: Ein Überblick*. essentials. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2015. Staženo 12. března 2022 <https://doi.org/10.1007/978-3-658-09724-0>.
- Budde, Gunilla-Friederike. „Der Körper der ‚sozialistischen Frauenpersönlichkeit‘. Weiblichkeits-Vorstellungen in der SBZ und frühen DDR“. *Geschichte und Gesellschaft* 26, č. 4 (2000): 602–28. Navštíveno 13. března 2023. <http://www.jstor.org/stable/40186054>.
- Bundesregierung [online]*. „Abschaffung Werbeverbot Abtreibungen“. 8. červenec 2022. Navštíveno 31. března 2023. <https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/paragraph-219a-2010222>.
- Buschow, Corinna, a Karsten Frerichs. „Evangelische Kirche offen für Debatte um Abtreibungsparagrafen“. *evangelisch.de*, 4. únor 2023. Navštíveno 31. března 2023. <https://www.evangelisch.de/inhalte/211997/04-02-2023/evangelische-kirche-offen-fuer-debatte-um-abtreibungsparagrafen>.
- Cornelius, Ivar. „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“. *Arbeit und Sozialpolitik* 44, č. 8/9 (1990): 308–316. Staženo 24. března 2023. <http://www.jstor.org/stable/26887936>.
- Das Bundesarchiv [online]*. „Konferenz der evangelischen Bischöfe in Berlin Info Nr. 914/65“. 30. září 1965. Navštíveno 25. března 2023. <https://www.ddr-im-blick.de/jahrgaenge/jahrgang-1965/report/konferenz-der-evangelischen-bischoefe-in-berlin/>.
- Deutscher Bundestag. Stenografický zápis 99. zasedání z 25. června 1992. Protokol z plenárního zasedání 12/99 (b.r.). Navštíveno 31. března 2023. <https://dserver.bundestag.de/btp/12/12099.pdf#P.8223>.

- Grandke, Anita. „Festigung der Gleichberechtigung und Förderung bewußter Elternschaft – Zum Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“. *Neue Justiz* 26, č. 11 (červen 1972): 313–19. Navštíveno 21. února 2023. <https://www.gvoon.de/neue-justiz-nj-zeitschrift-recht-rechtswissenschaft-ddr-1972.html>.
- Grandke, Anita, a Ilona Stolpe. „Überlegungen zur Fristenlösung in der DDR“. *Kritische Justiz* 25, č. 2 (1992): 213–22. Staženo 22. února 2023. <https://doi.org/10.5771/0023-4834-1992-2-213>.
- Günther, Klaus. „Politik mit der Abtreibung. Die Gesetzgebung in der Bundesrepublik Deutschland und in der ehemaligen DDR“. *Transit*, 1992. Staženo 23. ledna 2023. <https://www.ceeol-com.ezproxy.is.cuni.cz/search/viewpdf?id=320143>.
- Harsch, Donna. „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“. *The American Historical Review* 102, č. 1 (únor 1997): 53–84. Staženo 8. června 2022. <https://doi.org/10.2307/2171266>.
- Healey, Justin, ed. *The Abortion Rights Debate*. Thirroul, NSW, AUSTRALIA: Spinney Press, The, 2016. Navštíveno 22. února 2023. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=4504800>.
- Heinze, Judith. „Die schwerste Entscheidung meines Lebens.“ *Mitteldeutscher Rundfunk [online]*, 2018. Navštíveno 24. února 2023. <https://www.mdr.de/tv/programm/sendung-697346.html>.
- Jonáková, Johana. „Vergleich der politischen Diskussionen über den Paragraphen 218 in den 1970er und 1990er Jahren vor dem Hintergrund der Aktionen der Frauenbewegung.“ *Acta Universitatis Carolinae. Studia territorialia* 4, č. 6 (2005): 153–236. Navštíveno 27. dubna 2023. <https://stuter.fsv.cuni.cz/stuter/article/view/187/148>.
- Juránková, Zdeňka, ed. „Abortus“. In *Velký lékařský slovník online*. Maxdorf, s.r.o. Navštíveno 14. března 2023. <https://lekarske.slovniky.cz/lexikon-pojem/abortus-2>.
- Kalibová, Květa. „Porodnost“. In *Sociologická encyklopedie [online]*, 11. prosinec 2017. Navštíveno 31. března 2023. <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Porodnost>.
- Kaminsky, Anna. *Frauen in der DDR*. 3. vydání. Berlin: Ch. Links Verlag, 2020. Staženo 20. ledna 2022. <https://www.amazon.de/Frauen-DDR-Anna-Kaminsky/dp/3861539136>.
- Kaminsky, Anna. „(Verordnete) Emanzipation?“ *Bundeszentrale für politische Bildung*, 5. března 2019. Staženo 21. února 2023. <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/286988/verordnete-emanzipation/katholisch.de>.
- „Diskussion um Werbeverbot für Abtreibungen“. Navštíveno 31. března 2023. <https://www.katholisch.de/thema/654-streit-um-paragraf-219a>.
- Kommuniqué des Politbüros des Zentralkomitees der SED vom 23.12.1961*. „Die Frau – der Frieden und der Sozialismus“. Navštíveno 22. únor 2023. <https://www.ddr-geschichte.de/GESELLSCHAFT/Frauen/frauen.html>.
- Konopásek, Zdeněk. „Politika rodinná“. In *Sociologická encyklopedie [online]*, editoval Zdeněk R. Nešpor. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 28. únor 2018. Navštíveno 14. března 2023. https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Politika_rodinn%C3%A1.
- Krolzik-Matthei, Katja. „Abtreibung in der DDR. Annäherung an einen Diskurz“. Editoval Jonas Balzer, Hannah Hecker, Jasmin Klotz, Patrik Korchmar, Stella Schäfer, Christoph Sommer, a Chrisitan Sperneac-Wolfer. *diskurs. We can't believe we still have to protest this shit* 57, č. 2.18 (prosinec 2018): 33–37. Staženo 10. března 2023. <https://diskus.copyriot.com/we-cant-believe-we-still-have-to-protest-this-shit>.
- Krolzik-Matthei, Katja. „Selbstbestimmung und das Recht auf Abtreibung“. In *Geschlechtliche, sexuelle und reproduktive Selbstbestimmung: praxisorientierte*

- Zugänge*, editoval Michaela Katzer a Heinz-Jürgen Voß, Originalausgabe., 299–314. *Angewandte Sexualwissenschaft*, Band 5. Gießen: Psychosozial-Verlag, zveřejněno na stránkách Institutu Gundy Werner Nadace Heinricha Bölla, 2016. Navštíveno 31. března 2023. <https://www.gwi-boell.de/de/2016/04/14/selbstbestimmung-und-das-recht-auf-abtreibung#geschichte>.
- Krolzik-Matthei, Katja. „...unsere Bäuche gehören uns schon lange’ – Wirklich? Selbstbestimmung und Abtreibung in der DDR“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 13. září 2018. Navštíveno 21. února 2023. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/themen/unsere-baeuche-gehoren-uns-schon-lange-wirklich-selbstbestimmung-und-abtreibung-der-ddr>.
- Kyere, Anthea. „An Introduction to Reproductive Justice“. *Gunda Werner Institut Der Heinrich-Böll-Stiftung Online*, 6. září 2021. Navštíveno 10. března 2023. <https://www.gwi-boell.de/en/2021/03/15/an-introduction-to-reproductive-justice>.
- Lembke, Ulrike. „Patriarchat lernen“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 25. červen 2020. Navštíveno 31. března 2023. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/30-jahre-geteilter-feminismus/patriarchat-lernen>.
- Lembke, Ulrike. „Schwangerschaftsabbruch in DDR und BRD“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 25. červenec 2020. Navštíveno 12. března 2023. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/30-jahre-geteilter-feminismus/schwangerschaftsabbruch-in-ddr-und-brd>.
- Lemke, Grit. „Selbstbestimmung der DDR-Frau: Als die Abtreibung legal wurde“. *Mitteldeutscher Rundfunk online*, 9. března 2022. Navštíveno 21. února 2023. <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/politik-gesellschaft/gesundheitschwangerschaftsabbruch-ddr-100.html>.
- Leo, Annette. „Die ‚Wunschkindpille‘“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 13. září 2018. Navštíveno 2. března 2023. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/themen/die-wunschkindpille>.
- Lueg, Andrea. „‚Trümmerfrauen‘-Studie – Wer Deutschland wirklich vom Schutt befreite“. *Deutschlandfunk online*, 9. únor 2015. Navštíveno 14. března 2023. <https://www.deutschlandfunk.de/truemmerfrauen-studie-wer-deutschland-wirklich-vom-schutt-100.html>.
- Mackay, H. Trent. „Contraception, Sterilization, and Abortion“. In *Manual of Obstetrics*, editoval Arthur T. Evans, 7., 89–107. Spiral Manual. Lippincott Williams & Wilkins. Navštíveno 22. února 2023. <https://books.google.cz/books?id=NWKW3KZv9roC>.
- Merkel, Angela. „Die Diskussion um das Abtreibungsrecht“. *Transit*, č. Heft 03 (1992): 143–49. Navštíveno 21. února 2023. https://files.iwm.at/timeline/Transit_03_Merkel.pdf.
- Mitteldeutscher Rundfunk online*. „40 Jahre ‚Kirche im Sozialismus‘“. 14. listopad 2019. Navštíveno 22. března 2023. <https://www.mdr.de/geschichte/eure-geschichte/themen/opposition-widerstand/kirche/ddr-kirche-religion-opposition-100.html>.
- Mitteldeutscher Rundfunk online*. „DDR – Kampf gegen die Kirche“. 10. listopad 2020. Navštíveno 22. března 2023. <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/politik-gesellschaft/kirche/ausgrenzung-unabhaengigkeit-opposition-100.html>.
- Mitteldeutscher Rundfunk online*. „Der Haushaltstag: Einer für alle?“ 18. listopad 2021. Navštíveno 22. dubna 2023. <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/alltag/familie/haushaltstag-hausarbeitstag->

- washtag-100.html.
- National Health Service UK Online. „Abortion – Risks“. 24. duben 2020. Navštíveno 22. února 2023. <https://www.nhs.uk/conditions/abortion/risks/>.
- Osborne, Danny, Yanshu Huang, Nickola C. Overall, Robbie M. Sutton, Aino Petterson, Karen M. Douglas, Paul G. Davies, a Chris G. Sibley. „Abortion Attitudes: An Overview of Demographic and Ideological Differences“. *Political Psychology* 43, č. S1 (listopad 2022): 29–76. Staženo 9. dubna 2022. <https://doi.org/10.1111/pops.12803>.
- „Papst vergleicht Abtreibung mit Nazi-Völkermord“. *Deutsches Ärzteblatt* 88, č. 25–26 (24. červen 1991): A-2236. Navštíveno 24. února 2023. <https://www.aerzteblatt.de/archiv/99494/Papst-vergleicht-Abtreibung-mit-Nazi-Voelkermord>.
- Pavlík, Zdeněk, a Alena Vodáková. „Politika natalitní“. In *Sociologická encyklopedie [online]*, editoval Zdeněk R. Nešpor. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 11. prosinec 2017. Navštíveno 14. března 2023. https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Politika_natalitn%C3%AD.
- Pavlík, Zdeněk, a Alena Vodáková. „Politika populační“. In *Sociologická encyklopedie [online]*, editoval Zdeněk R. Nešpor. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 28. únor 2018. Navštíveno 14. března 2023. https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Politika_popula%C4%8Dn%C3%AD.
- Pickel, Gert. „Kirchenbindung und Religiosität in Ost und West“. *Bundeszentrale für politische Bildung*, 14. září 2020. Navštíveno 22. března 2023. <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/lange-wege-der-deutschen-einheit/47190/kirchenbindung-und-religiositaet-in-ost-und-west/>.
- Scriba, Arnulf. „Der Abtreibungsparagraph 218“. *Deutsches Historisches Museum – Lebendiges Museum Online*, 2. září 2014. Navštíveno 21. února 2023. <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/weimarer-republik/alltagsleben/abtreibungsparagraph-218.html>.
- Schwartz, Michael. „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit: Bedingungen und Grenzen von Frauenpolitik in der DDR“. In *Sozialstaatlichkeit in der DDR: Sozialpolitische Entwicklungen im Spannungsfeld von Diktatur und Gesellschaft 1945/49–1989*, editoval Dierk Hoffmann a Michael Schwartz, 47–87. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. München: Oldenbourg, 2005. Staženo 16. března 2022. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1524/9783486594652.47/html>.
- Schwartz, Michael. „Frauenpolitik im doppelten Deutschland. Die Bundesrepublik und die DDR in den 1970er Jahren“. In *Lieschen Müller wird politisch: Geschlecht, Staat und Partizipation im 20. Jahrhundert*, editoval Christine Hikel, Nicole Kramer, a Elisabeth Zellmer, 27–40. Zeitgeschichte im Gespräch, Bd. 4. München: Oldenbourg, 2009. Staženo 10. března 2023. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1524/9783486708240/html?lang=de>.
- Tomeš, Igor. „Politika sociální“. In *Sociologická encyklopedie [online]*, editoval Zdeněk R. Nešpor. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 11. prosinec 2017. Navštíveno 14. března 2023. https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Politika_soci%C3%A1ln%C3%AD.
- Treber, Leonie. „Mythos „Trümmerfrau“: deutsch-deutsche Erinnerungen“. Editoval Bundeszentrale für politische Bildung a Johannes Pipenbrink. *Aus der Politik und Zeitgeschichte* 65, č. 16-17 „70 Jahre Kriegsende“ (13. květen 2015): 28–34. Navštíveno 14. března 2023. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/204298/70-jahre-kriegsende/#content->

index.

- Vatican News Online. „Die Worte des Papstes zum Lebensschutz“. 25. červen 2022. Navštíveno 10. března 2023. <https://www.vaticannews.va/de/papst/news/2022-06/papst-franziskus-lebensschutz-worte-abtreibung-zusammenstellung.html>.
- Weber, Hermann. „Ženy v mužské společnosti“. In *Dějiny NRD*, přeložil Miroslav Korbělík. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- Wiedemann, Carolin. „Schwangerschaftsabbrüche: Weg mit Paragraf 218“. *Die Zeit*, 16. srpen 2022. Navštíveno 31. března 2023. <https://www.zeit.de/kultur/2022-08/schwangerschaftsabbrueche-paragraf-218-stgb-kriminalisierung-10nach8>.
- Wichterich, Christa. *Sexuelle und reproduktive Rechte*. Editoval Heinrich-Böll-Stiftung. Erweiterte dt. Fassung (im Vergleich zur engl.). Schriften des Gunda-Werner-Instituts, Band 11. Berlin: Heinrich-Böll-Stiftung, 2015. Staženo 10. března 2023. <https://www.boell.de/sites/default/files/sexuelle-und-reproduktive-rechte.pdf>.
- Winkler, Gunnar, ed. *Frauenreport '90*. Berlin: Die Wirtschaft, 1990. Staženo 17. března 2023 https://deutsche-einheit-1990.de/wp-content/uploads/Frauenreport90_web.pdf.
- World Health Organisation, ed. *Abortion Care Guideline*. Geneva: World Health Organisation, 2022. Staženo 9. dubna 2022 <https://www.who.int/publications/i/item/9789240039483>.
- Würz, Markus. „VIII. SED-Parteitag“. *Lebendiges Museum Online, Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, 29. únor 2016. Navštíveno 1. března 2023. <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/geteiltes-deutschland-modernisierung/reformversuche-im-osten/viii-sed-parteitag.html>.
- Zachanassian, Sabrina. „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 29. duben 2021. Navštíveno 21. března 2023. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/themen/frauenpolitik-der-ddr-durch-die-brille-der-fuer-dich-gesehen>.
- Zehrer, Thomas. „9. März 1972 – Verabschiedung des Gesetzes „über die Unterbrechung der Schwangerschaft“ in der DDR“. *Bildungsserver Berlin – Brandenburg*, 1. března 2022. Navštíveno 22. února 2023. <https://bildungsserver.berlin-brandenburg.de/geschichte/jahrestage-beitraege/9-maerz-1972-verabschiedung-des-gesetzes-ueber-die-unterbrechung-der-schwangerschaft-in-der-ddr>.

Teze bakalářské práce

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
Jméno: Kateřina Sklenková
E-mail: ksklenka@seznam.cz
Studijní obor: Česko-německá studia
Semestr a školní rok zahájení práce: 5., 2021/2022.
Semestr a školní rok ukončení práce: 8., 2022/2023
Vedoucí bakalářského semináře: doc. PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.
Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Kunštát, Ph.D.
Název práce: Zákon o přerušení těhotenství z roku 1972 v kontextu rodinné a ženské politiky NDR
Základní charakteristika tématu práce: Roku 1972 <i>Zákon o přerušení těhotenství</i> legalizoval všechny interrupce provedené do 12. týdne těhotenství. Jednalo se o jediný zákon, který parlamentem NDR nebyl přijat jednohlasně. Přesto byla norma na svou dobu velice liberální. Bakalářská práce se soustředí na objasnění okolností jeho vzniku, dobové i zpětné hodnocení. Následně se ptá, jak bylo možné, že v nesvobodné zemi platil takto liberální zákon. Mezi důležitými faktory se ukázal být socialistický režim a jeho proklamovaná snaha o pokrok a rovnoprávnost, tlak zevnitř společnosti a profesionalizace těchto témat, což režimu dalo možnost vyhovět požadavkům lidu a podpořit tak svou legitimitu. Zvenčí hrozila i Spolková republika Německo předčít svou liberalizací interrupcí NDR v pokrokovosti a emancipaci. <i>Zákon</i> je pro pochopení širšího kontextu rovnoprávnosti žen a mužů zasazena do kontextu emancipační a rodinné politiky SED.
Zdůvodnění úprav a změn tématu od zadání projektu do odevzdání práce: V průběhu psaní byly v práci provedeny dvě zásadní změny. Zaprvé byl přidán koncept reprodukční spravedlnosti. Jedná se o možnost hodnocení politik a vůbec chování státu i společnosti. Přitom bere v potaz reprodukční práva a sociální spravedlnost. Jelikož reprodukční spravedlnost byla již v úvodu naznačena a její základy byly použity i v dalších kapitolách práce, bylo smysluplné pojem explicitně uvést a vysvětlit. Tím pádem navíc nezůstává kritika a zhodnocení <i>Zákona</i> pouze u dobových vyjádření a zákon je vztažen k současnosti. Druhou změnou bylo rozvedení emancipační a rodinné politiky NDR. Měly dohromady tvořit pouze jednu kapitolu, nakonec se ukázaly být velmi obsáhlé a podstatné pro pochopení reality života žen v NDR, kterých rovnoprávnost měla být zákonem z roku 1972 dovršena.
Struktura práce: První kapitola práce se věnuje objasnění základních pojmů a možností různých interrupčních

politik. Druhá kapitola slouží k historickému zasazení tématu, je v ní objasněna interrupční politika relevantní pro NDR až do první poloviny 60. let 20. století. Blíže je představen *Zákon o ochraně matky a dítěte a právech ženy*, který zákonu z roku 1972 předcházela. Třetí kapitola se podrobně věnuje krokům bezprostředně vedoucím k zavedení *Zákona* včetně posledního jednání parlamentu NDR. Vysvětluje jeho znění, ideologické zasazení i následnou praxi. Je nastíněna dobová kritika a *Zákon* je zhodnocen pohledem dnešní reprodukční spravedlnosti. Čtvrtá kapitola se snaží shrnout emancipační a rodinnou politiku SED, která byla nazývána politikou ženskou. Důraz je přitom jednak na pohled režimu na ženu a jednak na rovnoprávnost a skloubení rodičovství a zaměstnanosti.

Prameny a literatura (výběrová bibliografie):

Primární literatura:

1972: *Volkskammer zum Gesetz der Schwangerschaftsunterbrechung*. Historická nahrávka zasedání Lidové sněmovny z 9.3.1972 zveřejněná na *Mitteldeutscher Rundfunk Online*, 2012. <https://www.mdr.de/geschichte/stoeborn/damals/audio197014.html>.

Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil I, Nr. 5 vom 15. März 1972 § (1972). <https://www.gvooon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-1-1972/seite-89-420435.html>.

Durchführungsbestimmung zum Gesetz über die Unterbrechung von Schwangerschaft, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* Teil II, Nr. 12 vom 20. März 1972 §. Viděno 22. února 2023. <https://www.gvooon.de/gesetzblatt-gbl-ddr-teil-2-1972/seite-149-421625.html>.

Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik (1949). <https://www.gvooon.de/verfassung-ddr-7-oktober-1949.html>.

Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik (1968). <https://www.gvooon.de/verfassung-ddr-1968.html>.

Sekundární literatura:

Bock, Jessica. „Die Fristenlösung in der DDR: Inge Lange“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 14. červenec 2021. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/218-und-die-frauenbewegung/die-fristenloesung-in-der-ddr-inge-lange>.

Bock, Jessica. „Schwangerschaftsabbruch in der SBZ/DDR“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 17. květen 2021. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/218-und-die-frauenbewegung/schwangerschaftsabbruch-in-der-sbz-ddr>.

Budde, Emma T. *Abtreibungspolitik in Deutschland: Ein Überblick*. essentials. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2015. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-09724-0>.

Budde, Gunilla-Friederike. „Der Körper der ‚sozialistischen Frauenpersönlichkeit‘. Weiblichkeits-Vorstellungen in der SBZ und frühen DDR“. *Geschichte und Gesellschaft* 26, č. 4 (2000): 602–28. <http://www.jstor.org/stable/40186054>.

Cornelius, Ivar. „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“. *Arbeit und Sozialpolitik* 44, č. 8/9 (1990): 308–16. <http://www.jstor.org/stable/26887936>.

Harsch, Donna. „Society, the State, and Abortion in East Germany, 1950-1972“. *The American Historical Review* 102, č. 1 (únor 1997): 53–84. <https://doi.org/10.2307/2171266>.

Grandke, Anita. „Festigung der Gleichberechtigung und Förderung bewußter Elternschaft – Zum Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft“. *Neue Justiz* 26, č. 11 (červen 1972): 313–19. <https://www.gvooon.de/neue-justiz-nj-zeitschrift-recht-rechtswissenschaft-ddr-1972.html>.

Kaminsky, Anna. *Frauen in der DDR*. 3. vydání. Berlin: Ch. Links Verlag, 2020. <https://www.amazon.de/Frauen-DDR-Anna-Kaminsky/dp/3861539136>.

Krolzik-Matthei, Katja. „...unsere Bäuche gehören uns schon lange – Wirklich? Selbstbestimmung und Abtreibung in der DDR“. *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 13. září

2018. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/themen/unsere-baeuche-gehoren-uns-schon-lange-wirklich-selbstbestimmung-und-abtreibung-der-ddr>.

Lembke, Ulrike. „Schwangerschaftsabbruch in DDR und BRD". *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 25. červenec 2020. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/angebote/dossiers/30-jahre-geteilter-feminismus/schwangerschaftsabbruch-in-ddr-und-brd>.

Lemke, Grit. „Selbstbestimmung der DDR-Frau: Als die Abtreibung legal wurde". *Mitteldeutscher Rundfunk online*, 9. března 2022. <https://www.mdr.de/geschichte/ddr/politik-gesellschaft/gesundheitschwangerschaftsabbruch-ddr-100.html>.

Merkel, Angela. „Die Diskussion um das Abtreibungsrecht". *Transit*, Heft 03 (1992): 143–49. https://files.iwm.at/timeline/Transit_03_Merkel.pdf.

Schwartz, Michael. „Emanzipation zur sozialen Nützlichkeit: Bedingungen und Grenzen von Frauenpolitik in der DDR". In *Sozialstaatlichkeit in der DDR: Sozialpolitische Entwicklungen im Spannungsfeld von Diktatur und Gesellschaft 1945/49–1989*, editoval Dierk Hoffmann a Michael Schwartz, 47–87. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. München: Oldenbourg, 2005. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1524/9783486594652.47/html>.

Winkler, Gunnar, ed. *Frauenreport '90*. Berlin: Die Wirtschaft, 1990. https://deutsche-einheit-1990.de/wp-content/uploads/Frauenreport90_web.pdf.

World Health Organisation, ed. *Abortion Care Guideline*. Geneva: World Health Organisation, 2022. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240039483>.

Zachanassian, Sabrina. „Frauenpolitik in der DDR durch die Brille der ‚Für Dich‘ gesehen". *Digitales Deutsches Frauenarchiv*, 29. duben 2021. <https://www.digitales-deutsches-frauenarchiv.de/themen/frauenpolitik-der-ddr-durch-die-brille-der-fuer-dich-gesehen>.

Podpis studenta a datum

27.4.2023

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		